

Tartalom

LX. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM

2006. OKTÓBER

LÁZÁR JÁNOS: Vásárhelyhez közelítve	3
BLAZOVICH LÁSZLÓ: Rendhagyó helytörténet	6
SZENTI TIBOR: Hódmezővásárhely a 21. században	14
MARJANUCZ LÁSZLÓ: Takács Ferenc, a városatya	26
TORNAI JÓZSEF: Vásárhelyen kerekfejű lányok	34
VEKERDY TAMÁS: Családom történeteiből (részletek)	36
NÉMETH ÁGNES: „Boldogság szigete”	43
VEKERDI LÁSZLÓ: Levél-féle vásárhelyiségekről	47
GYÁNI GÁBOR: Történeti ecsetvonások a vásárhelyi identitáshoz	50
OLASZ SÁNDOR: Németh László Vásárhely-mítosza	59
VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: A literatúra nagy tanára (Rendhagyó emlékezés Láng Istvánra)	65
SZENTI TIBOR: Vásárhelyiség, csomorkányizmus	72
MÓSER ZOLTÁN: Csönd, hit, bizonyosság	78
VARSÁNYI ATTILA: Így láttuk mi (A 20. század első felének Hódmezővásárhelye irodalmár vendégei szemével) ..	80
MÉNESI GÁBOR: Emelkedés és visszaesés (Néhány gondolat a vásárhelyi irodalomról Grezsa Ferenc és Szigeti János könyve ürügyén)	93
KRUZSLICZ ISTVÁN: Képzőművészek a mártélyi Tisza-parton	98

FENYVESI FÉLIX LAJOS: Komor tél (Kohán György olajképe [1960 körül]); Fekete kiáltás (Kajári Gyula emlékének); Tavaszrög (Csikós András sírjába)	102
SZUROMI PÁL: Ha ősz, akkor „paraszt Párizs” (Eszmecsere a vásárhelyi művészet helyzetéről)	105
IMRE LAJOS: Vásárhelyi ecsetrajzok	113
NAGY VERA: A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményének története	117
HOLLÓSI ZSOLT: Egyedülálló múzeum Hódmezővásárhelyen (Beszélgetés Madácsy Tamással, az Emlékpont igazgatójával)	121
A szerkesztő jegyzete (O. S.)	124
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MÓSER ZOLTÁN fotói a címlapon, a 13., 46., 64., 77., 79., 92., 101., 104., 112., 121. és a 122. oldalon

DÍÁKMELLÉKLET

TVERDOTA GYÖRGY: A Medvetánc kötet születése

Vásárhelyhez közelítve

Hogyan jellemezhető egy város arculata, jelen esetben Hódmezővásárhelyé? Miben ragadható meg a „vásárhelyiség”, van-e egyáltalán ilyen, és ha igen, akkor miből áll? Milyennek látják az itt élők, az innen elszármazók és az olykor hazatérők, a keserűséggel eltávolodók vagy a rajongó szeretettel és kíváncsisággal idelátogatók? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keressük a választ annak reményében, hogy a gondolkodás és a vallo-más, az értelmi és az érzelmi megismerés segítségünkre lesz a helyes célok és módszerek megtalálásában. Nemcsak a művészetnek és a tudománynak, hanem a tágon értelmezett kultúrának és a várospolitikának is feladata, hogy számot vessen a körülményekkel, az adottságokkal, az álmokkal és a lehetőségekkel. Értelmezze önmagát, feltárja azonosság-képző elemeit, hagyományait, kulturális és történelmi emlékezetét.

A vásárhelyiség is, miképpen minden egészséges lokálpatriotizmus, elsősorban hely-szeretet, ami nem más, mint a helyi haza szeretete, tehát elsősorban érzelmi viszony. Az-zal rokon lelki kötődés ez, amilyen édesanyánkhoz és szeretteinkhez fűz bennünket. „Ha új tatárhad, ha kufárhad / özönli el a tiszta tájat, / ha útaink megcsavarodnak, / mint gi-liszta, ha rátapodnak: / te mondd magadban, behunytt szemmel, / csak mondd a szókat, miktől egyszer / futó homokok, népek, házak / Magyarországgá összeálltak.” (Illyés Gyula: Haza, a magasban, 1938). A hagyományból és a nyelvből szemlélve az anyag is szellemi létezőnek látszik, mert átsüt rajta a teljesség ereje. A szülőföld a nemzethez, az anyanyelvhez köt, méghozzá szó szerint. A szülő-föld ezért anya-föld is, olyan, ami a létre, a fényre hozza az emberpalántát. Aki így olyan növény, növény lény lesz, akit a család és a közösség óv, gondoz, és nevelve növel „derék embörré”. A szülőföld már öntudatlan álla-potunkban, születésünk pillanatában magába fogad, érintkezik velünk, hiszen beírnak az anyakönyvbe. A beavatási szertartás, például a keresztelezés, bekapcsol a szakrális közösség, a gyülekezet, a város és a nemzet egyre bővülő köreibe, és ezzel együtt a felső, isteni vi-lágba is. A születési hely mint adat és mint énképünk egyik összetevője egész életünkben elkísér bennünket, és talán éppen ezért nem mindegy, hogy mit tekintünk valóságos vagy választott szülőhelyünknek. A szakrális térelképzelés szerint a világ közepe az a hely, ahol éppen állunk vagy élünk, hiszen az a mi világunk, mi itt vagyunk otthon benne. Ha az ösz-szeköttetés teljesen megszakad ezzel a szakralitással, akkor otthontalanná, ezért céltal-lanná és elveszetté válunk. Világtalanná, ami még a vakságnál is rosszabb, mert hiába a nézés képessége, ha a világlátás, a mi világunk látása, a világosság látása és a világos lá-tás odavan.

A vásárhelyiség megjelenítője a természeti és az épített környezet, a növények és az állatok, a vizek, a levegő és a napfény, az utcák és a terek, ami meghatározta a város törté-nelmének alakulását, és ma is befolyásolja a benne élők hangulatát, életminőségét. A „couleur locale” és a „genius loci”, a hely színeinek és a hely szellemének alakítói az itt született vagy ide került emberek, akik – mint a latin elnevezés sugallja – zseniális, te-remtő képzeletükkel formálták, gazdagították a várost, és a róla kialakult képet. A város

kulturális életét több mint száz éve alapvetően meghatározza a tág értelemben vett képzőművészet, amelynek íve a népi fazekasságtól, a vásárhelyi hímzéstől a művészi majolikán át a szobrászatig, a fotóművészetig, továbbá a legkiemelkedőbb helyi jellegzetességig, a művészteleppel támogatott „vásárhelyi iskola” ötven évet átölelő festészetéig terjed. A sokféle templomtorony a város befogadó készségét és felekezeti sokszínűségét, a gondolkodásmód összetettségét és a toleranciát is jelzi. Nincs olyan történelmi egyház, amelynek ne lenne temploma Vásárhelyen. Ha valaki megáll a Völgy utca végén, akkor mögötte az unitárius templom, előtte a zsinagóga, balra a Szent István római katolikus plébánia, jobbra a református Újtemplom hatalmas épülete tornyosul; de távolabb van még evangélikus és görögkeleti Istenháza is.

A kulturális emlékezet szükségszerűen inkább a pozitív mozzanatokat emeli ki, hiszen szeretné önmagát vonzónak látni, noha nyilvánvaló, hogy nem csak a kedvező vélemény lehet hatásában előremutató, hanem a kritikus, ironikus, sőt elmarasztaló is, amely cselekvésre kényszerít. Szemléletes példa erre Bessenyei Ferenc elhíresült mondata, miszerint Vásárhelyen csak megszületni érdemes. A helyben nem művelhető életpályákra ez természetesen érvényes lehet, de azon kell lennünk, hogy egyre kevesebben kényszerüljenek elmenni. Hódmezővásárhely másként mutatkozik a belső szemlélőnek, aki itt él, és szereti vagy nem, és másként, aki kívülről ítéli meg ilyennek vagy olyannak. A külső és a belső vélekedés egyaránt fontos, mert a sokszor ismétlődő elemek önmagukat nagy hatékonysággal, olykor más véleményeket kiszorító motívumként terjesztik el, majd gyakran átalakulnak, s a megszólaló igényéhez alkalmazkodva térnek vissza. Az állandó körforgás, a rendszeres önismétlődés miatt emlékezetformáló és azonosságképző erejük rendkívül megnő, szinte kizárólagossá válik. Jól mutatja ezt az a néhány kiragadott, de jellemző példa, ami megvilágítja a vásárhelyiség fogalmát.

Gyakori előfordulása miatt érdemes pontosan felidézni az 1910. március 15-én, a helyi folyóiratban, A Jövendőben megjelent, „A két Páris” című Ady-írást, mert máig ható érvénnyel jellemzi a vásárhelyiség célkitűzéseit és ellentmondásos összetettségét. Ebben szerepel a sokszor és sokféle előjellel hivatkozott, Adynak tulajdonított, noha általa inkább csak idézett és értelmezett metafora. „Hát addig csúfolták paraszt Párisnak Hódmezővásárhelyt a budapesti skriblerek, hogy a »paraszt Páris« hirtelen beszéltetni kezd magáról, mint a magyar intellektuális forradalom új sánchelye.” Egyszerre ironikus és felemelően biztató ez a vélemény, kitapintható benne a földszeretet és a paraszti, szerves világkép földhöz tapadó realizmusa és a tekintet révedező, de kulturálisan a körtöltésen túllátó, európai szemléletű távlatossága. Szeretnénk hinni és azért dolgozni, hogy a száz évvel későbbi, a XXI. század eleji város is meg tudjon felelni – az alkotó erők összefogásával és mederbe terelésével – a jövődő kihívásainak. „Nem tudok szebbet és jobbat mondani, mint hogy engem lepett meg legkevésbé Hódmezővásárhely ébredése, kulturális nyugalansága s az A Jövendő. Így kellett történnie s így lesz ez még sok olyan elátkozott szögletében Hunniának, ahol ma még csak halál s legfőljebb egy kis prüszkölő bosszúság lakoznak. (...) Hiszen Budapesttől Orsováig voltaképpen minden, ami van, csak kezdet, de khaotikus, nyugtalan és ennél fogva minden szépet ígérő. Magyarországon ma az a fontos, hogy az emberek ne aludjanak tovább, s ha alusznak is még, de legalább nyugtalan álmaik legyenek.”

Juhász Gyula a szép és nyugalmat árasztó „magyar Fiesolenak” nevezi Vásárhelyt, noha ennek értelmezése tisztán a megítélő előzetes beállítódásának és szándékos érték-választásának az eredője. Ugyanaz a környezet az egyik szemlélőnek óvó menedéket és csendes békét, a másiknak unalmas és álmos vidékiséget jelent. Hasonlóan összetett Németh László Hódmezővásárhely képe is, hiszen egyszerre tekinti a „boldogság szigetének” és „elefánttemetőnek”. A „csomorkányizmus” kifejezés már önmagában is kétértékű, de éppen összetettsége és sokértelműsége miatt rendkívül kifejező, mert magába sűríti a vásárhelyiség lényegi ellentmondásait. Egyszerre jelenti a lokalitás dicséretét, a hely szellemének nyugalmas varázsát, ugyanakkor a tehetség egykedvűségbe fulladó tékozlását, a kitartó küzdelem és szorgalom hiányát, a torzult zsenitudat sértettségét, és a környezet által sugallt ráérős lustaságot is. Noha erős a gyanú, hogy ez máshol is hasonlóképpen van.

Reméljük, hogy az újabb, nagy csalódásoktól mentve leszünk, de ezen a tájon mintha állandó lenne a csalódásmennyiség: alig jutunk túl az egyiken, már ránk is tör a következő, hiszen éppen a XX. század lett a nagy csalódások, a nagy büntetések és a szétszóródások százada, amihez nagyon is közel vagyunk, szinte naponta érezzük nyomorító emlékeit. Ezért is kell az Emlékpont, a város jelképes és újszerű múzeuma, amely a szocializmus korszakát Vásárhelyen keresztül ábrázolja, hogy – amennyire lehetséges – vessünk számot a közelmúltnak, ismerjük meg minél pontosabban és mutassuk be a következő generációknak. Szeretnénk hinni, hogy hagyományait folytatva a jövődőknek is üzent a város, amikor 2004. december ötödikét követően a határon túli magyarok tiszteletbeli polgárrá fogadásával a lelki nemzetegyesítés szándékával adott választ a napi politika szűkeklésére.

Mi itt a Tisza, a Maros és a Körös által határolt tájon csodálattal szemléljük a régész ásóájával feltárt isten-szobrokat, melyek mutatják az ősi nemzedék alkotó munkáját, és a maga szakrális világának tisztelgő áldozatát. Ez a föld megőrizte nekünk kincseit, ma is önzetlenül adja testi létünk táplálékát, s ennek a kis világnak szellemi és anyagi értékeit mi, itt gyökerező mai lakói tehetségünk szerint igyekszünk gyarapítani.

Lázár János

polgármester, országgyűlési képviselő

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Rendhagyó helytörténet

Az emberiség története nagy birodalmak egymást követésében, eszmék és áramlatok, a korszellemek és a kultúrák változásaiban ragadható meg. A világtörténelem és az egyes országok, valamint népek története régóta foglalkoztatja minden kor emberét. Mivel személyisége lokalitásában meghatározott, azaz helyhez kötött, a történelem viharait és hét-köznapjait egyaránt a maga lakóhelyén, faluja vagy városa népének közösségében éli meg. Ezt tették Hódmezővásárhely mindenkori lakói a település története során. Az egyes helyek lakói épp úgy vagy talán még jobban érdeklődtek és érdeklődnek településük, ősük múltja, mint a nagy történelmi sorsfordulók eseményei iránt. Éppen ezért fogtak hozzá történetük írásba foglalásához.

Minden település, esetünkben város bizonyos tekintetben egyedülálló, mondhatnánk, individuum. A városoknak és a bennük lakó embereknek ezer arca van, és számos vonásban különböznek egymástól. Egy-egy várost, és a városok jellemzőit általában a városkép a városszerkezettel, az utcákkal, terekkel és az épületekkel, a benne lakó emberek (nemzetiségük, fő foglalkozásaik), valamint az emberek közötti társadalmi, gazdasági és személyes kapcsolatok határozzák meg. Egy-egy városnak mint településnek a helyzetét – főképp az iparosítás előtt – döntően befolyásolja földrajzi környezete, forgalmi helyzete és közvetlen vidékével kialakult kapcsolatrendszere. Mindezek megjelentek az eddig született városmonográfiákban, amelyek szerzői a levéltárak kőablakait kitarva nagy szorgalommal gyűjtötték össze az illető településekre vonatkozó történeti adatokat, és készítették el városuk történeti monográfiáját, amely munkák tulajdonképpen városbiográfiák: egy-egy tárgyalt város életrajzát mutatják be. Az alapos, sok munkaráfordítással és szakszerűen készített művek – mint például Szeremlei Samu öt kötetes Hódmezővásárhely története – adatait máig hasznosítják a kutatók. E szerzők széles csapást vágtak kutatásukkal településük történetében, amelyen haladva könnyebben jutnak előre az utánuk jövő szerzőtársak.

A várostörténeti kutatásnak egy másik módszere az, amikor összehasonlító elemzéseket végeznek a tudósok. A várost mint a városhálózat egységét fogják fel, és keresik azokat a jelenségeket, rokon vonásokat, amelyek alapján azonosságokat és hasonlóságokat állapíthatnak meg, ezek segítségével feltett kérdéseikre mélyebben fekvő okokat feltárva elvontabb, szintetizálható válaszokat kaphatnak. Az alábbiakban efféle megoldásokat szeretnénk bemutatni.

Mint ismeretes, Hód és Vásárhely, a mai város két elődje az egykori Tisza meander, a Hód-tó és Kis-tó partján helyezkedett el, amelyek a 19. század második felében bekövetkezett lecsapolásuk idejéig kapcsolatban álltak a főfolyóval. Az előbbi a tavak délkeleti, az utóbbi azok északkeleti magas partján feküdt. A két települést az alacsonyabb részek

állandó és ideiglenes vízállások, tavak, laposok és erek karéjozták, amelyek bizonyos védeltséget biztosítottak az ott élt lakosság számára. A város olyan szerencsés helyzetben van, hogy ezek a domborzati objektumok, illetve azok helyei máig jól kivethetők a figyelő szem számára. Nem minden várossal van ez így. A közeli Szeged (Alsóváros, Felsőváros és Palánk) a Tisza partján elhelyezkedő három kiemelkedő szigetre települt, Makó pedig a Maros és a belé szakadó Fok nevű ér partjára. Gyula és Békés ugyanígy a Körös, Arad pedig a Maros mellé. Eredeti domborzatuk már kevésbé követhető nyomon, mint Vásárhelyé. Ám nemcsak az Alföldön jellemző az éltető vizek mellett kialakult település-lánc, így van ez másutt is. Akár Buda és Pest, akár Győr és mások példáját vehetjük.

A mai Vásárhely elődjét képező két hely egyúttal két falu, a Tisza árterét magába foglaló Rétság, és e vidéket a folyótól távolodva követő Mezőség találkozása mentén alakult ki. Másutt szintén két gazdasági tekintetben egymástól eltérő terület, mint például hegyvidék és síkság találkozása adott lendületet emberi lakott helyek kialakulásának, lásd a közeli Arad-Hegyalján létrejött településfűzért.

A domborzat csak rövid időszakot tekintve tűnik állandónak. Ha radikális geológiai változások nem is következnek be, a szél, a folyók és egyéb vizek munkája nyomán változik, és vidékünkön különösen a 18. század óta az ember környezetét formáló tevékenysége ugyancsak alakítja. Amíg a középkor végéig vidékünk népe a környezetéhez igazodó, alkalmazkodó életformát élt, utána törekedett érdekeinek megfelelően átalakítani lakóhelyének színterét. Korábbi helyi feltöltések, lecsapolások után a 19. század közepén meginduló Tisza-szabályozás, az ország eddig terjedő legnagyobb építkezése a rétségi területet az árterekre szorította vissza, amelynek következményeként egyes ősmesterségek (pákász, rákász, stb.) képviselői eltűntek, mások (vadász, halász, pásztor) létszáma csökkent. Megnövekedett viszont a szántóként művelhető és legelőként hasznosítható területek száma. Vásárhelyen más hatással is járt a szabályozás. A városnak megszűnt a kapcsolata az élő Tiszával, attól távol került, sőt a Hód tó területét kiszárították, és ott, ahol csónakokat és bögös hajókat ringatott a víz, ma új városnegyed terül el.

A települések nagyságát (méreteit, népességének számát) elsősorban forgalmi helyzetük határozza meg. Döntően ettől függ, hangsúlyos vagy jelentéktelen helyet foglalnak-e el a településhálón, a települések térbeli rendjében. Buda és Pest területén tíz főút futott össze a középkorban, a tizenegyedik a nagy vízi út volt, a Duna. Temesvárt négy főút és a Bega folyó szelte át, Szegednél három főút találkozott és két nagy folyó. A középkori Hód-vásárhelyen öt mellékút futott össze, és vízi útja a vízállástól függően került használatba. A forgalmi helyzet tehát kijelölte helyét. Nem emelkedhetett több gyűrűs piacközponttá, viszont piaci alközpontként, egy piacgyűrűs településként kiemelkedett az öt körülvevő társai közül. A későbbiekben a nagy vasútépítkezések hoztak változásokat az ország településhálózatán. Erőteljes fejlődésnek indultak a vasúti csomópontok, pl. Szolnok, Békéscsaba, Arad, Szabadka. Mások megálltak fejlődésükben, stagnáltak, mint például sok Tisza-menti város Csongrádtól Zentáig. Hódmezővásárhelyen 1870-ben adták át az Alföld-fiumei vasút Békéscsaba–Hódmezővásárhely–Szeged szakaszát, amely lendített a város gazdasági helyzetén, a város történetének egyik virágkorát élte a monarchia időszakban. A településhálón addigi helyzetét megerősítette, ám két piacgyűrűs településsé nem tudott felemelkedni. Akkor kivívott helyét azonban máig megtartotta.

Egy-egy országon belül egészen az ipari társadalom kialakulásáig a városok hierarchikus rendjének kialakulásában a forgalmi-gazdasági helyzet mellett jelentős szerepet játszottak más tényezők: kialakult-e területükön állami, egyházi vagy uradalmi központ, létezett-e intézményeik között főúri rezidencia, vagy milyen szerzetes rendek telepedtek le az illető városban, valamint létrehoztak-e oktatási intézményeket. Eme tényezők birtokában a települések gazdasági erejüknek megfelelő jogállást harcoltak ki maguknak, amely különböző kiváltságok elnyerésében nyilvánult meg.

Magyarországon a középkorban így alakult ki a hét szabad királyi város: Buda, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Kassa, és nyolcadikként Mátyás király uralkodásának idejétől Pest csatlakozott hozzájuk. E városok rendelkeztek a legtöbb kiváltsággal, bírósági fellebbezési fórumuk pedig a tárnok szék volt. Másképpen tárnoki városoknak nevezzük őket. A következő csoportot Kubinyi András elnevezésével királyi szabad városoknak hívjuk, ők a személynőkhöz fellebbezhettek. Mások mellett Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, Kiszteben, Szokolca, Szeged és Gréchehy (Zágráb) tartozott közéjük. Amint látjuk, fontos volt a fellebbezési fórumuk, ami a szabadságuk fokát fejezte ki, ugyanis nem közvetlenül uruk, a király alá tartoztak peres ügyekkel. Mint királyi városok további csoportot képeztek a bányavárosok, akik közé az alsó-magyarországi bányavárosokat, valamint Nagybányát számítjuk. Egy újabb csoportot ölelnek fel az erdélyi szász városok Kolozsvárral együtt. A II. Mátyás király koronázása után alkotott 1608. évi I. tc. 10. §-át követően a fenti városok jelentős részét, majd a később a kiváltságokban részesülő városokat egységesen szabad királyi városoknak nevezték, megkülönböztetve őket a mezővárosoktól.

A mezővárosok képezték a magyar városok másik nagy csoportját. Nevük nem arra utal, hogy lakóik mezőgazdasággal foglalkoztak, hanem a „mezőváros” név megkülönböztetést jelent a kulcsos vagy kerített városokkal szemben. A mezővárosok csoportja sem egynemű. Közülük kiemelkedve élükön álltak a földesúri városok. Lehettek olyanok, amelyeket a király közvetlenül birtokolt, vagy egy püspök, esetleg főurak városai voltak, és falal övezettek is lehettek. Egy másik kategóriát a szabad mezővárosok képeztek, amelyeknek az utódai a középkor után a szabadalmas mezővárosok lettek, ezek kiváltságlevellel rendelkeztek. Gyula városának például Corvin János 1496-ban adott privilégiumlevelét. Utánuk következett a mezővárosok (oppidumok) tarka sokasága, hozzájuk tartozott a középkori Hódvásárhely, a mai város elődje, majd őket követték az ún. possessio-oppidumok, amelyek a mezőváros és falu határán álltak kevés körzeti funkcióval, talán óriásfalvaknak is nevezhetnénk őket. Vásárhely közelében efféle település lehetett Csomorkány és a Szentés határában állt Dónáttornya.

Amint láttuk, a középkori Hódvásárhely kiemelkedett környező falutársai közül, ám megmaradt a mezővárosok táborában. Mit jelentett ez az állapot? A városnak a 15. század közepére (1455) kialakult a bíró vezette tanácsa tizenkét esküdttel, önálló plébániával rendelkezett, az első adatunk erről a pápai tizedjegyzékekből maradt ránk 1333-ból. Hosszabb ideig uradalmi központ volt, amint ez feltételezhető egy 1446-os oklevélből, amelyből azt is megtudjuk, hogy Hunyadi János kezére került. Valószínűleg kastélyát, amelyet 1553-ban említettek, a Hunyadiak birtoklása alatt építették, hiszen 1478-ban Szilágyi Erzsébet Vásárhelyre hívta komlói, csomorkányi, hegyesi és szentlőrinci jobbágysait, tehát uradalmi központként létezett. Az egykori kastély helyét a Serház téren lokalizálhatjuk. A hetipiacot a középkori Hódvásárhelyen csütörtökön tartották, ezen kívül három országos

vásárt is rendeztek a mezővárosban, amelyek alapján Kubinyi András a részleges város-funkciót ellátó mezővárosok közé sorolja településünket, amely úti csomópontként létezett. Szabadka, Szolnok, Szentés, Szer, Zenta és talán Makó társaságában foglalta el az említett helyet a környező települések között, közülük messze kiemelkedett Szeged, amelyet a szerző szempontjai alapján az elsőrendű városok közé helyezett. A bemutatott kis összevetésből kiderül: a mai magyarországi városhálózat tulajdonképpen a 15–16. század fordulójára kialakult, később csak kisebb módosulások következtek be, lásd Szer (Ópusztaszer, szerepét később Kistelek vette át) és Szolnok példáját.

Városunk középkori elődje a környékén betöltött centrális szerepét a török hódoltság idején ugyancsak megtartotta, a legkisebb török területi igazgatási egység, náhije székhely lett. Bár a török világ megszűnése után területi igazgatási funkciót nem látott el, piacközpontként – tehát gazdasági tekintetben – korábbi szerepét megtartotta, sőt növelte kialakult nagy határára támaszkodva.

Kis kitérőként néhány szót ejtünk erről. Az Alföldön a középkor aprófalvas településhálózata a falupusztásodás folyamata következtében fokozatosan ritkult. A jelenséget felgyorsította a nyugati piacokon kiváló húsaruként eladható szarvasmarha tenyésztésének fellendülése a 15. század második felében. E gazdálkodási formát csak a 18–19. század fordulóján kezdte felváltani a szántógazdálkodás nagyobb méretű elterjedése. Mivel a szarvasmarha-tartás téres legelőket igényelt (pontosan ismerték, mekkora terület tart el egy jószágot), az aprófalvak lakói a hozzájuk közel eső településekre költöztek, és így alakultak ki a nagyhatárú alföldi mezővárosok, amelyek egyik markáns tagja lett Hódmezővásárhely.

A falupusztásodás folyamatának nagy lendületet adtak a török hadjáratok, közülük vidékünkön a tizenöt éves háború azon időszaka, amikor a krími tatárok a Maros mentén telelve kiélték a vidéket. Maga Vásárhely is ekkor néptelenedett el kis időre hosszú története során ezen egy alkalommal. A város újra települt, a környező elpusztult falvak és határuk területét a vásárhelyiek bérelték uraiktól, és nagy haszonnal legeltették rajtuk állataikat. Így alakult ki nagy határa, amelyen a szántógazdálkodás terjedésével megjelentek az ún. lakótanyák, amelyeket a szocialista-kommunista időszak tanyapusztító furorja sem tudott teljesen felszámolni. A város és tanya kettőssége mint sajátos településforma Hollandiától Japánig megtalálható, azonban sajátos alföldi és benne vásárhelyi karaktere egyedülálló.

A 19. század második felében a mezőgazdasági konjunktúra és a hozzá kapcsolódó helyi kisipar révén lakosságában és gazdasági erejében izmosodó város 1873-ban Deák Ferenc segítségével („azt hiszem, ama nagy magyar város érdekében a képviselőház tart fenn magának annyi időt, amely alatt a törvényjavaslatot napirendre tűzhesse, tárgyalhassa, és törvénybe cikkeyeztesse”) elérte az önálló törvényhatósági jog megszerzését, amellyel kilépve a megyei hatáskörből közigazgatási tekintetben a legjelentősebb magyar városok közé emelkedett. A tanácsrendszer bevezetése után, jöllehet 1950 és 1962 között megyeszékhely lett, fenti jogállását elvesztette, ám büszke és érzékeny lakói nem felejtették el városuk és maguk korábbi jogállását, és a rendszerváltozás után visszaszerezték azt a megyei jogú város rangjának elnyerésével. Kevés nem megyeszékhely város büszkélkedhet e címmel napjainkban.

Az Alföldön részint az építőanyag, részint a történelem viharai miatt kevés építészeti emlék maradt fenn. A települések alaprajzát szintén csak rekonstruálni lehet. Vásárhely

esetében ugyancsak ez a helyzet. Néhány támpontunk azért van. Domborzati objektumok, köztük a Hód-tó és a kisebb tavak, továbbá egyes oklevelekben és a török defterekben fennmaradt utcanevek: Hód, Félször, Kanizsa, Kazsó, Kis, Nagy, Szentgyörgy, Tarján, Új, Vásárhely. Mielőtt elhelyezzük őket térképünkön, annyit illik tudnunk, hogy a közép- és törökkori utcák magukat és a környéküket jelentették egyszerre, úgymond egy-egy város-negyedet.

A Hód utca az egykori Hód település nagy részét jelentette. A Makóra vezető országút része volt, hiszen Makó egyik középkori utcáját Hód utca névvel illették. A Campus Houd (Hód mezeje) pedig egészen Makó alá nyúlt el. A Félször utca fél utca lehetett a Hód tó északkeleti partján a mai Bocskay utca helyén. A Kis utca a mai Petőfi Sándor utca nyomvonalára mentén futhatott, nevét a Kis utcai tized örökölte a későbbi korra. A Nagy utca a Szentest felől a Hód-tó gázlóján át vezető országút városi szakaszát jelentette. A város legrégibb lakott területe volt, itt laktak a gazdagok, amint más magyar városokban is a Nagy utcában. Szentgyörgy az országos gyakorlat szerint az egyik templom utcája lehetett annak patrocíniumáról elnevezve. Tarján nevét a városrész neve máig őrzi. A későbbi Új utcai tized, amelynek főutcája a Klauzál utca volt, az Új utca nevét őrizte meg. Vásárhely utca vagy városrész a középkori Vásárhely területét jelentette. Nevükből kiindulva a Kanizsa és Kazsó utcákban délszlávok laktak, akiket Hunyadi János telepített le a városban, és annak elnéptelenedéséig ezen utcákban laktak. Helyük ma már meghatározhatatlan. Íme, a Hód-tó karéjához illeszkedő középkori városrag rajza, amelyhez a lakosság szaporodása nyomán újabb és újabb negyedeket illesztettek.

Az így kialakult városban éltek és élnek a vásárhelyiek. Épített örökségük a korábbi századokból alig maradt, a 19. és 20. század fordulóján kialakult városkép azonban mintegy száz évig uralkodott a városon, amelynek egyedi jelleget adtak a sárga-piros klinkertéglás házak, a körtöltés téglafala, a múlt századforduló hangulatát idéző Kossuth tér egyseges térfalával és szobraival.

Szerencsés az idegen, aki a Népkert állomás felől érkezik a városba, mert – amint már Németh László észrevette – a téglafal magasba emeli a várost. Aki pedig tovább utazik meglátja sok tornyát, amelyek közül ma sokat takarnak a város múltjához és karakteréhez nem illő tízemeletes házak. E tornyok láttán az utazó elgondolkodhat azon, milyen nagyszámú és sokvallású nép lakja a települést, amely hitének állhatatosságát templomok és ég felé törő tornyai emelésével fejezte ki.

A várost lakó népesség a középkor óta kontinuos, mert a török alatt rövid időre elmenekültek nagy része a vész elmúltával visszaköltözött, amint tették ezt a szomszéd város, Makó lakosai. A török után új beköltözők is érkeztek. Az új birtokos család tagjai, a Károlyiak katolikusokat telepítettek a török időkben reformátussá lett népesség közé.

A város történetének sajátossága, hogy a török időket nem tekintve a várost és környékét mindig nagyúri családok birtokolták. Kezdetben feltehetően a király, mert később, a 13. században kerül be neve a forrásokba, és a Bár-Kalán úri nemzetség, majd a Csák nemzetség Kisfaludy és Mihályi ágának elődei, utánuk talán ismét a király, a 15. század közepétől a Hunyadiak, annak végétől a Dóczyak és számos kisbirtokos, végül pedig a Károlyiak. Sajátos, hogy egy korszakban sem törekedtek a vásárhelyiek kiváltság- vagy szabadalomlevél megszerzésére. Talán megelégedtek azzal, hogy uruk mindig messze volt, és

nem tarthatta rajtuk állandóan a szemét. A Károlyiakkal azonban már kemény küzdelmet folytattak, és amint lehetett, megindították az önkéntes örökváltság iránt a tárgyalásokat.

A várost helyzeténél fogva a középkortól kezdve jobbágyparaszti népesség lakta, a 18. század közepéig csak a mindenkori papok és a földesurak tisztségviselői emelkedtek ki, ám közülük is számos lehetett a jobbágy ivadék. Nemes ekkor és később is fehér hollónak számított a településen, a környező mezővárosok népességéhez hasonlóan. Csanád megye nemesi közgyűlése például azért csak 1730-ban tudott megalakulni, mert szinte nem volt nemes a megyében, de Csongrád megyéé sem sokkal korábban, 1723-ban ült össze először. A kevés mezőváros: Makó, Nagylak, Szentes, Csongrád és városunk lakosságának társadalmi tagozódását az határozta meg, melyik család mekkora jobbágytelekkel rendelkezett, illetőleg mekkora volt a telekkel, vagy telekrésszel nem rendelkező házas vagy házatlan zsellérek száma. Némi változás e struktúrában akkor következett be, amikor egyre több nemes és értelmiségi, honorácior jelet meg a 19. század első felében.

Az egykori jobbágyság utódai paraszt gazdák lettek. Nagybirtok ennélfogva nem terpeszkedett Vásárhely határában, birtokstruktúrája kezdetben ezáltal meglehetősen arányosnak bizonyult. A Szántó Kovács-féle megmozdulás mégis ezért robbant ki, mert minden föld magánkézre került – nem úgy mint Szegeden, ahol a város, mint legnagyobb birtokos kisbérleteket hozott létre – és a 19. század utolsó évtizedeiben lejátszódott népességrobbanás következtében munkanélküliség, valamint egyéb szorító társadalmi és szociális gondok halmozódtak fel. Az ipar közel sem fejlődött annyira, hogy felszívja e népességtöbbletet. Mindez nemcsak Vásárhelyen alakult így, hanem a korabeli Magyarországon és Európa számos országában. Ekkor indultak tömegével a kivándorlók Amerika felé. Hogy ne magyar példát hozzunk, a korabeli német kivándorlók utódaiként ma 12 millió német ajkú él a két amerikai kontinensen.

Malmokon, néhány téglagyáron, a Kokron-féle kötszövő üzemén kívül az iparosítás első hulláma alig érintette meg Vásárhelyt. Népességének rétegződésén az iparosítás keveset mozgított. Többet a későbbi ún. szocialista iparosítás és a térszerkesztés, ám az akkor alapított üzemek szétestek a rendszerváltozás után. Emléküket Kft-k és kisebb üzemek őrzik, akárcsak az egykori tsz-ekét. A változás elemző leírása bizonyára nem kis munkát ad majd a jövő helytörténészeinek.

Vásárhely szellemi élete mint annyi alföldi mezőváros társáé az egyházközségi életből sarjadt ki. Az egyházközségek élén nem egy esetben tudós papok álltak. Gondoljunk csak a Makón élt Szikszai Györgyre, aki a magyar reformátusok máig legjelentősebb imádságos könyvét, a Keresztyéni tanítások és imádságok (1786) címűt készítette, amely eddig 89 kiadást ért meg, vagy egyik utódára, az ugyancsak makói lelkész Szirbik Miklósról, a város első történetírójára, továbbá Kis Bálintra a szentesi eklézsia történetének írójára, a Magyar Tudós Társaság levelező tagjára. Közéjük tartozott, az 1742-től Vásárhelyen szolgált Szőnyi Benjamin, az európai műveltségű lelkész, költő, énekszerző és történetíró. Vezetősükként és az egyházközségek által létrehozott iskolákban – a vásárhelyit 1723-ban nyitották meg – nőtt fel a tájék értelmisége. A református papi mezővárosi történetírás utolsó nagy egyénisége Szeremlei Sámuel volt, aki ötkötetes városmonográfiájával az akadémiai tagságot nyerte el. Pozitívista, pontos adatok halmazát összegyűjtő szemlélete mellett kiemeli munkáját, hogy városának népéről ír, amivel a korban új hangot szólaltatott meg.

Könyvén túlmutat helyi jelentősége, hogy a város későbbi helytörténészei mind az ő köpenyéből bújtak elő.

Amint Szeremlei munkásságát meghatározta tárgya, hasonlóképpen állt a helyzet más alkotó értelmiségekkel és művészekkel. A szegény ember és A szegény asszony élete című köteteivel, amelyet szülővárosa népéről írt, méltán érdemli meg Kiss Lajos, Bálint Sándor epitheton ornans-a (a legszögedibb szögedi) után, a legvásárhelyibb vásárhelyi nevet. A vásárhelyi talaj és gyökerek országos hírvé emelték az ugyancsak néprajzos Tálasi Istvánt és Tárkány Szűcs Ernőt, továbbá a népdalgyűjtő Péczely Attilát, akárcsak az írók és irodalmárok közül Bibó Lajost, Kárász Józsefet és Grezsa Ferencet.

A város tehetséges lakosságából az ott élő értelmiség soraiból azután számosaknak messze vezetett a pályája, országos és nemzetközi hírnévre tettek szert. A tehetség mellett sok munkát és fáradságot kívánó pályákon a csúcsra jutók közül emeljük ki, mintegy szimbolizálva és képviselve a többi nagyszerű teljesítményt nyújtó értelmiségit, az Imre családot, amely több jeles személyiséget adott az országnak. Imre Sándor (1820–1900) vásárhelyi gimnáziumigazgató később Kolozsvárott egyetemi tanár, nyelvújító és irodalomtörténész volt. A fia, Id. Imre József (1851–1933) szemész, a vásárhelyi szemkórház megalapítója, Kolozsvárt, majd Szegeden egyetemi tanár, az orvosi közélet megbecsült szereplője. Két fia közül Sándort (1877–1945) pedagógiai író, művelődéspolitikus és egyetemi tanár Szegeden. Miniszteri és államtitkári tisztséget is ellátott, később neveléstörténeti és neveléstani munkásságával jelentős hatást gyakorolt a korabeli pedagógiára. Testvére, a Vásárhelyen született József (1894–1945) a pécsi egyetem szemész tanára, majd rektora lett. A fővárosi szemklinika igazgatójaként a szemhéj „íves plasztikájának” műtétjét dolgozta ki. Az Imre család példája nemcsak fényes karriertörténetekkel szolgál, hanem arra is felhívja a figyelmet, hogy Vásárhely és a hozzá hasonló kisvárosok nagy tehetségeket adó, szárnyra bocsátó helyek, amelyek géniuszaik eredményeiből csak másodlagosan részesülnek. A dús humuszú televény legszebb hajtásai másutt borulnak virágba és érnek be.

Az időben és térben a hímes tavaszi mezőtől a plasztikusan sárgásbarnásba olvadó nyári-őszi színeken át, a téli havas zúzmárás folyópartig előttük megjelenő vásárhelyi táj, valamint a földdel és természettel együtt élő vásárhelyi ember, akinek arcát cserzetté égeti a nap és ráncokat rajzolnak rá az élet hétköznapijai és viharai, ihletet adtak a városban született és oda érkezett képzőművészeknek, elsősorban festőknek. A tájjal teljes harmóniában élő népesség rabul ejtett művészgenerációkat, csak gondoljunk Tornyai, Rudnai és Endre Béla nemzedékére, majd Kohán, Kajári és Németh József generációjára vagy a legutóbb távozott Fejér Csabára és Csikós Andrássra. Ezt a földszagú, örömeiben, bánataiban és drámaiban darabos világot csak a neki megfelelő, adekvát formai eszközökkel lehetséges kifejezni, erre pedig csak a realizmus egymástól sokszor eltérő formái és módszerei képesek.

Hódmezővásárhely története sajátosan alakult. Amíg a környező városok mezőgazdaságában a 20. század során monokultúrák: zöldség- és gyümölcsstermesztés, hagyma- és paprikatermesztés alakultak ki, addig ott megmaradtak a középkor óta honos szemtermelés és állattartás mellett. Az inkább szemlélődésre és meditációra, mint zaklatott és mindenáron gazdagodásra hajlamos vásárhelyi nép megmaradt a hagyományos termelési formák mellett, ami sajátos hangulatot teremtett körülötte, amiből kifejlődött a város,

a nagy tanyaközpont világa, amelynek hangulata művészeket és tudósokat kapott meg, és kötött a településhez. A 20. század második felében bekövetkezett, máig tartó változások nyomán a város ma élő népének feladata, hogy saját karakterét újra rajzolja. Úgy legyen.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bácskai Vera–Gyáni Gábor–Kubinyi András: Budapest története a kezdetekről 1945-ig. Bp., 2000. BFL Várostartörténeti tanulmányok.
- Bácskai Vera: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Bp., 2002.
- Belényi Gyula: Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963). Szeged, 1996.
- Blazovich László: Városok az Alföldön a 14–16. században. Szeged, 2002.
- Dilcher, Gerhard: A városfogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára. In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. Bp., 2006. 37–50.
- Hódmezővásárhely története I. Szerk. Nagy István–Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1984.
- Hódmezővásárhely története II. 1–2. Főszerk. Szabó Ferenc. Szerk. Kovács István, Kruzslicz István Gábor, Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1993.
- A Körös–Tisza–Maros köz települései a középkorban. Szerk. Blazovich László. Szeged, 1996.
- Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története elődeinktől 2000-ig. Bp., 2002.
- Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. Szeged, 2000.
- Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In: Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv I. Bp., 2006. 51–61.
- Dr. Patariczáné Kelecsényi Magdolna–Szigeti János: Lakóhelyünk Hódmezővásárhely. Hódmezővásárhely, 1998.
- Szeremlei Samu: Hódmezővásárhely története I–V. Hódmezővásárhely 1900–1913.

SZENTI TIBOR

Hódmezővásárhely a 21. században

Előzmények

Hódmezővásárhely földrajzi fekvése évszázadokon keresztül biztosította meglehetősen zárt világát. A Kárpát-medence legalacsonyabb részén, a Tisza, Körösök és Maros háromszögében, folyóinktól mértéktartó távolságban terül el. Szeremlei Császár Sámuel református lelkész, az MTA tagja, ötkötetes várostörténeti monográfiájában írta, hogy településünk több közeli helységről, történelmi, gazdasági fejlődés következtében olvadt össze. Első említése *Houd* névvel 1231-ből, *Visarahelly* elnevezéssel 1266-ból ismert.

A 18. századi, kézzel rajzolt térképek tanúsítják, hogy óriási határa jó minőségű szántóföldet, gyöngye legelőt, közepes rétet, valamint az áradásokból fölrakott, elszigetelt, kiválóan hasznosítható *homoklencsét* foglalt magában. A folyószabályozások előtt időszakos és hajózható erek, jókora tavak szabdalják. Ezek biztosították földrajzi elszigeteltségét. Ennek köszönhető, hogy a 18. század második felétől önálló, máig őrzendő értékeket, kultúrát teremtett, amelynek vallási, erkölcsi alapjait a népesség többségét alkotó *kálvinista reformátusok*; mezőgazdaságát a középparaszti, *történelmileg szabályosan fejlődött tanyás gazdálkodást folytató gazdaréteg*; céhes iparát, népművészetét a kismesterségek művelői teremtették meg. Tálasi István néprajzprofesszor a *Kiss Lajos Emlékkönyvben* leírta, hogy a nagy múltú mezőváros, amely 1446-ban Hunyadi Jánostól kapta az *oppidum* rangot, sajátos *nagytájat* hozott létre. Ez politikai különállóságának is köszönhető volt. A visszatelepüléstől kezdve ellenzéki szerepben éltünk. Ennek köszönhattük, hogy fejlődésünk nem volt gyors és polgárosodó, mint a szomszédos szabad királyi városnak, de ősi kultúránkat a lojalitás nem csorbította, a felülről kényszerített vagy kegygyel ajándékozott javak nem formálták.

A város 1873-ban elnyerte a törvényhatósági jogot, és ettől kezdve 1914-ig rohamosan fejlődött. Létrehozta a *parasztpolgári* értékeket. Ekkor telepedtek meg nálunk a pénzintézetek, az ipari üzemek, köztük a gőzmalmok, vagy az európai hírű Kalmár-rostagyár. A századforduló körül alakult ki a belváros képe megannyi műemlék jellegű épületével, és a híres *Vásárhelyi Promenáda*. Elindult az ipari termékváltás és vele a *kivetkezés*. A gyorsan kapitalizálódó városban a 19. század utolsó évtizedében erőteljes szociális ellentétek kezdtek érződni. A kenyér nélkül maradt földmunkás réteg Szántó Kovács János vezetésével zendülést, míg egy iskolázatlan, kapzsi réteg Jáger Mária irányításával arzenes gyilkossági sorozatot hajtott végre.

Mindkét világháború közel azonos számú, 3000 fős áldozatot követelt. 1914-től bomlani kezdett a nagycsaládi kötelék, és hanyatlott a népművészet. Román katonák fosztogatták a tanyavilágot, és 1919-ben, a Kutasi úton, magyarságukért megöltek 56 férfit. Ekkor került a város élére Soós István polgármester, aki hamarosan rendet teremtett, és ad-

dig példátlan, általános fejlődést indított el. Ennek volt köszönhető, hogy a világgazdasági válság idején városunkból alig akadt olyan polgár, aki kivándorolt volna az Újvilágba.

A második világháború is hadi veszteséggel zárult. Népünkre idegen életformát kényszerítettek, amely hihetetlen értékpusztulást eredményezett. Betiltották az ország legkiterjedtebb olvasóköri hálózatát. Az iskolákat előbb államosították, majd körzetesítették, és a *szórványtanyák* között lévő népiskolákat lebontották; az egyházi rendeket föloszlatták, birtokaikat elvették. Megindult a szovjet mintájú mezőgazdasági kolhozrendszer és ipari szövetkezet kiépítése. Meghirdették az osztályharcot, és elindult a kulákküldözés, valamint a polgári értékek elpusztítása.

1949-ig a vásárhelyi határban közel 7000 tanya volt. Mára – amelyikben gazdálkodás folyik – alig 400 maradt. Míg 1910-ben a lakosság 39,3 százaléka tanyán élt és gazdálkodott, addig manapság – a 2001-es népszámlálás szerint – 4084 fő, az összlakosság 8,3 százaléka. Ebből 1176 fő négy urbanizálódó tanyaközpontban, míg 1691 a megmaradt szórványtanyákon él. Az utóbbiak jelentős része öreg, beteg, mentálisan is sérült, nem gazdálkodik; vagy a városi terhek elől menekült, lumpenizálódó réteg. Számárányukhoz képest a legtöbb segínyt igénylik, van olyan személy, aki rendszeresen két-három indokkal is kap támogatást.

A tanyapusztítással párhuzamosan összevonták a szövetkezeteket, a határt egybeszántották, a kis erdőket, gyümölcsösöket kivágták, a belvízelvezető csatornák gondozását elhanyagolták, és megindult a táj elsivatagosodása. Kialakult egy, a gazdálkodást már nem értő, minden ágazatát nem ismerő *mezőgazdasági munkásréteg*, miközben a magyarságtudatot leginkább őrző, a hagyományokat megtartó kis- és középparaszti réteg kihalt, elköltözött, az élet más területén igyekezett boldogulni.

Az 1950-es években ideköltöztetett, vagy itt létesült új nagyüzemek, gyárak már a rendszerváltoztatás előtt haldokoltak. Behozott alapanyagok földolgozására nem lehet életképes ipart telepíteni, ugyanakkor a mezőgazdasági termelésre alapozott földolgozó ipart: a malmokat, vágóhidat, konzervgyári telepet, felvásárló helyeket megszüntették.

Súlyos gazdasági-, szociális- és értékválságot ér meg az a társadalom, amely fölgyorsítja és erőlteti a történelmi folyamatok törvényszerű fejlődését, illetve anakronisztikus visszafejlesztést hajt végre. Olyan szekérré váltunk, amelyiknek a kerekei nem egy irányban forogtak. A társadalmi átalakulás fő vonulata, a Hangya Értékesítő Szövetkezetek mintájára, lazán és nem erőszakkal kikényszerített társulás formájában – éppen nyugati példák alapján – magától, erőltetés nélkül végbement volna, ha hagyják! A rendszerváltoztatást követően, akkor kezdték felelőtlenül bomlasztani a téeszeket, amikor azok egy része már kezdett jól működni. Előzőleg „az egy falu egy szövetkezet” elv érvényesült. Amikor a társulások fölbomlottak, és a vezetők a javak jelentős részét maguknak „privatizálták”, családok százai maradtak kenyér nélkül.

Milyen örökséggel léptünk a 21. századba?

Hódmezővásárhelyen változatlanul a föld a legnagyobb érték, de már nem *anyaföld*, nem *Földanyánk*, nem a haza része, és nem a család egyedüli megélhetési helye. Hagyományok sem kötődnek hozzá többé. A család ősei nem itt születtek, nem itt gazdálkodnak. Nincs földszeretet, sem kitartás az *ősi humusz* nyújtotta gazdasági és lelki érték mellett. Ezek a fogalmak megkoptak, elolvadtak. A rendszerváltoztatás után az egyik kormány a családi

gazdaságokat, a másik a társulásokat támogatta. Sokan nosztalgiából visszakérték az ősi telkeiket, mások lelketlen kufárok kezébe adták. Bármiként is történt, rá kellett jönni, hogy korszerű gazdaság beállítása nincs alaptőke, reális hitelek és kamatok nélkül; márpedig a társadalom türelmetlen, más léptékrendet követel, mint a hét–tizenegy évenként váltakozva jó és rossztermést adó mezőgazdaság, ezért nincs olyan gondolkodó gazda, aki jelentős hitelt merne fölvenni birtoka korszerűsítésére.

A spekulánsok, a milliomosokból hirtelen milliárdosokká válók számára a föld ma árucikk, amelyet adni-venni lehet, mint ahogyan hajdan a kupecok a munkaképtelen lovakkal üzérkedtek. Cél: kis befektetéssel, kevés munkával nagy haszonra szert tenni. Nálunk most folyik az a tulajdonváltás, amely a két világháború között az USA-ban végbement. A farmerjellegű gazdálkodás térhódítása, a gazdasági bér munkás, a *bérrabszolga* kialakulása és kizsákmányolása; a városi villájából a haszonszerzést irányító, hazájáért, lakóhelyéért semmit sem áldozó tulajdonos gyarapodása. Ugyanakkor sorvad, pusztul az egész határ, egyre több terület válik műveletlenné, a tanyásodás nem indult el. A maradék szórvány külterületi lakóhely egyelőre az önfelszámolódás föltartóztathatatlan látzó időszakát éli.

Ez a folyamat nem mindenütt van így az Alföldön. Ha valaki Szegedről Budapestre utazik, a vonatablakból is láthatja, hány új épület emelkedik ki, miként gyarapodik a tanyarendszer ott, ahol a III. típusú szövetkezet meghagyta tanyájában a lakókat, és a család megtalálta a számítását.

A Műszaki Hivatal Vásárhelyen évente 3–4 tanyabontási engedélyt ad ki, és ugyanennyi építést; csakhogy a bontás a lakó- és állattartó épületekre is vonatkozik, míg az építkezés többnyire a tároló helyek létesítését kéri. Nincs olyan család, amelyik kiköltözne az infrastruktúra nélküli, pusztába ég alá, ahol a közbiztonság is elégtelen! Az elmentmondásos rendeletek hol a tejelő gazdaságokat, hol a libatenyésztőket, hol a búza- és kukoricatermelőket teszik tönkre. A fölvasárlók elviszik a termést, de nem fizetik ki. Mire a gazda rájön, hogy becsapták, a cég megszűnt, vezetői és haszonlesői kereket oldottak, nincs, akit felelősségre lehetne vonni, a törvények nem védik a pórul járt termelőket.

A Vásárhelyen létrehozott iparral sem jobb a helyzet. Kiderült, hogy az állam által értékesített vállalatokat, gyárakat többnyire olyan idegen tőkések vették meg, akik nem a termelőhelyet, hanem a piacot kaparintották meg. Nem az volt a céljuk, hogy az itt dolgozó embereknek munkát és kenyeret biztosítsanak. Ha a tőke diktálta *vadkapitalista piac* a szovjet érdekeltségű, volt szocialista utódállamokban olcsóbban termel, és jobban értékesít, az egész vállalkozást átköltöztetik oda. Amikor erre nem nyílik esély, bezárják és a munkásokat az utcára teszik. Nincs Metripond Mérleggyár, szétagprózták az Alföldi Porcelángyárat, megszűnt a korábbi Majolikagyár, a Mezőgép, a Hódiköt, a Furfurol, a Fémipari Vállalat, a Mary Cipőüzem, megannyi sütőüzem... sorolni sem érdemes. Ez a valaha európai hírnév előállító, és kiváló pékárut termelő város ma Tápéról, Szentesről, Székkutasról, és ki tudja, még hány, messzi helységről szállítatja a kenyeret. Elképesztő!

A kereskedelemben megszűnt az állam vezető szerepe, bejöttek a külföldi *multiárúházak*, sorozatban megfojtva a helyi kiskereskedőket. Aki figyelemmel kíséri a belvárosi üzleti negyedet, érzékeli, hogy negyedévenként szinte kicserélődnek a boltok tulajdonosai és velük az árucikkek. Városszerte szaporodnak az idegenek üzletei; a kocsmák, italmérők, kisvendéglők, a *félkarú rablók*kal ellátott szórakozóhelyek, lebujok száma, amelyek nem

tömeges munkahelyet biztosítanak, hanem a családoktól jelentős pénzt vonnak el, és egyre alacsonyabb szellemi szintre süllyeszti a fiatalságot.

Írnom kellene még a népesség fogyásáról. Az óvodák, iskolák összevonásáról, a tanulók rohamos csökkenéséről, a veszélybe került pedagógusállásokról. A korábban állami föladatot jelentő terhek önkormányzatunkra terheléséről, amelyeket központi költségből nem támogattak. A pusztulóban lévő orvosi rendelők, központi rendelőintézetekről, az egyes kórházi osztályokat rendszeresen fenyegető fölszámolásról, az egészségügyünk fenyegető privatizálásáról. Ezek a gondok, aggodalmak más településeket is érintenek, és egyre általánosabbak, de már Vásárhelyen is omlik az a tűzfal, amely korábban kivédte a pusztító lángokat.

Eredményeink a rendszerváltoztatás után

A súlyosodó gondok mellett az önkormányzat lényeges erőfeszítései folyamatosan igyekeznek az állami megvonások, a kibontakozóban lévő újabb erkölcsi, politikai, gazdasági világválság ellenére maradandó fejlődést eredményezni. A 2006. áprilisában megjelent *Művészi tájak – tájak művészete* kiadványban van egy Csikós András festmény: *A torony árnyéka* címmel. Két régi gazdaházra egy torony komor árnyéka vetül. Mára ez a városkép megfordul, és az épületeken a „torony” fénye világlik. Önkormányzatunknak az a célja, hogy nemcsak lakható, hanem jó életminőséget nyújtó településsé fejlődjünk.

A kitűzött föladatok megoldásának egy részét még dr. Rapcsák András korábbi polgármester kezdeményezte, de ezek befejezése, és a 2002. évi őszi választások után elindult programok megvalósulása már dr. Lázár János polgármester, országgyűlési képviselő nevéhez, és az általa irányított önkormányzathoz fűződik. Az elmúlt négy év alatt olyan tervek valósultak meg, amelyek dr. Soós István polgármester városépítő sikereihez hasonlíthatók, de ő azokat nem négy év alatt hajtotta végre.

A rendszerváltoztatás után az országban elsőként fogtunk hozzá a fedett szennyvízelvezetés teljes kiépítéséhez, amely megtörtént. Nagyon fontos volt, hogy a város „ne ússzon a saját szennyvizében” – ahogy a természetvédők fogalmaznak. Ezt követte a lakásépítkezés megkezdése. Ahhoz, hogy a polgár Vásárhelyen családot tudjon alapítani, és jól érezze magát, alapvetően szükséges, hogy megfelelő hajlék legyen a feje fölött. A Műszaki Iroda tájékoztató adatai szerint, az utóbbi hat évben így alakult az új és meglévő lakások bővítése, a kiadott engedélyek alapján:

2000-ben 61 családi házra, 2001-ben 51-re, 2002-ben 94-re, 100 szociális bérlakásra és a Nyugdíjas Lakóparkban 107 önálló lakóházra, 2003-ban 118 családi házra és 137 társasházi lakásra adtak építési engedélyt; ez 2004-ben 105 családi házra és 87 társasházi lakásra, 2005-ben 90 családi házra és 24 társasházi lakásra vonatkozott. A program nem állt le, sőt erőteljesen fejlődik. Még 2006-ban átadásra kerül az Andrássy úton, a Mezőgazdasági Főiskolával szemben lévő sarkon, illetve a Kinizsi–József Attila utca sarkán épülő társasház.

Több mint 70 fiatal család kapott ingyenes építési telket, és ezzel esélyt az otthonteremtésre. A Nyárfa utcai polgárok a házaik mögötti beépítetlen területeket díjmentesen megkapták a várostól. Az önkormányzatunk megvásárolta a Szántó Kovács János utcai munkügyi központot, amelyben 30 ifjúsági garzonlakást alakítanak és osztanak ki 2007-ben. Az ipai technológiával épített panellakások fölüjlesztését kiemelten támogatják. Az

összkomfortos önkormányzati lakások bérleti díja havonta és négyzetméterenként csupán 141 forint.

2006. január 1. óta minden hódmezővásárhelyi újszülött 24 éves koráig havi 3500 Ft támogatást kap, hogy abból fiatal felnőttként otthont tudjon teremteni. Tizenöt év óta először, példanélküli módon, csökkentettük a víz- és csatornadíjat, hiszen más településeken ezekért a szolgáltatásokért rendre emeléseket hajtanak végre. A szemétdíjért a gyermekeket nevelők, a nagycsaládosok kevesebbet fizetnek, míg a 65 éven fölüliek térítés nélkül vehetik igénybe. Bevezetésre került a díjtalan szelektív hulladékgyűjtés. 2006 nyarán már nem kell a távfűtött lakásokban alapidíjat fizetni. Az önkormányzat megakadályozta a veszélyes hulladéklerakó megépítését, Újvárosról elszállította a Furfurol hátramaradt 100 ezer köbméternyi, öngyulladással gyakori füstölést okozó, veszélyes szemetét.

Önkormányzatunk meghirdette *A nyitott kapuk városa* tervét, amelynek a lakás-teremtés is része. Ebben szerepel többek között az *Esély a tudásra* program. Bakay Lajos sebész-agysebész professzor emlékére – aki városunk szülötte, és neki köszönhető, hogy barátja, Olivecrona megműtötte Karinthy Frigyes – Hódmezővásárhely 30 fiatal számára havi 20.000 Ft-os egyetemi ösztöndíjat alapított. A helyi minőségi oktatás érdekében 90 millió Ft-os európai uniós támogatás segíti a pedagógusok továbbképzését, az oktatás módszertani megújulását.

A Tarjáni Általános Iskolában négy, a Szent István Általános Iskolában három tantermet építettek. Ugyanitt valósult meg a Zöld Kapocs Oktatóközpont, az irányítása alatt lévő Kubik Tanösvénnyel. A környezetvédelem tudatos nevelése érdekében Mártélyon, a Tiszaparton megnyitották a Bodnár Bertalan Természet- és Környezetvédelmi Oktatóközpontot, és a hozzá csatlakozó 2650 m hosszú tanösvényt. A Szántó Kovács János Általános Iskolában 250 új szoftver segíti a fiatalok tanulását, és több mint 100 millió Ft európai uniós támogatás szolgálja a hátrányos helyzetű diákok fölzárkóztatását.

2003 óta minden általános iskolás diák évente 6000 Ft beiskolázási utalványt kap. Az óvodákban és az iskola első osztályában bevezették az ingyenes úszásoktatást. 2005 szeptemberétől iskoláinkban mindennapos testnevelés kezdődött. 2700 diák 6000 Ft-os tornacipő-utalványt kapott. Megindult a Cseresnyés Kollégium több ütemű, teljes fölújítása. Az oktatási intézmények elektromos hálózatának és fűtésrendszerének korszerűsítését folyamatosan végzik. 2002 óta Hódmezővásárhely támogatást nyújt diákjainak a B-kategóriás jogosítvány, az ECDL vizsga, és a középfokú C típusú nyelvvizsga megszerzéséhez. Minden iskolában ingyenes iskolatejet biztosítanak gyermekeinknek. Naponta 2500 tanuló étkezik ingyenesen az adófizetők pénzéből.

E sokrétű szakmai és szociális támogatásnak is köszönhető, hogy az Eötvös József Szakközépiskola az ország legjobb szakközépiskolája kitüntető címet nyerte. A Bethlen Gábor Református Gimnázium, a Németh László Gimnázium és Általános Iskola, a Kosuth Zsuzsanna Műszaki Szakközépiskola és Gimnázium, a Corvin Mátyás Kereskedelmi és Vendéglátó Ipari Szakiskola és Szakközépiskola kiterjedt külföldi testvérintézményi kapcsolattal rendelkezik. A megyei és országos tanulmányversenyeken minden évben kiválóan szerepelnek, és több díjat hoznak el.

Megnyerő az *Akié a föld, azé az ország* vásárhelyi program is. Önkormányzatunk ezt nem véletlen hozta létre. Az 1950-ben kijelölt négy tanyaközpont mára *falucsíráként* fejlődik. A rendszerváltoztatás után hasonló fejlődésnek indult Öreg-Kishomok. Mártélytól

elválva, most csatlakozott városunkhoz a még sok települési gondot hordozó Barattyos. E kistelepüléseket vezetékes gázzal, ivóvízzel, árammal, közvilágítással, buszjáratokkal, iskolával és óvodával látták el. Mindegyiknek van orvosi rendelője, olvasóköre, és 2006. január 1-től létrehozták a *külterületi koordinátori* szolgálatot. A hat falusegítő hetente két alkalommal tart fogadóórát. Szikáncson ebben az évben építik meg a vasúti fénysorompót, és a helyközi buszok bekanyarodhatnak a tanyaközpontba. Batidán a zárt település házai összeérték a kiskertekkel, amelyek nemcsak termelvényeikkel hajtanak hasznat, hanem a faluközponttal együtt üdülőövezetté alakulnak.

A város segíti a méltánytalanul gyöngé állami támogatásban részesülő egyéni gazdát. Ennek egyik nagyon fontos része, hogy 2003. január 1. óta a 4500 vásárhelyi őstermelőnek semmilyen adót sem kell fizetni. 2002 februárja óta szakmai segítségnyújtással működik az Agrárcentrum. Az elmúlt négy évben – harminc év óta először – 800 millió Ft-ot fordítottak a külterületi utak építésére, és 300 millió Ft-ot a belvízelvezető csatornák karbantartására, följújtására. Már az 1970-es években, a Kecskeméten megtartott első tanyakongresszuson Romány Pál szociográfusai megfogalmazták, hogy „Ahol áram van, ott minden van”. Hódmezővásárhelyen 2003 óta több mint száz tanyába vezették be az elektromos áramot. Térítésmentesen nyolc körzetre osztott mezőőri szolgálatot működtetnek, az önkormányzatnál dolgozó *mezőőri koordinátor* irányítása alatt. Ebben az évben új állatvásártér épül a Szentes felé vezető 45-ös műút mellett.

2002 óta 180 utca burkolatát építették meg, vagy újították föl, közel 300 ezer négyzetméter aszfaltréteg fölhasználásával. Öreg-Kishomokon gázvezetéket és utakat építettek, biztosították a közvilágítást és az ivóvizet. Új-Kishomok továbbfejlődött önerős útépítésekkel, egy szakrális emlékmű átadásával, és a megalakult olvasókörral is. Megvalósult a mártélyi holtág iszapkotrása. Az Európai Unió támogatásával 350 millió Ft-ot fordítottunk a városi informatikai hálózat fejlesztésére. A hivatalos ügyek egy része otthonról, számítógéppel intézhető.

Az *Ahol élni érdemes* városprogram intézkedési terve alapján, Újvároson megmentették a postát, újat nyitottak a Csúcsban és a Tescóban; miközben ebben az évben a Kossuth téri központi postaépületet teljesen följújtják. A 2005 adventjében, a Kossuth téren föllállított, díjmentesen használható korcsolyapályát önkormányzatunk megvásárolta, és a jövőben maga üzemelteti. 2002-től nyolc új játszótér építettek a gyermekek számára.

Magam részéről ide sorolom a város egészségügyének fejlődését is, hiszen minden polgárunk számára a kenyér és az egészség megtartása alapvetően meghatározó követelmény. A Kertvárosban megépült az új gyógyszerár, amely nagyon régi igénye volt e városrész lakosságának. Az Erzsébet Kórház-Rendelőintézetet új igazgató kinevezésével, és több korszerű változtatással megmentették a csődtől. Ezzel mintegy 700 ember munkahelyét is megóvták. 100 millió Ft értékben új műszereket vásároltak, többek között korszerű szívultrahangot. A robbanás következtében megsemmisült központi laboratóriumot 250 millió Ft-ból újjáépítették, és a legkorszerűbb automata eszközökkel szerelték föl. Az onkológiai osztályt és a haemodialízis központot a bezárástól megmentették. A Kakasszéki Szanatórium 2002-ben megújult, és az ország egyik legjobb rehabilitációs intézményévé vált. A háziorvosokat anyagilag támogatták. Ennek köszönhető, hogy a Kertvárosban új rendelő épült, máshol az önkormányzati rendelőket megszerezhették. 2006 őszén elkezdődik az új, két részből álló szakrendelő-intézet építése. Az Irányított Betegellátási Modell

Kísérlet pályázati sikerének köszönhetően megkezdődtek az egészségmegőrzést és a betegségmegelőzést szolgáló szűrővizsgálatok, ennek keretében újra megindult az egészségnevelő munka.

2003. augusztus 20-án átadták a fedett sportuszodát. A parkfürdő három szabadtéri medencéjét följújították, és egy 600 férőhelyes öltözőt építettek. 2006 elején megkezdődött a Hódtóban az új sportcentrum építése, amelyhez két műfüves és öt streetball-pálya is tartozik. Ugyancsak ebben az évben megindult a Városi Stadion följújítása is.

Hódmezővásárhely a szociális támogatás területén szintén élen jár. A különböző segélyek 2005-ben elérték az 500 millió Ft-ot, beleértve a központi támogatásból eredő pénzösszeget is. A szociális intézmények éves költségvetése 779 millió Ft-ot tesz ki, ebből a különböző fogyatékkal élők intézményeire 226 millió Ft jut; ez az összes intézményi költségvetés 29 százaléka! Ha csak a súlyos beteget vagy fogyatékosat ápolók segélyét vesszük figyelembe, évi 50 millió Ft esik rájuk.

Folyamatosan végzik a régi szociális otthonaink följújtását és bővítését. Egy év alatt több mint 6000 embernek nyújtottak segítséget ahhoz, hogy boldoguljanak: ki tudják fizetni a gáz- és villanyszámlájukat. Szociális oktatóbázist hoztak létre. Az érintett szülők kezdeményezésére 160 millió Ft-os beruházásból megépítették a fogyatékosok nappali ellátására szolgáló új intézményt. Ezzel a szülők időbeli leterhelése csökkent, így munkát tudnak vállalni. A Csomorkányi utcában átadták az új, 130 millió Ft-ból épült, hajléktalankokat segítő létesítményt. Számukra itt szakmai képzés is folyik. Mind a városi intézményeket, mind az utcák jelentős részét már sikerült akadálymentesíteni. Csak a városháza emeletének megközelítésére 40 millió Ft-ért gurulószéket befogadó liftet, illetve a magasföldszintre elektromos székemelő-berendezést építettek. A Hódfő Szociális Foglalkoztatót fejlesztették, és ott a megváltozott munkaképességű vásárhelyiek számára 150 új munkahelyet hoztak létre. A Klauzál utcán hasonló célokra, megüresedett épületet adtak át egy helyi vállalkozónak, aki a szociálisan rászorulóknak munkát biztosít. Minden karácsonykor az időseknek és a gyermekeknek segítenek abban, hogy boldog ünnepük legyen.

Hódmezővásárhely ezekben az években a művészetek otthonává vált, jó értelemben vett *paraszt Párizs*-á. Városunk a keramikusok rendszeres alkotóhelye, ezt az itt megrendezett nemzetközi szimpóziumok is jelzik. Nem véletlen, hiszen ősi kerámiánk Kr. e. az V–IV. évezred fordulójáig vezet vissza bennünket, és olyan művészi alkotásokkal hívták föl a figyelmet, mint a világhírű kökénydombi vagy gorzsai leletek. Ebben az évben megkezdődött az egykori Majolikagyár területén, a kerámia oktatóbázis működése. Létrejött és évek óta tart a festő- és fotóművészek szimpóziuma. Nyugodtan leírhatom, hogy mindhárom műfaj helyi iskolát teremtett, hiszen Vásárhelyen a meghonosodás és a kivételes színvonalú alkotások gyökerei évszázadokra nyúlnak vissza. Az Alföldi Galéria állandó és időszakos kiállításával a városi művészet centrumává, a kultúrát szerető, egyre gyarapodó polgáraink találkozóhelyévé, a híres Vásárhelyi Promenádnál újabb színfoltjává vált. Ebben az évben már az 53-ik Vásárhelyi Őszi Tárlatot mutatjuk be. Ez az országos képzőművészeti fórum hazánk legrégebbi és folyamatosan működő kiállítás-sorozata. Néhány év alatt olyan köztéri alkotásokkal gyarapodtunk, mint Nagy Attila: Vásárhelyi Vénusza, Náray Sándor: Széchenyi István mellszobra, és Kligl Sándor: József Attila emlékműve. Az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára, a Nagy Imre sétányon átadják Kő Pál Kossuth-díjas szobrászművész 56-os emlékművét.

Önkormányzatunk több mint 20, a várost érintő könyvet adott ki, köztük két kiváló fotóalbumot. Több tucatnyi könyvbemutatót, irodalmi estet, fölolvásó délutánt tartottak a városháza Dísztermében, a Németh László Városi Könyvtárban, iskolákban és olvasókörökben. Bemutatták Márai Sándor: *Kassai polgárok* című művét. Hegedűs Endre és más kiváló zenész, illetve zenekar önálló hangversenyében gyönyörködhattünk. Októberben tüntetik ki a város legjelesebb polgárait. Két éve Bessenyei Ferenc kétszeres Kossuth-díjas színművészünk a díszpolgári rangot kapta. Szent István ünnepe az egész város méltóságteljes és vidám ünnepségévé változott, sok színpadi produkcióval, esti tűzijátékkal. Karácsonykor a Kossuth tér és középületei fényárba borulnak.

Évek óta minden történelmi egyház létszámának megfelelően, pályázati úton jelentős önkormányzati támogatásban részesül, amelyből a templomok, imaházak és paplakok karbantartását, valamint a temetők gondozását végzik. Ez az összeg 2004-ben 32.150.000 Ft, 2005-ben 41.388.000 Ft volt, és a 2006-ra előirányzott 54.200.000 Ft-ot tesz ki. Az összegekben néhány erdélyi egyház támogatása is szerepel. Fölújították a zsinagógát, ahol a zsidóegyház rendszeres szertartásokat, vallási ünnepeket tart; rendbe hozták az imatermet, és az egykori általános iskolából a vidék első Holokauszt Múzeumát alakították ki. A zsidótemetőben holokauszt emlékművet, a katolikusban cigány holokauszt emlékművet avattak. A tabáni református templom fönnállásának 100 évfordulójára új órát és harangjátékot kapott. Önkormányzatunk segítséget nyújtott a Domonkos-rendi nővérek visszatelepüléséhez, a Károlyi Kúriában lévő lakrészük kialakításához.

Az Andrássy–Kaszap utca találkozásában *Emlékpont* néven elkészült a Vásárhely legújabb kori történelmét 1944 októberétől 1990-ig bemutató Múzeum, Kutató- és Oktatóközpont. Egy év alatt három újabb olvasókör létesült, köztük az országban elsőnek Katolikus Olvasókör. Ezzel városunkban 21-re emelkedett a körök száma.

A fejlődés útjai

Ettől a tanulmánytól jövendölést, próféciaát, álmokba szőtt víziók fölvezolását senki sem remélheti. Annál inkább a megkezdett földadatok várható végrehajtásának sorolását, reális tervekről történő beszámolást. Legfontosabb célkitűzés az új típusú polgárság kinevelése és fejlesztése. A *polgár* ma nem egy pantallós, vagy napernyővel sétálgató réteg, de nem is a másságukat polgárpukkasztó módon hirdető csoportjai, hanem a város azon lakossága, amelyik ezért a településért aktívan és felelősen igyekszik tenni; a fejlesztésekben lelkiismeretesen és tehetsége szerint áldozatkészen vesz részt.

Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata nemcsak a városunk, hanem *kisrégió*nk fölvirágoztatásában is tevékenykedik. Ide tartozik Mindszent város, Mártély és Székkutas község, de jó kapcsolatokat ápolunk az egykori vásárhelyi határhoz tartozott Pusztai Békés megyéhez csatolt részével, különösen a kardoskúti természetvédelmi területtel; vagy az Orosházához sorolt Cinkussal, ahol a tanyai iskola falán még mindig gondozzák városunk címerét, és az ott székelő Cinkusiak Baráti Köre az Olvasóköri Szövetség 2004-ben Hódmezővásárhelyre települt székhelyével szakmai, baráti kapcsolatot ápol.

A legfontosabb beruházás megvalósítása nem a város, hanem az ország földadata volna: a 47-es út megkezdett négysávosításának a kishomoki térségben abbamaradt 4,7 km szakaszán a munkálatok befejezése. Ezt Medgyessy Péter miniszterelnök korában meg is ígérte, de semmi sem lett belőle. Azóta ebben az útszűkületben több mint húsz ember

vesztette életét, sokan sérültek, kaptak életre szóló egészségkárosodást, és szenvedtek súlyos anyagi kárt. Városunknak abban már három évszázados gyakorlata van, hogyan lehet ellenzéki szerepben túlélni, törekény demokráciánkban elveink miatt bűnhődni; holott az említett útszakasz nemcsak politikai meggyőződés szerint szedi áldozatait. A humán-szemlélet vakságában szenvedő hatalmak évezredek óta bizonyítják, szükség van az emberáldozatra, amely elrettent és büntet. Egyszer, talán egy évtizeden belül, mégis meg kell valósítani az útszakasz kiszélesítését, amely nemcsak Hódmezővásárhely közlekedését sújtja, hanem a térség fejlődését is hátráltatja. Meg kell építeni a fejlődő várost elkerülő útgyűrűt – ahogy ez már a térségben, Szentes esetében is megtörtént –, mert Vásárhely a Dél-Tiszántúl földrajzi közepén fekszik. Ha tetszik, ha nem, a város létezik, és a közlekedés érszűkülete minden irányban károsan hat a környező településekre is.

A város önerős támogatással, pályázati pénzekből továbbépíti a városból sugárirányban futó utak között a tanyai körgyűrűt, hogy az 1950-ben mesterségesen létrehozott négy tanyaközpont: Szikáncs, Batida, Erzsébet és Kútvölgy lakossága, újabban Barattyos is, egymással könnyebben találkozhasson.

Köztudott, hogy ipar nélkül nincs fejlődés. Csakhogy milyen ipar lenne itt szükséges? Olyan, amely elsősorban a helyben termelt nyersanyagot tudja földolgozni, mert a szállítási költségek csökkennek, és a haszon helyben marad: a régióban visszaforgatásra, fejlesztésre fordítható. Hódmezővásárhely fontos föladatának tekinti a kis- és középvállalkozók támogatását és letelepítését. Újvároson jól kialakított ipari park várja a bérlőket. A városunkban lévő kilenc pénzintézet mellett 2005-ben az önkormányzatunk életre hívta a Vállalkozásfejlesztési Tanácsadó Központot, amely különösen a tőkeszegény, most induló vállalkozókat segíti tanácsaival, pályázatok megírásával, a még mindig meglévő bürokrácia útvesztőiben való eligazodással.

A *megújuló energiák* kiszélesítése és igénybevétele alapvetően fontos lesz. Adottságaink ezekhez is kedvezők. A termálvíz további lakások és középületek fűtésére, valamint intenzív kertészeti termelésre kiválón alkalmazható. Péczely György meteorológus, egyetemi tanár kimutatta, hogy Vásárhelyt évente több napfény éri, mint a „Napfény Városát”, Szegedet. A napfényenergia fölhasználásának kiépítése szintén a jövő föladatai közé tartozik; akár a szélenergiáé a batidai-pusztán: Vásárhely–Óföldreák–Maroslele határában, szél-erőművek telepítésével. Megvalósítására tárgyalások kezdődtek.

A turizmus nagyon sok fejlett országban új húzó ágazattá fejlődött. A falusi–tanyai turizmus fejlesztési terve már a kistérségek bevonásával történt. Ennek látványos programterve a 2006 tavaszán kiadott *Művészi tájak – tájak művészete*, és a *Hódmezővásárhely* című színes útikalauzok. Az előbbi kiadvány bevezetőként a 18. századi literátus református lelkésznek, Szőnyi Benjáminnak (1714–1794) néhány sorát betűhíven idézi:

*Tisza Maros Körös közt van egy nagy sziget.
Melyben van sok tér föld, sok berek, sok liget.
Nyargal itt a jó ló untig, nem tsak iget.
Itt sok jámbor magyar szántogat, veteget.
Mint osztán a' Maros bé foly a' Tiszában
Két mélyfölddel fellyebb a' két víz torkában.
Mező Vásárhelynek akadhat sz nyomában.*

Nagy gond, hogy a legkülönbözőbb igényeket kielégítő, a hátizsákos érdeklődőktől a vagyonos üdülni vágyókig minden réteget befogadó, olcsó és luxusszállóhelyek kevés számban vannak. Be kell fejezni a nagy múltú Fekete Sas szállodai részének följújtását, és további szálláshelyekről is gondoskodni kell. Különösen fontos lenne sportszálloda az egyre gyarapodó sportrendezvényekre tömegesen érkező versenyzők és kísérőik számára.

Országos vonzása van a már meglévő és évről évre bővülő, állandó programoknak. Ezek között említem az eddig nem sorolt *Zene Ünnepe*t júniusban, amely a Szent Iván naphoz fűződik. A *Vásárhelyi Promenádot* júniustól augusztus végéig. Ez az ünnepségsorozat a főtérhez, és a korzóhoz kötődik. Minden vasárnap délután a Fekete Sas teraszán a Béla Cigányról elnevezett zenekar játszik, az olvasókörök és civilszervezetek kulturális bemutatókat tartanak. A *Csodálföld* a Szent István naphoz kapcsolódó időszakban, a kulturális örökségünk és történelmi gyökereink erősítésén túl, olyan multikulturális rendezvényekkel szolgál, ahol szabadtéri színházi előadás, folklór- és zeneprodukciók, kiállítások követik egymást. A *Vásárhelyi Őszi Hetek* legfőbb országos eseménye a Vásárhelyi Őszi Tárlat megnyitása. Ezen a napon a Szántó Kovács János utca felső szakaszán, a Szőnyi utca elején, valamint a Kossuth téren kézműves- és népművészeti kiállítást rendeznek. A következő hetekben az Őszi Kulturális Hetek rendezvényeivel folytatódik a város kulturális életének bemutatkozása. Ezeket a rendezvényeket évről évre fejlesztik.

Kidolgozásra került két teljes turisztikai terv, amelyek megvalósítását a következő években kell végrehajtanunk. Az egyik havonkénti, évszakonkénti bontásban veszi sorra azokat a hagyományainkat, amelyek népünk életéhez, iskola- és városkultúránk elfeledett vagy már ritkán gyakorolt ünnepeihez kapcsolódnak. Valamennyi a kistérség népességét vonzza, de a rendezés nagyvonalúsága ezeket országos jellegűvé is teheti. Példaként említem meg a farsangot, ló- és lovas áldást, vadászatokat és vadászteríték-bemutatót, téltemető felvonulást, az országos juhászversenyt és állatbemutatót, a madarak és fák napját, májusfaállítást, pünkösdi királyválasztást, „kenyérsütő” Antal napját, a Szent Iván éji tűzugrást, aratóünnepséget, terményáldást, szüreti mulatságot, Márton napi vigasságot, Luca napját, Mikulás ünnepét, adventi gyertyagyújtást és betlehemezést.

A másik program területi fölosztásban, térképek alapján, olyan összefüggő tájismereti-, kulturális- és sportprogramokat kínál, amelyeket akár a bakancsos, akár a kerékpáros vagy a gépjárműves turisták egy-egy nap alatt végigjárhatnak. Egyik része a belterületet érinti, a másik a külterületet. Előbbiek között említem a műemlékek fölkeresését, a múzeum-, műterem- és iskolalátogatásokat, a templomok és kegyhelyek, a népművészek és kézművesek műhelyeinek megtekintését stb.

A határlátogatásoknál a turistaút mindig a városból indul ki, és olyan különleges helyekre vezet el, mint például az Erzsébeti úton lévő Papi-szélmalom, a konzervált *csomorkányi romtemplom*, Békéssámszon határában, a Száraz-éren átívelő ún. *törökhíd*, Kardoskút határában, az őshonos állatokat legelőterületükön bemutató Puszt, a Fehér-tó élővilágát Pusztaközpontban szemléltető falumúzeum; és a napot gasztronómiai élvezettel bezáró Sóshalmi Pincészet megtekintése, ahol előre megrendeléssel, a kiváló alföldi borok mellé egy tál főtt ételt is fölszolgálnak.

A Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatóságától visszavárják a korábban is városunk tulajdonában lévő Tornyai János Múzeumot, és a hozzá tartozó létesítményeket, mint az Alföldi Galéria emeleti részét. A Kopáncsi Tanyamúzeumot, a Papi-szélmalmot, Vékony

Sándornak, a népművészet mesterének Fazekas Házát a város birtokolja. Velük, valamint a már önkormányzati tulajdonban lévő múzeumokkal és kiállító helyekkel együtt, az ország egyik legteljesebb vidéki múzeum-együttese jön létre.

A kistérségben elsősorban följújtásra kerülnek a korábban megkezdett nemzetközi kapcsolatok; mindenek előtt a testvérvárosi kötődések megerősítése: rendszeres cserecsoportok látogatásával, tapasztalatátadásokkal, szerződéskötésekkel. A Mezőgazdasági Főiskola, a középiskolák tanulóinak és nevelőinek kölcsönös látogatásai, művészeti és népművészeti csoportok cserekiállításai, bemutatói. Városunkban a *Vásárhely*, Mindszenten a *Mindszent* elő- vagy utónevű kárpát-medencei helységek kereskedelmi-, ipari-, kulturális- és sporttalálkozóját rendezik meg.

Hódmezővásárhelynek kiváló természeti adottsága a gyógyvízzé nyilvánított belvárosi és kakasszéki termálvíz. A kettő együtt a gyógyturizmust szolgálhatja. Ehhez a parkfürdő területén ki kell építeni a tervezett rendelőintézet reumatológiai, fiziko- és fizioterápiás részlegét. Kakasszéken a szanatórium előtt lévő tavat ki kell kotorni, partját homokkal, lépcsős lejáróval, kabinsorral, tusolókkal, vendéglővel, játéktérrel időszakos fürdőkomplexummá kiépíteni, ahogy ez már a 20. század elején volt, a Júlia Fürdő esetében. Fontos a tó gyógyvizapját az ízületi és reumatológiai bántalmak kezelésére fölhasználni. Mindehhez kevés a saját tőke. Kistérségi összefogás, országos fejlesztés, és európai uniós pályázati támogatás egyaránt szükséges.

A strandnál maradvá, tervek készültek a wellness- és élményfürdővé kiépítésére, valamint a hozzájuk csatlakozó kempinghely kibővítésére. Ezzel, valamint a Kossuth Zsuzsanna Szakközépiskola bejáratával szemben, 2006 nyarán épülő gyorsvendéglővel és bevásárló hellyel a régi Erzsébet Népkert alaposan beépül, de a lakosság igényei szerinti szolgáltatások hatványozódnak, ugyanakkor a kivágott fák és bokrok többszörösét telepítik a létesítmények közé, megahyva a körzetet a „belváros tüdejének”. Az Eötvös József Szakközépiskolához tornacsarnokot építenek.

Távlati tervek vannak a Kása-erdővel, ahol az év minden hónapjában járható gyalogutakat képeznek ki, ökomenikus kistemplomot, vagy kápolnát építenek, esetleg vadaskertet létesítenek. Magát a Promenádot is bővítik. Az Andrássy útnak a Szent Antal utca és Kossuth tér közötti szakaszára átívelő ívegetető kerülne, amely a sétáló utcát rossz időben is élvezhetővé teszi. A Promenádot meghosszabbodik a Szőnyi utcán az Oldalkosár utcáig, illetve a Városház és Tóth József utcán át csatlakozik a Hősök teréhez, folytatódik a kőfal alatt, a Zrínyi utca mentén, az Európa Park Korona utcai szakaszáig. Ezen a füves, ligetes területen rendeznék meg a majálisokat, népi ünnepeket. A városháza mögött, a Hősök terén, az egykori szovjet katonai hősi emlékmű, az „Iván szobor” helyén, 2007-ben Hunyadi Jánosnak állítanak szobrot egy, a lecsapolt Hód-tavat jelképező vízmedence és szökőkút fölé.

Mindszenten kiterjedőben van a május-júliusban rendezésre kerülő lovas program. A város lovas pályát épített, ahol Országos Díjugrató Bajnokságot, a régió Kettősfogat-hajtó Bajnokságát, és amatőr lovasversenyek fordulóit rendezik. Július közepén Motoros Találkozót, augusztus közepén Rockfesztivált szerveznek. A helység kiváló, homokos Tiszaparti stranddal rendelkezik. Ennek fejlesztése még sok turistát vonzhat. A katolikus templom őszi szakraális ünnepe, a *terményáldás* régiós egyházi ünneppé tehető.

Székkutason a *Piroska-program* keretében elsősorban német turistákat várnak. A két világháború között, diákcseré révén Kutasra került Hugo Hartung, aki megírta nyári szerelmének részben képzelt, romantikus történetét. Az író özvegye Székkutasnak ajándékozta férje néhány használati tárgyát, fotóit. Ezekből gyűjteményes bemutatót hoztak létre. A regényből nagysikerű, gyakran játszott német film készült, amelynek hatására e térségbe, a magyar pusztai romantika elemei máig vonzzák a turistákat, csak kellő programot és ellátást kell nekik biztosítani. Székkutas augusztus közepén tartja a két napra tervezett *falunapokat*, ahol a négy megyére kiterjedő *szántóverseny* is vonzerővel bír. Ezzel párhuzamosan tervezik a sport-, kulturális vetélkedőket, és a *pörköltfőző verseny* megrendezését.

Mártély a tanyás Alföld és a tiszai holtág hívogató tájaival, vendégszerető lakosságával, a víz nyújtotta fürdési, csónakázási, horgászati és képzőművészeti lehetőségeivel évszázad óta vonzást gyakorol az üdülni és alkotni vágyó emberek számára. A Mártélyi Kavalkád augusztus első hétvégéjén eddig is nagyszámú érdeklődőt vonzott a térségből. A kemping elsősorban a hátizsákos turistáknak ad szálláshelyet.

Mártélyon, a holtág árterében, a vásárhelyi önkormányzat birtokában lévő területen üdülőövezet alakult ki, amely vonzza a pihenni vágyó vásárhelyi és mártélyi polgárokat. Itt közületi, hivatali és magánüdülők vannak. A fejlesztés során megfelelő szálláshelyről és étteremről is lehetne gondoskodni, amely nincs kitéve az évenkénti egyre nagyobb árvizeknek, és a téli hidegnek.

Befejezésül annyit írhatok, hogy nincs reménytelen terv, illúzió. Minden alkotás úgy jött létre, hogy egy vagy több ember megálmodta és tenni akart érte. Akiben van hit, hogy tervét megvalósítsa; akiben föltör az életerő, kreativitás és szervezőkészség, az előtt nincs akadály. Minden egyszerű elképzelés és megoldás is elhalhat, ha nem csoportosul mögötte támogató erő; ha nem azt nézik, valamit hogyan nem érdemes, hanem azt, miként lehet megvalósítani. A jövő a merész, törekvő és céltudatos településfejlesztésé. Az a helység, amelyik a versenyben lemarad, a 21. század kárvallottjává válik!

MARJANUCZ LÁSZLÓ

Takács Ferenc, a városatya

Takács Ferenc életútjából többé-kevésbé tisztázottnak tekinthető nemzetgyűlési képviselői munkája, de keveset tudunk törvényhatósági közszerepéről. Az 1926-i nemzetgyűlési választáson a szociáldemokrata lajstrom 4. jelöltje volt, de ekkor még nem sikerült képviselőiséget szereznie. De ugyanebben az évben a Szociáldemokrata Párt általa irányított szervezete két jelöltet juttatott be a törvényhatósági bizottság tagjai közé. A következő helyhatósági választásokra 1929-ben került sor már az új közigazgatási törvény alapján. Eszerint a városatyák száma 250-ről 174-re csökkent, de közülük is csak 60 tag helye esett választás alá. Vagyis a közgyűlés kevesebb, mint fele képviselte a népet, a többiek virilis jogon, és delegálással jutottak a városi „parlament” falai közé. Az 1929. november 3-ra kitűzött választáson három párt indult: a Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt 90, az Egységes Párt 89 és a Szociáldemokrata Párt 39 jelölttel. Győzött a Kossuth Párt, mely a lehetséges 60-ból 40 mandátumot szerzett meg, az Egységes Párt és az SZDP 10-10 közgyűlési helyével szemben. Takács Ferenc két kerületben is nyert, de egyik mandátumáról lemondott Kis Lajos földmunkás javára. 1929-től 1949-ig folyamatosan tagja volt az önkormányzati testületnek, de csak a pályaszakasz 1929–1935 közé eső éveit vizsgáljuk meg a törvényhatósági közgyűlés jegyzőkönyvei alapján.

1929. november 20-án ült össze az új törvényhatósági bizottság alakuló ülése, amelyen megválasztották a 20 tagú kisgyűlést. Takács Ferenc a választással bejutott képviselők szavazatai alapján e testület póttagja lett. A kisgyűlés kisebb jelentőségű ügyekben mentesítette a közgyűlést, illetve előkészített számára néhány fontosabb tárgyat. Az alakuló ülésen 10 fős frakciójukat a törvényhatósági bizottság szociáldemokrata csoportjának nevezte, melyet „a nép egyetemes szolgálata vezet”. Főbb programpontként az általános egyenlő és titkos választójog, illetve az arányos képviselői rendszer bevezetését említette. Hagyományos szociáldemokrata követelés, melyet a hatalom törvényes megszerzése legfőbb biztosítékának tartottak. Erős kisebbségben nem törekedhetett másra, mint a „dolgozó szegények, az elnyomottak, a szenvedők sérelmeinek” a tolmácsolására, visszanyúlva a társadalmi igazságosságot követő mozgalom régi értékéhez. „Gramafontölcsérhez” hasonlította feladatát: a panaszokat, és az elégedetlenséget „ércesen, világos fővel, mindenkor kifejezésre juttatni”. Programja baloldali volt, mert az elesettek, a kiszolgáltatottak képviselőit építette, de megvalósítását „az adott körülmények figyelembe vételével” képzelte el, vagyis a törvényességet szem előtt tartva, s a föltételeket mérlegelve.

A közgyűlés bizottságai közül az építészeti (talán kőműves szakmai múltja miatt) és a pénzügyinek lett tagja.

Mint frakcióvezető gyakran szólalt föl, beszédeiből jól kitapintható a baloldali gondolkodás világa, a törvényesen megvalósítandó jó és hasznos célok tartalma. Hasonló meg-

oldásokra pedig nagy szükség volt, mert épp akkor bontakozott ki a gazdasági válság. Hátasára a textilipar elvesztette piacát, az építőipar megrendeléseit, de az egész mögött a mezőgazdasági terményárak esése állt, ami a társadalom nagy többségének életkilátásait tette tönkre, mert nem lehetett az árut értékesíteni. Munkanélküliség és eladhatatlan árukészlet jellemezte a helyzetet, ami az állam hathatós beavatkozását igényelte. Takácsot Soós István polgármester javaslatára beválasztották a Munkanélkülieket Segélyező Bizottságba, mely egyelőre az 1929-i karácsonyi gyorssegélyt készítette elő a tehetősek pénzbeli illetve természetbeni adományaiból. Az akció mögött politikai konszenzus állt. A terebélyesedő válság miatt azonban addig szokatlan, nagyobb mértékű beavatkozásra volt szükség. Takács már nem bízott a társadalmi segélyakció sikerében, ezért önálló indítványt terjesztett a kisgyűlés elé 20 000 P államsegélyről, hogy 1930 tavaszán megindíthassák a város állami jellegű beruházásait. Közvetlen kiosztásra csak a természetbeni javakat szánták, míg a helyiektől begyűlt pénzből szükségmunkák elindítását tervezték a város vezetői.

A szociáldemokrata frakció progresszív ínségadó bevezetését is javasolta, de azt kivihetlensége miatt a kisgyűlés előbb elvetette, majd parázs vita után 60 000 P-t irányoztak elő a munkanélküliek nyomorának enyhítésére. Ezt az összeget a pótagó és a kereseti adó fölemelésével az adózók összességén hajtották be, tehát minden jövedelemtulajdonos fizetett. Ez nagyrészt Takács sikere volt, mert a közgyűlés a segélyezést nem helyeselte, de most engedett. Takács egyet értett a nélkülözhetetlen gyorssegélyekkel, de tartósabb megoldásnak látta a hatósági munkához juttatást. 1930-ban mintegy 1 500 ipari munkás – a kőműves és ács munkások szinte teljes köre –, 1 000 kézműiparos, s legalább 5000 napszámos, földmunkás és mezőgazdasági munkás lézengett munka nélkül. Normális években az építkezéseknél, a nyári aratási és cséplési munkálatoknál az emberek megkeresték a téli kenyérre valót, tüzelőjüket. A válság éveiben erre nem volt lehetőség. A munkanélküliség orvoslásának hagyományos eszköze a közmunkák szervezése. Takács szorgalmazta a kakasszéki szanatórium építését, melyet fölvettek a közmunka programba, sőt 250 000 P állami támogatást kaptak hozzá. Mégsem kezdődtek el a munkálatok, mire Takács interpellációban kérdezte meg: hol a pénz? A polgármester elhúzódozó tárgyalásokra hivatkozott, amelyet a szociáldemokrata frakció nem fogadott el. Ezután döntöttek arról, hogy az ügyet a népjóléti miniszter elé viszik, kibővítve a munkásság egyéb természetű panaszjaival.

1930. augusztus 12-én Peyer Károly országgyűlési képviselő adta át a miniszternek „A hódmezővásárhelyi munkásság és a dolgozó társadalmi rétegek emlékiratát”, amelyet jórészt Takács Ferenc fogalmazott. Az emlékirat a munkanélküliség enyhítésének Vásárhelyre szabott tervét tartalmazta. Az ipari munkanélküliség enyhítésére a középítkezések folytatását, így hét, napközi otthonnal ellátott óvoda és a rendőrpalota megépítését, a nagyállomás kibővítését, külterületei mezőgazdasági szakiskolák fölállítását. Nemcsak ebben, de képviselői föl szólásaiban is gyakran ostromozta Takács a csatornázatlanságból fakadó egészségügyi veszélyeket. Mivel megoldásuk nagy arányú infrastrukturális építkezést igényelt, az emberek munkához juttatását és a közegészségügy javítását össze lehetett kötni. A külső városrészek árkaikak vize gyakran fertőzte meg a város levegőjét, ahogy ezt a tbc statisztika igazolta.

A csatornázatlanság problémája összefüggött a városban lévő, 9 000-nél is több, az egészségügyi és higiéniai követelményeknek meg nem felelő lakott vályogviskóval. Többek

között ez okozta a tuberkulózis nagymérvű elterjedését. Takács szerint olcsó, hosszú lejáratú állami hitellel megoldható lenne a munkások és tisztviselők kertes családi kislakás-akciója, melyhez a telket a város adná ingyen. Javaslatai közül többet, pl. az óvodák építését, útjavításokat fogamatba vették, míg másokat a nehéz pénzügyi helyzet miatt elutasították.

A földmunkásság nyomorúságának enyhítésére sürgette az útburkolási munkák megkezdését, s az abba maradt ár- illetve belvízszabályozó csatornák építését. Szóvá tette a Horthy (ma: Ady Endre) út burkolásának hibáit, mire a közgyűlés bizottságot küldött ki. Javaslatára vették fel a gyalogjárdával ellátandó rokkanttelepek közé a Makói út melletti lakórészt. Távtatos megoldást a földmunkás-problémára azonban a belterjes mezőgazdaságra áttérésben és nem a közmunkákban látta. Főlhívásban szorgalmazta az intenzív gazdálkodást, mert a kertgazdaság, a kultúrnövények termesztése, valamint a zöldség-kertészet kialakítása állandó munkaalkalmat nyújtának.

Nagy vihart kavart híres interpellációja a textilgyári munkások ügyében. Ebben a Kokron harisnya és kötszövő gyárban uralkodó viszonyokra hívta föl a figyelmet, ahol a válság hatására 50%-os bérredukciót hajtottak végre. Egyik következményeként a heti 60 órás munkára 6 P-t fizettek, vagyis 10 filléres órabért alkalmaztak. Ugyanakkor a munkások kvázi bankárszerepre kényszerültek a tulajdonossal szemben, mert bérük levont 20%-át visszatartották és évvégén kapták meg „jutalomként”. Addig hiteleztek a gyárnak, amely viszont „spórolt” nekik, valójában az elvándorlást akadályozta meg ezzel a lépéssel. Cserében viszont nem bocsátottak el munkásokat. Ez ugyanaz a logika, amely a városi köz munkák során is érvényesült: a munkáltató igyekezett silány munkabérek, vagy azok csökkentése mellett minél több embert alkalmazni.

Ugyancsak ő kérte a Patária cipőgyár munkásai fizetéscsökkentésének a leállítását. A cipőnként fizetett teljesítménybérből 7,5 fillért vontak le, ami hetenként egy munkásnál 4 P-t tett ki. Takács ezt, az átlagos 10 P heti keresetből történő 4 P elvonást kívánta megakadályozni, mert különben a munkából élő embereket is a városnak kell segíyeznie. Nehéz eldönteni, hogy a Takács követelte „szavatoló kollektív szerződés”, vagy a kétségbeesett emberek napi igényeinek a kielégítése volt-e célszerűbb. Tény, hogy az „emberpiacon” – a Kossuth-tér keleti oldalán, a régi gimnázium előtt – sokan vártak napszámra, melynek bérét 80 fillérre nyomták le. De ilyen éhbérért is munkába mentek az emberek. Ezek ostromolták a népjóléti hivatalt ínségmunkáért. A hivatal folyosójához deszkahíd vezetett – a „sóhajok hídja –, mert minden jelentkező azért sóhajtozott: bárcsak kapna 3 napra ínségmunkát, amiért 2 P 40 fillér járna. Takács levelet írt Soós István polgármesterhez és Makcsay Zoltán főispánhoz az ínségmunka-bérek emeléséről. A városi szükségmunkán dolgozó napszámosoknak 1,50 P bért fizettek, amiből a munkás nem tudta eltartani családját, ezért emelésüket javasolta. A polgármester viszont elutasította a kérelmet, mert szerinte az önhibájukon kívül munka nélkül maradottak foglalkoztatása céljából elrendelt munka, nem rendes munka, hanem kizárólag szükségmunka. Ennek funkciója nem a munka értékével arányos jövedelem biztosítása, hanem „az itt alkalmazottak fenn tartásához szükséges legcsekélyebb létminimumnak a megkeresése”. Hódmezővásárhely a Népjóléti Minisztériumtól kapott támogatásból és saját hozzájárulásból 1931-ben 180 köz munkást foglalkoztatott több héten keresztül a mezőgazdasági napszámbérek közel duplájáért.

A munka volt mindennek a kulcsa. Takács ismertette azt a visszasságot, hogy a város határában az aratási és cséplési munkák 70%-át az igénytelenebb, de rosszabb munkateljesítményű, a Pallavicini uradalomból jött munkásokkal végeztették el, holott a városban több ezren voltak munka nélkül. Ezzel kapcsolatban az 1930. június 26-i közgyűlésen a polgármester kifogásolta a Népszavában megjelent cikket, mely azt írta: a „száz százalékos pótdó terhet viselő vásárhelyi munkásság életszínvonalát a gazdatársadalom letöri a latifundiumok rabszolgáinak fölhasználásával. Takácsék „bűnös üzelmeknek”, és „bűnös nemtörődömségnek” tekintették a szabad munkaerőpiac érvényesülését, mert az alacsonyabb bérű sorstársakkal szemben a helyiek kiszorultak a nyári munkalehetőségekből. A polgármester sértőnek érezte a minősítést, de az SZDP csak a helyi munkásság létkérdéseire koncentrált, ezért érdekvédelme ebben az esetben „tekintetnélküli” volt, azaz mások érdekeire nem figyelt.

A fentebb említett memorandum összességében egy mentési program, a kiáltó bajok azonnali orvoslásának a terve, amelyet Vásárhelyen csak a közgyűlés szociáldemokrata tagjai: Takács Ferenc és Posztos Sándor, a Szakszervezeti Bizottság részéről Borsi János, Erdei István írtak alá.

Takácsot ellenfelei azzal vádolták, hogy a munkanélküliség szociális kérdéséből politikumot csinál. Kiss János képviselőtársát pedig egyenesen demagógnak nevezték, mert az urak elnyomó hatalmáról és a szegények kiszípolozásáról beszélt. Mind a közgyűlési többség, mind sajtó (Friss Újság) azt vetette a szociáldemokraták szemére, hogy a válságot nem a kenyérkérdés megoldására, hanem zavarkeltésre használják föl. A kölcsönös bizalmatlanságra jellemző a Malom utca kikövezésének ügye. Takács ezt eminens közérdeknek tartotta, mivel a népiskola, óvoda, közkút „vonja össze a népet ebbe az utcába”. Ám költségei 12 000 P-re rúgtak, ami súlyos megterhelést jelentett volna az adófizetőknek, de az SZDP a sok munkaalkalom miatt kiállt mellette. Szóban támogatta a függetlenségi és haladó párt is, de a végszavazás a javaslat vereségét hozta. Erre fakadt ki Takács: „Megjegyzni magának ezt a Malom utca”. Lehet, hogy furcsa nyomaték rezgett a mondat hangsúlyozásában, mert óriási vihar tört ki a teremben. Lázár Lajos (Egységes Párt) válasza még határozottabb volt: „Még nincs kommunizmus”!, Genersich Antal pedig így fordult Takács Ferenchez: „Oroszországban fenyegetőzhet”! Ez az alkalom Csáky főügyésznek alkalmat adott Takács megsértésére is, mert kétségbe vonva szociáldemokrataságát kijelentette: „ha megvakarjuk a szocializmust a kommunizmus virít ki alóla”. A vitának személyeskedő vonást kölcsönzött, hogy Genersich fölrotta Takács kommün alatti lakásügyi tevékenységét, míg Takács Genersich személyes érdekelttségét bizonyította a szanatóriumi telek megvásárlása körül. Egyik a régmúlta azzal borított fátylat, hogy a kommün idején minden ember lelkibeteg volt, a másik a személyes anyagi érdekekkel szemben menthető közérdeket hangsúlyozta. Az utólagos történéseket is figyelembe véve megállapítható, hogy az óvoda, iskola és közkút kívánta Malom utcai kövezéssel szemben szűkkeblű volt a közgyűlés, mert egy sokkal jelentéktelenebb utca kikövezésére 8 000 P-t szavazott. Csakhogy ott a polgármester és főügyész családtagjai laktak. A kakasszéki szanatórium megépítése pedig a mind mi napig széles közérdeket szolgál.

Nagy vihart kavartak Takács későbbi beadványai is. 1931-ben indítványozta a közteherviselés fokozatosságának kiterjesztését, a földadó-kataszter kiigazítást és az adómentes létminimumot. Az első lényegében az adók progresszivitásának növelésére, a má-

sodik a kisbirtokok terheinek csökkentésére, a harmadik az alacsonyjövedelműek támogatására irányult. Ellenfelei „politikai tőkegyűjtésnek” nevezték kérelmét. Genersich Antal a közgyűlés komolyságát veszélyeztető, „elharapódzott indítványosdiról” beszélt. A baloldal mennyiségi offenzívájának tartotta, mert a törvényhatóság fönnállása óta nem volt annyi kezdeményezés, mint az 1929-cel kezdődő ciklusban.

Valóban sok előterjesztést nyújtottak be a szociáldemokraták, ami a korábbi „sima” gyűlésekhez képest „indítványozási láznak” tűnt, jóllehet a válság ontotta a megoldásra váró szociális problémákat. Míg a jobboldal inkább közvetett – munkateremtésen keresztül érvényesülő – segítség híve volt, a baloldal – de nem annyira Takács – a közvetlen segélyezést forszírozta. Ezért gondolhatta a városi főügyész, hogy a baloldali indítványok lényegében „árelőterjesztések”, mert célzatosan és jobb meggyőződésük ellenére adják be a szociáldemokraták. A kivihetetlen ideák fölvetése alkalmas olyan látszatot kelteni, hogy a munkástársadalom érdekeit egyedül az SZDP képviseli. Csakhogy nem minden kezdeményezés volt kivihetetlen, hiszen a közgyűlés egy csokrot megszavazott a Takács-féle javaslatokból, másrészt tény, hogy a polgári frakció is komolyan gondolta a szociális gondoskodást, de csak az anyagi helyzethez mérten. A munkástársadalom képviselője viszont nem látszaton, hanem valóságos érdekküzdelen alapult. Takácsban közülük való, föl-készült, vitaképes képviselőjüket látták, akiben föltétlen megbíztak. A pártérdekek köz-érdekekkel szembeni preferálását szóba hozó jobboldali kritikát a frakcióvezető azzal utasította vissza, hogy a szociális konfliktusok mérséklése a legegyszerűbb közérdek.

Másképp vélekedett ugyanerről a közgyűlés, mely Takács adótervét azzal vetette el, hogy Magyarországon megvan a progresszív adóztatásnak az a mértéke, amelyet „mi polgárok szükségesnek tartunk”, a javaslat viszont nem korszerűbb közteherviselést, hanem magánvagyon megsemmisítését jelentené – szölt a többség verdiktje. Tipikus polgári és szociáldemokrata ellentét: a jobb módú igyekszik „ésszerűen” áldozni a közérdek oltárán, míg a kiszolgáltatottak érdekét szem előtt tartó politikus az arányos teherviselést fokozná, az állami újraelosztás szerepét növelve.

A közgyűlési vitákból lesűrűsödött a tanulság, hogy nagy volt a bizalmatlanság a polgári és a szociáldemokrata oldal között. Bármit kezdeményezett az SZDP az ellenérdekeltek politikai izgatással vádoltak, a munkás és polgári társadalom közötti válaszfal emelését kárhóztatták. Csáky főügyész „baloldali urak”-nak nevezte az állandó „békétlenkedőket”, és Oroszországot vizionálta, ahol épp a munkások lettek helótákká.

Takács tagadta, hogy a vásárhelyi munkásvezetők izgatnának, „legnagyobb izgatás maga a nyomorúság” – mondta. Az érvek kimerülése után szívesen alkalmazta mindkét fél a személyi lejárata eszközeit. Takács pl. többször kifogásolta a viták végén, hogy a városi főügyész magánügyvédi irodát tart fenn hivatali helyiségében, míg az érintett „önérzetes” válaszában a jogára hivatkozott, s kikérte magának a személyeskedő hangnemet.

Takács közbeszólásai mindig a közgyűlési viták középpontjába kerültek, főleg személyi élű vádjai miatt, amelyek általában korrupció gyanút sejtettek. Mivel azokat közvetlenül bizonyítani nem lehetett, a többség pedig mindig az elutasító indítványra szavazott, valóságos párbeszédek alakultak ki Takács és a városi tisztviselők között. A 10 szociáldemokrata képviselő közül egyedül az ő fölkészültsége tette lehetővé a folyamatos aktív vitázást.

Tárgyánál túlmutató jelentőséggel bírt Takácsnak a gyermekjátszótér létesítésére irányuló javaslata, melyet német példákkal támasztott alá. Genersich főorvos még a német és

magyar városszerkezeti különbségekkel érvelt ellene, de Csáky főügyész már a következőket mondta: „Ha a szélsőbaloldal (sic!) mindenben a németországi példákra hivatkozik, akkor vegye tekintetbe azt is, hogy ott a szociáldemokrata munkásság mennyire nemzeti érzelmű. Ez a magyarnál nem tapasztalható”. Takács éles válaszában a magyar munkások eltérő helyzetét emelte ki, hogy ti. „a németországi helyzethez képest Magyarországon valósággal kivert kutyák a szocialisták”. Vagyis előbb el kell fogadni a munkásságot is a nemzet részének, hogy azok hazafias érzése erősödjön. Benke Imre és Karácsonyi Ferenc képviselők korábban többször fölemlegették a hivatalok politikai indíttatású packázásait. „Mi történik jelentéktelenebb emberekkel” – fakadt ki Benke Imre – ha őt is így kirúgták a hivatalból. Közbenjárt valaki érdekében, mint törvényhatósági bizottsági tag, de ott nem méltányolták közszolgálati állását, s ezt egyszerűbb sorstársai lenézésének értékelte. Hasonló esetek sokaságából állt össze a nemzetből kirekesztett osztály képe, és Takács ez alapján fogalmazta meg indulatos válaszát. Az elnöklő polgármester rögtön meg is vonta tőle a szót, ő pedig megkövette a közgyűlést és sajnálkozását fejezet ki az elhangzott ki-jelentéséért.

A közgyűlések – különösen az év végi költségvetést megállapítók – jórészt azzal teltek el, hogy a kormánypárt a „szélsőbaloldal” politikai tőkekovácsolását kifogásolta, a baloldal pedig a többség érzéketlenségéről beszélt. Papp Lajos kijelentésére: „Tetszik vagy, nem tetszik, jönni fog az az idő, amikor az éhezők képtelenek lesznek különbséget tenni”, a polgármester figyelmeztetett, más hangnemben kell tárgyalni. A gond abból adódott, hogy az „irritáló kitételek” az őszinte beszédhez tartoztak. A kormánypártiak elvben az őszinte beszéd hívei voltak, ha az nem izgat. Az 1931-es takarékosági program vitájában Takács megállapította: a kormány nem akarja vállalni a felelősséget azért a helyzetért, amit ő teremtetett. Az „apró-cseprő állások” megszüntetésével fontos munkaalkalmak, rokkantak és szegény asszonyok kenyeré vesz el, miközben alig spórolnak meg valamit – állította. Úgy látta, a város ügyeinek intézésénél nézetei nem estek „kellő súllyal a latba”, ezért nem fogadta el a takarékosági intézkedéseket. Meg is kapta érte a magáét, a kormánypártiak szerint a szociáldemokraták bújnak ki a felelősség alól és a takarékosági bizottság hálátlan munkáját politikai célokra használja föl. Vagyis a kritikájuk izgat. Ennek ellenére a túlzott takarékoskodást elvetette a közgyűlés, mert Takács mellett a főügyész is ellene érvelt, mivel a lényegét jelentő tisztviselői elbocsátás a város működését veszélyeztetné, a megmaradtak illetményének csökkentése pedig szociális igazságtalansághoz vezetne.

1932 végén a szociáldemokraták újfent „indítvány és interpelláció rohamot” intéztek a városvezetők ellen. Közülük az általános és titkos választójog melletti kiállításuk, a mamutfizetések megszüntetésének, a kíméletlen adóvégrehajtások fölfüggesztésének és a progresszív adórendszer bevezetésének követelése volt a fontosabb. Az első a törvényes eszközkhöz ragaszkodásukat fejezte ki, s a reményt, hogy a társadalmi-gazdasági viszonyok békésen átalakíthatók a parlamentarizmus útján. A gyülekezési jog gyakorlása körül azonban akadtak néha gondok. Amikor közgyűlés 1932. október 24-én üdvözölte és támogatásáról biztosította Gömbös Gyulát, Takács szavá tette a rendőrség megfélemlítő eljárását. A törvényhatóság szociáldemokrata tagjai közgyűlési tárgysorozatot beszéltek meg Szeder Ferenc országgyűlési képviselő jelenlétében, amikor megjelent a rendőrség és mindenkit leigazoltatott. Ezt – jogosan – az SZDP üldözésének és a föld alá szorítása jelének látták. Ebbe a sorba illet a Népművelési Bizottság és a tanfelügyelőség magatartása,

mellyel meghíusították a Munkásotthon kultúrprogramjának és előadássorozatának elfogadását. Ehhez kapcsolódott Békés megye átirata a gyülekezési korlátok megszüntetéséről. Takács Ferenc a javaslatához csatlakozás mellett szólalt föl, amit a városatyák nagy többséggel elfogadtak. Ennél hevesebb vita kerekedett a titkos választást kérő átiratról. Annak feltétel nélküli, azonnali bevezetéséért szálltak síkra Kun Béla, Kovács Jenő a polgári oldalról, Takács Ferenc, Karácsonyi Ferenc, Papp Lajos a szociáldemokraták közül. Végül 84 szóval 45 ellen a titkos választójog azonnali bevezetése mellett foglaltak állást.

A többi követelés a munkásság szociális küzdelmének előbbrevitelét szolgálta, mert az államháztartás egyensúlyának helyreállítását nem a közalkalmazotti javadalom és a nyugdíj redukciójával kívánta elérni, hanem az arányos közteherviselés behozatalával, a többszörös javadalmak megszüntetésével, a hitbizományok és egyházi javak erős megadóztatásával. Több más előterjesztéssel együtt a „szocialista csomagot” Földes közjegyző közérdekellenes taktikai lépésnek nevezte, mely már a fönnálló állami és társadalmi rendet veszélyezteti. A helyzetet annyira súlyosnak, a „polgári társadalmat annyira gyávának” tartotta, hogy társait annak megvédésére szólította föl. Csáky főügyész „játéknak” nevezte az „indítványosdit”, amit Takács fölháborodva utasított vissza. Ő inkább azt tartotta „játéknak”, hogy a főügyész egyben Balassa Imre kereskedő ügyvédje, aki viszont a város állandóan nyertes közszállítója volt. A szópárbajt Csáky régi római mondással fejezte be: „Rágalmazz bátran, valami biztos megmarad belőle”, amit még megtoldott a szocialistákat sértő kifejezéssel: „Ha odáig süllyednék, hogy az uraktól kell becsületet tanulnom, akkor lemondok”. Durva személyes támadás volt ez, ami ugyancsak kimerítette a „széksértés” esetét, de a közgyűlés nem foglalkozott vele. Soós polgármester megállapította a sértő kifejezés elhangzását, de azt nem személyes jellegűnek, hanem „egy irányzat” általános megjelöléseként fogta föl. Ezzel azt a vádat is igyekezett lemosni magáról, hogy elnöki működése pártos, a jobboldal irányában elfogult. Takács is túltette magát rajta és saját indítványainak érdemi tárgyalását kérte. Erre följosította őt nemcsak a méltányosság szempontja, de a közigazgatási bíróság döntése is, miszerint a betérjesztőnek joga van megindokolnia az indítványokat a napirendre tűzés előtt. Csak e „megokolás” meghallgatása után dönthetett a közgyűlés a javaslat elvetéséről vagy foganatba vételéről.

A közgyűlés azonban Takács javaslatainak többségét még meghallgatásra sem javasolta. Erre ő fölkiáltott: „Látom, csak ez a demokrácia tetszik az uraknak!”. Azaz a többség a kisebbség elnyomására használja föl törvényes hatalmát, amit viszont a jobboldal tartott tisztességtelen megjegyzésnek.

Néhány esetben lovagiasan zárultak a személyi torzsalkodások. Takács Ferenc folyamatosan bírálta a kakasszéki szanatórium építkezése során tapasztalható korrupciót, amit Mérei Sándor főmérnök-építésvezető visszautasított. A több közgyűlésen áthúzódozó, személyeskedő vitát a polgármester közbenjárására kölcsönös nyilatkozattal zárták, leszögezvén: „az építkezésekről elhangzott múltbéli kijelentésekkel egymás személyét sérteni nem akarták”.

A baloldal – s nemcsak a szociáldemokraták, de a kiscgazdák is – érvelésének középontjában, a társadalom állapotának hangsúlyozása állt. „Ha nem jön hamarosan segítség – hangsúlyozták – a kismagyarokat, akiknek jóformám semmijük nincsen, szélsőségekbe sodorjuk”. Takács is gyakran tért ki a kétségbeesett kispolgárság „forradalmasodására”. A kormányoldal elutasító magatartását a helyzet nem-ismeréséből vezették le. Azzal persze

a jobboldal is tisztában volt, hogy az emberek elkeseredettek, s tudták, hogy fogytán már a türelem, de a baloldali javaslatokat csak a közvélemény nyugtalanítására és nem a tartós megoldásra találták alkalmasnak. Genersich főorvos is elfogadta: nemcsak a közrend veszélyeztetése szempontjából ütött a 12. óra, hanem a nép teherviselése szempontjából is. Fölvetése kiutat keresett a kényes szituációból: ha ugyanis csak átsiklanak a szociáldemokrata beadványok fölött, senki le nem mossa a jobboldalról, hogy erőszakkal fojtotta bele a kisebbségbe a szót. Így kész prédájukká lett volna a „közönség” jóindulata, vagyis a baloldali indítványok érdemi tárgyalásának az elutasítása kétélű fegyver. Legnagyobb vitát az adóvégrehajtások okozták. Míg a baloldal az emberséget, a jobboldal a törvényességet hangsúlyozta. Kétségtelen az adófizetést törvény rendelte el, az élet azonban csőstül termelte a hátralékot, s Takács vezetésével a szociáldemokrata frakció ennek kezeléséhez kért segítséget. Takács főleg a kisemberek védelmében szólalt föl, sőt gyakran közbekiáltásokkal adott hangot érzéseinek. Az adóvita kapcsán, viszont olyan „élesek” szólt közbe, hogy a polgármester többszöri rendre utasítás után, széksértési kereset benyújtásával fenyegette meg. Soós István is tudta: a létfenntartási fejadagok elégtelenek, de csak a takarékoskodik volt hajlandó nyújtózni. Takács sem a szimpla adóelengedést, vagy a segélyezést forszírozta, hanem a terhek még fokozottabb arányosítását, és a folyamatos közmunkák kínálta munkalehetőséget. Bár a válság előrehaladtával – 1932 végén – már azt húzta alá, hogy a segélyezés nem demoralizál, ahogy a jobboldal állítja. A munkásság példás békétűréssel viselte a legsúlyosabb időköt is, de most demoralizálja őket az, – mondta – hogy munkájukért olyan kevés bért kapnak, amelyből családjukat nem tudják eltartani. Tehát a segély nem olyan erkölcsrontó, mint az elégtelen bér.

A viták hátterében a gazdasági válság húzódott. Ez magyarázza Takácsék szociális javaslat-dömpingjét, aminek forrásait nem mindig lehetett előteremteni. Az ínségsegély megállapított fejadagjait folyamatosan emelték volna, de annak pénzügyi határai voltak. A jó idő beálltával pedig a hasznóhajtó munkák beindítását szorgalmazták rendes fizetésért, melyek közhasznúak és maradandó értéket eredményeznek.

A szociáldemokrata hozzászólók Takács kezdeményezése nyomán a gazdák megsegítésének határát 200 holdnál húzták volna meg, de a közgyűlés az 500 holdig terjedő birtokoknak szavazta meg a progresszív segély nyújtását. Itt tehát nem progresszív adóról vitáztak, hanem a fordítottjáról: a progresszív juttatásról, s az elfogadott határozat mélyen antiszociális volt. 1932 húsvétján Takács indítványára rendkívüli pénzsegély kiutalását fogadták el, amit a közgyűlés végül egy 15 000 P-s államsegély-kérelemmé változtatott. A kérelmet a város nyújtotta be a népjóléti miniszternek, tekintettel arra is, hogy Budapest ugyanerre a célra 200 000 P-t kapott. A sikeres pénzügyi akció már az egzisztenciális veszélybe került kézművesek és kisiparosok megsegítését szolgálta, melyet Takács régóta követelt.

„Városatyai” működése aktív és vitákat kiváltó volt, különösen a válság éveiben. Azt azonban politikai ellenfelei is elismerték, hogy önös érdek soha nem vezette, mindig az „alullevőkért” tevékenykedett, egyre kiforrottabban, egyre nagyobb tudással és politikai bölcsességgel. Országgyűlési képviselővé választása ezek után majd, hogy nem természetesen tekinthető.

TORNAI JÓZSEF

Vásárhelyen kerekfejű lányok

Tanyák, puszta, férfi-idóm, sömlyék,
Mártély, Tisza, mintha otthon lennék.

Vásárhelyen kerekfejű lányok.
Hőség, fák. Az Ótemplomnál állok.

Lassú este, Pákozdy Ferenc és
Fekete Sas, fehér bor, merengés,

emlegettük a gonosz planétát,
s Adyt, Juhászt, port, József Attilát,

Endre Bélát, Rudnayt, Tornyait,
ő nekem a leg-legvásárhelyibb:

első a Nagy Borulás, aztán a
Bús magyar sors, önéletrajz árnya,

az a ló a lehajtott fejével
rég a tudatalattimban lépdél:

mi, urali, Európa-árvák
tudjuk, más népek ezt sose látják,

mi lázadók, de cselekvő-semmik.
Csomorkányhoz ez a titok illik.

Fortyogó és gyorsan hűlő vérünk
a mi kenyéradó ellenségünk.

Ülünk füstben a Tiszavirágban
Németh Jóska meg én holddá-váltan:

*kiknek szépség-csáppjaiba estünk,
akkor libbent el „örök” szerelmünk:*

*mért nem köti a szorongás jobban,
ha a nőstény-libidó föllobban?*

*„a szerelem szélesebb a tenger vizénél”,
énekeltek, énekel az éjfél.*

*Szántó Kovács János (szimbolikus)
szobra. Utcák. Figyelnek két gyanús*

*lidércet. Múterem: az állványon
kész asszony-portré, „vak” barátom*

*csak ül, nézi. Én a birkabőrön.
Ó az évek! Özvegy társam, festőm*

*sehol sincs már. Csak álmodom róla.
Nagy a puszta. Nagy a nap. Korongja*

*az ég partján vérben szédeleg le
a „sabbam ádíttám”*-névtelenbe.*

* „Sabbam ádíttám”: minden lángban áll. (Buddha)

VEKERDY TAMÁS

Családom történeteiből

(RÉSZLETEK)

BEVEZETŐ SZAVAK

A hódmezővásárhelyi öregház *gangján* reggeliztünk nyaranta. Nagybátyám, Béla bácsi mesélt itt, az ovális asztalnál. S a többiek – nagynéném, Ila, Jola, Bözsi – hozzáfűzték a magukét. (Jola már nyugdíjban volt, s hazaköltözött az újbárosi óvodából. Bözsi mindig is otthon lakott – és soha nem dolgozott –, Ila átszaladt reggelire a Malom utcából; aztán eljöttek az évek, mikor már ő is ott lakott, s más kezére került a Malom utcai óvoda-birodalom. – Mert a lányok mind óvónőnek vagy tanítónőnek tanultak a vásárhelyi (vagy a nagyváradi) képzőben, és (Bözsit kivéve) dolgoztak is. – Volt, hogy apámék is itt tartózkodtak, vagy valaki Szentesen, Szegeden, Debrecenben lakó vagy tanuló kilenc unokatestvérem közül.)

Ott ültünk a nagyasztal körül – tíz vagy (kihúзва) tizenöt ember még kényelmesen elfért (nagyapámék tízen voltak) –, valamikor 1949 és 1957 között, a tikasztó nyarakon, ittuk a kávé, teát, tejeskávé, kakaót – én tíz-majd húszegynéhány évesen, ők a végén már valamennyien hetven fölött –, és beszélgettünk.

Itt kezdődött – számomra is kezdődött – a családi történetek mesélése és újra-mesélése.

Béla Debrecenből jött, kis kofferével, tüstént felmászott a tetőre, helyre rakta a télen elmozdult cserepeket, sovány volt, magas és fürgé – „előkelő, mint egy báró” suttozta Bözsi –, délután a csillagászati földrajzról vagy az akarat szabadságáról beszélgettünk (még tanított a debreceni teológián), aranykeretes cvikkerével hajolt a csillagtérképek fölé, aztán fát vágott télire, villanyt javított, reparálta az öregházat.

De a reggelinél mesélt.

Ezek a reggeli beszélgetések sokszor mélyen belenyúltak a meleg délelőtti.

Persze: mások is mesélnek ebben a könyvben; későbbi – és sokkal korábbi generációk. De valamilyen szálon minden történet összefügg a családommal, s a legtöbb Hódmezővásárhellyel is.

HANUSZEK JÓSKA

avagy: – Na Bözsi! Most már söpörhet!

A vásárhelyi *belvárosi* házakba – ezeket most már persze mind lebontották, hogy *lakótelep* épülhessen a helyükbe, holott 150 méterrel odébb, vagy 3–4–500 méterrel odébb üres mezők álltak – szóval ezekbe a régi, vastag falú házakba a kertből lépett be az ember. A kertbe húzós csengővel felszerelt, kőoszlop-tartotta fakapu vezetett be az utca felől.

(Közvetlenül a ház fala mellett.) E mellett még egy nagy kocsikapu is volt, melyen a szeke-
rek jártak be. A kertben is továbbvezető téglajárdán az ember eljutott – egy ablak alatt el-
haladva – a beüvegezett veranda, vagy tornác bejáratáig, általában egy nagy, üveges aj-
tóig. (Fakeretben sok kis üveglapból volt összerakva a nagy, kétszárnyú ajtó felső, üvege-
zett része, s még körülötte és felette a szilárd, széles ajtókeret is ilyen beüvegezett fából volt.)

Ezek a házak L alakúak voltak.

A nagy L két szára között, ferdén húzódott ez a veranda, vagy *gang*.

A veranda közepén karcsú rovátkolt vasoszlop tartotta a gerendát (öntöttvas, korintusi
oszlopféjjel).

A verandán folyt az élet – itt állt a nagy ovál ebédlőasztal, a tizennégy székkal (a hat-
vanas években is itt ettünk, itt zsongtak a hosszú-hosszú reggelik).

Feledhetetlen a hatalmas fekete vasajtó – az állófogas mögött – amelyik a *kéménybe*
vezetett. Hatalmas, mondom – de csak kéményajtónak volt nagy; olyan jó másfél méter
magas lehetett és közel egy méter széles. (Megragadta és többet el nem engedte az itt élő
vagy ide betévedt gyerekek képzeletét.) Rejtélyes neve is volt: ez volt a *kamin* s a *kaminajtó*.

A *gangról* nyílt a *szalon* (vagy: *nagyszoba, ebédlő*). A szalonnak *három* (rácsos!) ab-
laka volt a *gangra* (nem kapott s nem adott sok fényt). A szalon kettős ajtaja közül a külső
(tömör, kihajtható, spalettaszerűen összecsukható ajtó) zárta le a házat, ha nem voltak
otthon (mert a *gangra* könnyű volt behatolni). Ezt az ajtót is remekül lehetett hajtogatni,
s a széles ajtóköz – védett, sötét búvóhely.

A szobák közül a szalon volt a legnagyobb – hatalmas, hatszor nyolcméteres perzsa-
szőnyeggel, mely még bőven hagyott padlóperemet.

Itt üldögéltek – fehér, gömbfejű szöggel kiszögelt, selyemmel kárpitozott bútorokon –
a vendégek. (Szék, karosszék, puff és kanapé.)

1905. március 19-e esővel érkezett. Kora hajnaltól szemerkélt az eső. Ebben az évben
– mint 1944-ben is – március 19-e *vasárnapra* esett. Az Oldalkosár utca 6 különösen nagy
József napra készült... Bár nagyapámat időnként már a tolószékhez kötötte lábainak
– rejtélyes eredetű – időszakos bénulása. És a háttérben a bankban kipattant sikkasztási
botrány fájdalmai... Nagyapámat nem érte ugyan vád, de felelősséggel tartozott, mint
a bank igazgatója – a hosszú, nagy kert Fő utca felé lenyúló végét el kellett adni... És a csa-
ládon is átsuhantak a gyanú árnyékai....Talán épp ezért. Meg hogy vasárnap volt. A gyere-
kek és nagyanyám feledtető nagy József napot akartak (nagyapám a 67. évében volt) –
úgy, mint valamikor régen.

A szemerkélő eső feláztatta a kertet. A belvárosi járdák már nem voltak sárosak – tég-
laborítású piros-sárga járdák – de az úttestek csak durván voltak lekővezve. Kicsit kije-
bb meg még bizony cuppogott a sár úgy délutánra, már ilyen kis esőtől is.

Fél öt körül érkezni kezdtek az első vendégek. Az esős, borongós időben – lassan a köd is
újra a városra telepedett, vagyis inkább újra bekúszott a városba a Hód-tó környékéről,
ahová hajnalban szorult vissza – korán sötétedett.

Böcsi nézte a cipőket, nedves rongyot dugdosott a belépők lába alá – hogy a vas, a drót
és a lószőr meg sertéssörte lábtörlő után még abba is törüljék meg a talpakat, szegélyeket.
A fiúk – apám, Béla, Sándor – már ezen is bosszankodtak. Apám egy ízben kivitte a ron-

gyot a konyhába és ott a felmosóvödörbe dobta. Bözsi megkereste és visszahozta. Béla le-
gyintett.

– Hagyja!

Hanuszek Jóska ragyogóra pucolt csizmája alá is odarúgta Bözsi a rongyot, miközben
fújtatott, sóhajtozott. Hanuszek Jóska – éppen az eső (és Bözsi) miatt – fiákeren érkezett.
Ez úgyszólván példátlan eset volt Hanuszek Jóska életében. A fiáker a kapu előtt állt meg,
Jóska csak a téglákra lépett, csizmájának még a talpa is tökéletesen ledörgölt, száraz és
makulátlan volt. Ijedten nézett az immár sáros nedves rongyra és – példátlan lázadás –
hiába rugdosta nem csak elébe, hanem úgyszólván a *talpa alá* Bözsi kétszer is, mindkét-
szer átlépte és csizmáját ebbe már *nem törölte meg* (joggal félve, hogy besározódik).

Talán ez bosszantotta a szokásosnál is jobban Bözsit.

Mivel a hosszúnyeles kisseprű nem volt kéznél – csak a rövidnyelű *kabátseprő* volt itt
a gangon, a fogásra akasztva – és hajolgatni hosszú ruhájában – a szép válltöméssel –
mégsem akart, kifutott a *hátsó gangon* át a konyhába.

Béla bátyám azonban utána ment.

– Bözsi! – mondta, és felhúzta a szemöldökét.

Bözsi csapkodott egy kicsit – a zöldséges deszkával és a légyecsapóval, közben majd-
nem leverte egy ötliteres szilvás üveget, melyből a finom szilvabefőtt került be üvegbetétes
ezüsttálkákban, piskótával, de öreg-Erzsók elkapta, halk – *Kisasszony!* sikkantással – az-
tán bájosan megjelent a szobaajtóban a nagy, gyékényperemű fatálcával, rajta a sok kicsi
tányér, kiskanál és finom, üveg dugós metszett üvegcsében mazsolával felfőzött puncs
– rum –, az urak (vagy a szégyentelenebb hölgyek) számára a befőttet *fölönteni*.

Bözsi mindenkit körbekínált – mindenki vett vagy kapott –, de kétszer kellett fordulni
és így maradt ki Hanuszek Jóska, szinte észrevétlenül, azaz anélkül, hogy Bözsi feltűnően
kihagyta volna. Épp *előtte* fogyott el – vagyis kevesebedett meg –, Bözsi kiszaladt, s visz-
zatérve *utána* kezdte kínálni, Bauer Böskénél. Ez még csak rendben lett volna – egy
hölg, még ha csak 14 éves is – de *elfelejtett* visszatérni (hiszen Bauer Böske mellett is egy
hölg ült: Bustya Magdi).

Eltelet 5–6 perc – és mindenki kanalizott, csak Jóska nem, egyenes háttal ült a szék
szélén, nagyapám mellett – ez külön bosszantotta Bözsit – és úgyszólván mosolygott. Úr
Isten! Csak nem kezd el mindjárt könnyezni? Ila vette észre a rémült és merev mosolyt és
a maga befőttjét azonnal Jóska kezébe nyomta – amit az hálásan fogadott – és kiszaladt
Béla bátyámat megkeresni.

Bözsi épp a szendvicseket készült szervírozni – öreg-Erzsók a bort Sanyival akarta be-
küldeni – mikor Béla bátyám beparancsolta a konyhából és Ilát meg Jolát rendelte ki („Is-
tenem! – nyöszörögte Bözsi – a karlsbadi lilát mind el fogják törni, lássa meg, Béla! Mind
leejtik!” – de Béla bátyám erre csak ennyit: – Akkor majd maga összesöpri!).

Bözsi is evett befőttet – Futó Dezső bácsi (titokban) *felöntötte* neki – és ettől fogva ke-
délyesen telt az estébe nyúló délután. Égtek a harisnyás lámpák – és égtek a gyertyák; a fi-
atalok táncolni kezdtek a sarokszobában, Ila zongorázott és Jola hegedült nekik. (Hanu-
szek Jóska sohasem tekintette magát fiatalnak, mint ahogy Bözsi sem.)

Valamikor fél hét és fél nyolc között lehetett – a vendégek még egyre érkeztek, és el
senki se ment, a gangon, az ebédloasztalnál az öreg Zsadonyi bácsi ült, fiatalok gyűrűjé-
ben, Pócsi Miskáról mesélt (ki néki „testi-lelki jó barátja volt”) és két disznóság között

csendesen énekelt („ama öreg íneket”, miket még üknagyapja Debrecenből hozott magával). A fiatalság élvezett és kacagott. (Már tudniillik az éppen nem táncoló fiatal *urak*; volt ki végig itt ült, zavarában a lányokat megvetvén, nagy felsőbbbséggel, volt aki csak két tánc között kukkantott ide. A lányok közül egyedül Bauer Böske mert idejönni, ki szerint *naturalia non sunt disznóság*.)

Mindenütt jó meleg kedv volt – s mind könyörögni kezdtek most Ilának, a sarokszobában – *végső szobának* is nevezték –, hogy most ő hegedüljön, úgy ahogy csak ő tud. A kezekben csillogtak a kicsiny fehér és vörös borospoharak, apró süteményeket ropogtattak – *csillagocskát, pénzt meg patkót* – és itt-ott – hová Béla vitt vagy töltött, vagy ahová Sanyi lopott – egy kis francia konyak is előcsillant (a szegedi Élesnél mindig lehetett kapni francia konyakot).

Ila nem kottából, s nem is kotta szerint hegedült, *csak úgy*, nekivadultan *cigányozott*.

Ezt ő nevezte így – ábrándosan, romantikusan, Chopin-módra játszott (csak éppen áttette a nosztalgikus futamokat a hegedűre). – Itt a harisnyás izzót már lejjebb csavarták, éppen csak derengett – fényt is adva csak gyertyák égtek –, többnyire párocskák álldogáltak, ültek – ahogy a táncból épp kiléptek –, és a dupla ajtó közén (de jók ezek a széles falak!) ketten is csókolództak (na persze párosával számítván a kettőt).

Bözsi is bejött Ilát hallgatni – szerette ha Ila játszott, előkelőnek hallotta ezt a játékot és büszke volt rá. De gyűlölte ha Ila *cigányozást* emlegetett, és most, talán ezt megelőzendő, a körülötte álló nagy csoportnak – Vizéky Bálinthoz intézve szavait – megjegyzéseket tett *az olasz vérről*, mely Ilában kiűt.

Jól számított, mert a magas, keskenyfejű, sima szőkés hajú Vizéky – kinek nagyanyja *tényleg* bárónő volt – egyike volt azon keveseknek, kik nem hallották meg Bözsi családi történeteit. (Szegedről jött át, a bankba, dolgozni – de már itt, Hajdú Bertuskával, eljegyezte magát.)

– Giuliana di Morti – mondta skandálva Bözsi –, az olasz bárónő, a Halálos Julianna, őérte hetvenhét férfi lett gyilkos és öngyilkos és végülis dédnagyapánk szöktette el...

– Az! – mondta a hegedű mellől kiszólva Ila – a dalmát cigánylány; jól mondja Bözsi! Azért tudok ilyen jól, cigányosan hegedülni! Akkor volt az báró, amikor maga Bözsikém!

Bözsi sírvafakadt.

– Undok! – mondta. – Hazudik! Maga is látta a levelet, ami *bárónőnek* volt címezve.

– Bözsikém! Én is írok magának egy ilyen levelet, pedig nem is vagyok a szeretője!

– Undok! Undok! Közönséges! – kiáltozta Bözsi, és zsebkendőjét tépdésve kirohant a szobából az öregek közé.

Itt Minka néniel kezdett beszélgetni, igen sok süteményt tömött magába izgatottan, majd teát ivott – s végül elpanaszolta Minkának (aki nagyanyámnak nála ifjabb barátnője volt), hogy Ila milyen undokul bánt vele a sarokszobában. (Bözsi és Minka néni az Új Idők legfrissebb számáról beszélgettek és Minka néni időnként olvasta A Hetet. Kiss József költészetét mindketten nagyra tartották; *Hideg van, fázom, friss szemet a tűzre, / Gyilkos melegét hadd süsse réám...*) – Minka most Emőd Tamást emlegette, s hogy újabban érdekesek a nagyváradi költők... Végül Bözsi elsírta magát, s Minka faggatódzására kivallotta, hogy milyen *úndok ez az Ila*.

Minka örült, hogy Ila ilyen józanul beszélt – de hogy Bözsit vigasztalja felemlgette az ősök közül a vitathatatlan úriembereket, Bethlen Gábor katonáit, a partiumi nemeseket,

kik őt *karddal és búzával* támogatták (miként a fejedelem 1621-es adományozó levelében olvasható), aztán a prédikátorokat, kiktől elvette a birtokot, kuruckodásért, a *teveorrú Leopold...* Bözsi összerendezte a *teveorrú*ra, nem szerette, ha őfelsége családját füle hallátára sértegették. De kapott a szón és felemlegette az erdélyi ősöket, kik között nem csak partiumi magyarok, de a *hunokig visszavitt eredetű erdélyi székeltek* is lennének (és az már mind báró, vagyis lófő).

Szerencsétlenségére Ila jött át a szalonba – süteményért –, s mivel az asztalhoz hajolva hallotta, hogy a neki háttal ülő Bözsi erősen beszél, az asztalt megkerülve Bözsi széke mögé állt, Minka se vette észre, ki – kezében teáscsészéjével – kissé oldalazva ült, hagyta, hogy Bözsi beszéljen, és nagyapát nézegette (*milyen sovány!*).

Az az már mind báró után Bözsi egy pillanatra elhallgatott, kis, kemény, sós-sajtos süteményt kapott be (jól megsültet, azt szerette), és sóhajtott egyet, megkönnyebbülten.

Soós Benedek, rendőrfogalmazó csak Bözsi monológjának végét hallotta – eddig a szép Károlyi Anninak kurizált, most azonban, hogy Lónyai Marci elvitte a szegény de igen szép, hosszú-szőke hajú Annit a végső szobába táncolni, hol Jola húzta, egyszál hegedűn, Bence is a süteményes *Aufwärter*re vetette magát, és azt kérdezte:

– Kik ezek, Bözsike?

Bözsi mintha nem is hallotta volna a kérdést.

De Bence megismételte:

– Kik ezek a bárók, Bözsike?

Bözsi kelletlenül felelt:

– Eh, hát a mi nagyapáink; erdélyi magyarok meg székeltek...

És akkor csapott le másodszor Ila:

– Vagyis oláh hegyipásztorok és szénégetők...

Bözsi felsikoltott:

– Hazudik!

– Igen – mondta könnyedén Ila – lehet, hogy azok is oláh cigányok voltak; de ezt maga se tudhatja biztosan Bözsikém!

Minka néni szemrehányóan nézett Ilára, Soós Benedek nevetett; többen mosolyogva odafigyeltek Ila csengő hangjára – Bözsi elsápadt, felpattant és határozott léptekkel kiment a konyha felé.

Bözsi először valószínűleg sírt a konyhában – legalábbis leült a nagyszal mellé a magas *puccer-székre* (hokedlire, mely előtt egy kisebb *lábitó* állott, hogy arra tegye csizmás-cipős lábát vagy éppen a kezére húzott lábbelit, ki a pucceren ülve a *lábtyűt* pucolja vagy pucolatja). Arcát a két kezébe temette és – öreg-Erzsók szerint – szipogott (vagy – mint Ila mondta – *szipákolt dühében*). Azután mintha elaludt volna, teljes csöndben ült, szinte megdermedt, megmerevedett.

Öreg-Erzsók a hatalmas kamorába ment újabb szilvás üvegért, ott egy kicsit rakodott is, s mire visszajött Bözsi nem volt a konyhában.

Mert Bözsi ekkor már – a mégis felkapott hosszúnyelű kissöprűvel és a piros vaslapátkával – a szobában volt. És söpört – Hanuszek Jóska körül!

Nem törődött vele, hogy a port nagyapámnak is az orrába veri:

– Vegye fel a lábát, Jóska! – és a szőnyeget a talpa alatt is felsöpörte.

Apám szólt rá, ki a közelben ült:

– Bözsi! Beleveri a port az Aufwärterbe!

De Bözsi most már *az utat visszafele* söpörte, amerre Jóska bejött, ahol megállt, amerre körbeköszönt.

Na jó! Ezt is túlvészeltük. (Béla a sarokszobában hegedült, mert most Jola is táncolt.) Bözsi újra eltűnt egy időre. (A hátsóudvaron sírt, öreg-Erzsók szerint, Ila azt mondta, hogy csak *nézte a csillagot, de ő még onnan is gonoszsághoz merít erőt.*)

Majd megint a nagyszobában volt, és – általános feltűnést keltve – a baloldali nagyszekrényben matatott, annak jobboldali hosszúajtáját szélesre tárva (amit józanabb állapotban *megengedhetetlennek* tartott volna a vendégek előtt; szerencsére a polcokon példás rend volt – lepedők, párnahuzatok, paplanok, mángorolva, vasalva; kellemes levendulaillat dőlt ki a szekrényből). Végre Bözsi – ágaskodva, pipiskedve – az egyik polcon, a lepedők mögött megtalálta, amit keresett, becsukta és bezárta a szekrényt, s eltűnt a belső szoba – a *középső szoba* – felé.

Kis idő múlva újból felbukkant a szalonban. Baljában most liláskékes üveg, jobb kezében a gumilabda (ez *sárga* selyemhálóban), amit gumicső kötött össze az üvegbe parafadugón át szúrt, arannyal futtatott permetező-fejjel. És Bözsi – most ebből a külön kikeresett, nagyobb és feltűnőbb üvegből – permetezni kezdett! Ez alkalommal csak olcsó *chat-noir*-t – ő ezt használta –, légfrissítés címen. Béla ekkor bukkant fel az ajtóban – valaki hírül vitte neki, hogy Bözsi *söpört*, talán Braun Pisti – és ekkor Bözsi már Hanuszek Jóska feje körül (és lába alatt!) permetezett.

– Bözsi! – kiáltotta Béla bátyám az ajtóból –, rászáll ez a bűdös kölni az *Aufwärter*re!

Úgy látszik mindenki az *Aufwärter*re akarta terelni a figyelmet szegény Hanuszek Jóska feje felől – mely emeletes tálból egyébként kettő is állt ott, nagyapám és Hanuszek Jóska között, a kisasztalon, az egyik a négyféle süteménnyel, a másik aszalt és cukrozott gyümölcsel.

– Aufwärtolják inkább ezt az undok Hanuszek Jóskát – fakadt ki Bözsi (Jóska szeme kitágult a rémülettől, ahogy maga mögül és a feje fölül meghallotta ezt és a kissé pösze, rekedtes hangot). Apám kikapta Bözsi kezéből a kölnisüveget, a labda Bözsi kezében maradt, a gumicső Hanuszek Jóska nyakába esett, Bözsi dühödten még belefújta egyet, Béla odaért és megfogta Bözsi kezét – Mért épp a Tatus mellé ült! – suttogetta tőle telhetően hangosan Bözsi – és ahogy jött is be....

– Hallgasson!

– ... de igen is! Ráhágott a Magduska lábára...

Béla bátyám Bözsit a konyha felé vezette.

(Az *Aufwärter* voltaképpen felszolgáló inast, majd pincért jelent a németben, ámde Vásárhelyen így hívták ezeket a több – két-három-négy-öt – emeletes, talpas üvegtálat is, melyeken süteményt, kandírozott gyümölcsöt – vagy éppen frisset – készítettek be az asztalra. Többnyire metszett illetve ólomkristály tálakról volt szó – s a legrégebbiek fém-ből [sárgarézből] és porcelánból is készültek. Másutt, németül inkább *Aufsatz*nak mondják őket, ámde Vásárhelyen – s Erdélyben és a Bánságban itt-ott – *Aufwärter* volt a [félig] tréfás nevük. Bözsi, aki nem tudott jól németül, úgy fogta fel, hogy a szó a *Warte* szóból származik – ami vártat, őrhelyet is jelent, s így az *aufwärtolják* = *felvigyázzák, őrizték*, Bözsi etimológiájában.)

Magduska kövér, kedves leány volt, igazi jó ember, kivel sok idomtalan tréfát űztek – kövérsége ürügyén – s ki tán épp ezért is – Béla személyes védelme alatt állt. Erre apellált most Bözsi.

– ...a Magduska lábára hágott!...

A József nap további két és fél, három órája eseménytelenül folyt le, e kis epizódok el-
lenére kellemes hangulatban. Fél óra múlva Bözsi is visszatért – s jámbor és szótlan volt az est hátralevő részében.

Másnap délután, fél háromkor – mikor a család nagy része aludt vagy sziesztázott, csak Bözsi jött-ment és rendezkedett – Béla bátyám felkelt a kályha mellé állított, nagy fűlesfotelből – melyet ágyként is ki lehetett nyitni – és kiment a konyhába. (Béla bátyám, mindig csak *ülve* szundított, olvasott, bóbiskolt ebéd után, mintegy fél óracsát.) A konyhában magához vette az egyik – a nagyobb – szeneskannát (hosszú, ferdén metszett szájú, lefelé szélesedő, *kétfülű kanna* volt; voltaképpen *négy*, két oldalsó, és még két hosszanti irányban, alul-fölül elhelyezett *füllel* – ha *öntött* belőle az ember, a kályhába, vagy a szobai tartóba, akkor itt kellett megfogni) és kiment a hátsó udvarba. Itt még lapátot hozott ki a *rumpellkammerből* és a szemétdombnál – meg a gödörnél – jól megrakta a szeneskannát háziszeméttel, melyben krumplihéjtól a hamuig igen sok minden volt, elrothadt vadgesztenye és néhány apró, nemrég kikelt (átváltozott) varangyos béka és egy leveli.

A dugig rakott kannával, a lapátnyéllel letömködött szeméttel Béla bátyám a szalonba ment. Itt a kannát – hosszanti füleinél emelve – kezébe fogta, és igen gondosan, lassan *megszórta szeméttel* a perzsaszőnyeget. A békák meglepetten szökkentek a puha melegben, Béla bácsi meg a lapát hátával a szemetet elegyengette és – jártában – kissé bele is taposta a szőnyegbe. Vége fele járt a műveletnek, mikor a gang felől – hol eddig rakodott a pohárszékbe – belépett Bözsi. Kis híján elájult, megkapaszkodott az ajtókeretben. Felsikoltott, mert egy kis béka – csak a zöld, a leveli – a lábára ugrott (a papucsbojtra) és ott félénken meglapult.

Béla tempósan taposott, majd a kannát és a lapátot a kezébe vette, elindult a konyha felé és még visszaneézett.

– Na, Bözsi! – mondta halkan, mintegy vigasztaló, de a példa nevelőerejében mégiscsak bizakodó hangon – most már söpörhet!

NÉMETH ÁGNES

„Boldogság szigete”

Vásárhelyre 1947. július végén, jóval az iskolai év megkezdése előtt érkeztem. Hivatalos oka a korai érkezésemnek az volt, hogy a negyedik gimnáziumot egy olyan osztályban kezdtem, amely három éve franciát tanult, s nekem a három év anyagából különböztetnem kellett, amire édesapám készített fel. Általában azt mondhatom, középiskolai tanulmányaim, eléggé megéreztek a történelem viharait, a nyolc osztályt öt iskolában jártam ki, s mivel mindenhol más nyelvet tanítottak az évek során: latinból, franciából, németből, majd megint latinból kellett különböztetnem.

A hivatalos okon kívül, más is indokolta lejutótelemet. Édesapám a „Drága jó nyolcadik” ballagásán májusban valami olyasfélét mondott, hogy ő azért jött ide, hogy pedagógiai kísérleteket végezzen, ezekre úgy tűnik nincs szükség, de ehelyett itt talált egy szellemi családot, mert bár hat gyermek születését, betegségeit drukkolta végig, öreg korára egyedül maradt. Ennek a beszédnek a híre eljutott édesanyámhoz is, és amikor júliusban Békésen egy esküvőn találkoztak, azonnal megérezte, hogy édesapám elhidegült tőlünk. Az én szerepem az lett volna, hogy a távoli családra felhívjam a figyelmet. Én boldogan mentem Vásárhelyre, az előző évet a Baár-Madas internátusban jómódú, a háborút sértetlenül átvészoló gyerekek közt töltöttem s a mi világunk nagyon távol került az övékétől, nem tudtam beilleszkedni, nem szerettem ott lenni. Az örömet még fokozta, hogy megérkezésem után nem sokkal édesapám egy biciklit vett nekem. Boldog és büszke voltam, nem szoktam hozzá, hogy ilyen nagy áldozatot hozzanak értem. Csak amikor édesapám életrajza megjelent, akkor tudtam meg, hogy a biciklivel neki volt terve, ő akart megtanulni biciklizni, hogy könnyebben mozoghasson Vásárhelyt.

Az érettségi után, a „Drága jó nyolcadik” egyik tagjával, nevezzük Jusztinnak, édesapámnak elmélyült a kapcsolata. Ez a világ legártatlanabb szerelme volt, amely, ha jól számolom 6–8 hétig tartott, érzékiségét néhány csók jelentette csak, de három embernek: édesapámnak, Jusztinnak és édesanyámnak évtizedekig tartó szenvedést okozott. S amíg tartott, szörnyű ellentétként ott volt apámnak a munkája: az *Iszonyt* kellett befejeznie. Az *Iszony* néhány fogalmazó füzetében megtalálható Jusztin írása. Ő volt az egyetlen ember, akinek apám tudott diktálva fogalmazni. Szeptemberben Jusztin Kecskemétre ment Tanítóképzőbe, s nagyon tartózkodó levelek zárták kapcsolatukat. Úgy gondolom, édesapám erkölcsi érzéke nem engedte, hogy egy diáklányért feláldozza a családot, házasságot. Valószínű azonban, hogy a mi megjelenésünknek is szerepe volt a szakításban. Azért írok többes számot, mert augusztus 9-én Judit nővérem is megjelent Vásárhelyen friss vizsgaengedéllyel, ami szerint augusztus 26-ig levezgázhat az ötödik osztályból, s mint októberi születésű, csatlakozhat évfolyamához.

Miután szeptemberben én is levizsgáztam franciából, boldogan kezdtem el a negyedik gimnáziumot. Valójában nekem az ostrom után ez volt az első béke évem. Először kicsit féltem, hogy az osztálytársaim édesapám miatt valami tanpubinak fognak tartan, de erről szó sem volt. Itt találtam meg életem első barátait. A főbarátnőm a gyönyörű Csáky Kati volt, akivel később együtt lettünk szerelmesek ugyanabba a fiúba, de a barátságunkat ez sem rontotta el, főleg mert a fiú ránk sem nézett. De jóban voltam Belenta Marival, Kertész Eszterrel s természetesen a másik négy internátusi osztálytársammal is.

Az iskolában remek tanáraink voltak; számomra is rejtély, hogy a többi iskolából alig emlékszem egy-egy tanáromra, vásárhelyi tanárait a mai napig fel tudom sorolni. Az osztályfőnököm Sipka Sándorné, Rózsa néni volt, franciát tanított abban az osztályban, amelyik negyedik éve tanult franciát, s nekem négy hetem volt ennek a pótlására. Szeretett, s ha néha jól feleltem, örömmel kiáltott fel: „Látjátok, vak tyúk is talál szemet!” Én, mivel valóban vak tyúk voltam, ezt dicséretnek vettem s eszembe se jutott megsértődni. Rácz Miklósné, Irma néni, akinek, úgy tudom, a magyar volt a főtárgya, nekünk a kézimunkát tanította, s mivel ismerte a családi helyzetemet (ekkor már Németh nagymama is Vásárhelyen élt), ha túl szép volt a kézimunkám, rákérdezett: „ezt a nagymamád csinálta”? Én töredelmesen beismertem s mivel ez túl sokszor fordult elő, ötödikben negyedévkort intőt kaptam kézimunkából. Györgyi néni volt a latin tanárom, Sári néni a matematika, egyiküknek sem volt sok öröme bennem, de kedveltük egymást. Lázár Erzsike néni engem nem tanított, ő az internátusban volt felügyelő tanár. Tőle még pofont is kaptam, pedig szelíd, kedves nő volt. Az ötödikesekkel voltunk egy hálóban és az egyik ötödikes barátnőm szerzett egy-egy cigarettát, amit este a hálóban nagy bohóckodás közben meggyújtottunk. A cigaretta egy leánykollégiumban olyan volt, mintha égne az épület, s Erzsike néni hamarosan megjelent az ajtóban. Mivel akkor éppen az én kezemben volt a cigaretta, nekem kevert le egy pofont. Azt hiszem mindketten egyformán megijedtünk s vigyáztunk, hogy apám fülébe ne jusson a dolog. Most veszem észre, hogy a problémamentes tárgyaimat (magyar, történelem, természetrajz) nem tudom pontosan, hogy kik tanították, de úgy gondolom, Irma néni és Rózsa néni osztottak rajtuk.

Az internátusban derűs életünk volt. Ötödikes koromban a nyolcadikosokkal kerülünk egy hálóba. Ekkor még éjjelizenét is kaptunk. A kis unitárius templom felé nyílt az ablakunk, s ott jelent meg cigány kísérettel egy hetedikos fiú, akinek még hangja is volt. Mondanom se kell, hogy a tíz lány egyformán elérzékenyült hangulatban lógott az ablakban s hallgatta a dalokat. A kis zenekar elvonulása után azonban rögtön összekaptunk, mivel a fiú elég csapodár volt, s nem tudtuk eldönteni, kinek szólt a szerenád. Így a mai napig, mind a tízen mesélhetjük az unokáinknak, hogy boldogult ifjúságunkban még éjjelizenét is kaptunk.

A pesti kollégium után a vásárhelyi sokkal szabadabb légkörű volt. A tanáraink bíztak bennünk s nagyobb szabadságunk volt. Ha a tanulással és a magatartásunkkal nem volt baj, elvittek minket a Fekete Sas-ban rendezett táncmulatságokra, vasárnap délelőtt mise, illetve istentisztelet után mi is ott sétáltunk a többi osztálytársunkkal a korzón; ha a híres Faszínházban előadás volt, oda is elmehettünk tanári kísérettel. Bármilyen furcsa, akár-hogy töröm a fejemet, az az érzésem, hogy Vásárhelyen voltam először színházban. Kitűnő előadásokat láttunk: budapesti és szegedi színészek játszottak s a fellépti díj: liba, csirke vagy tojás volt. Számomra a legemlékezetesebb egy *Peer Gynt* előadás volt. Nem tudom,

kik játszottak benne, de az előadás úgy elvárásolt, hogy soha többé nem néztem meg, mert nem akartam az emléket elhomályosítani. Valószínűleg ennek hatására akartam sokáig színésznő lenni.

Az iskolánknak – gondolom, ezt a várostól vette át – határozottan irodalmi levegője volt. Az önképzőkör remekül működött s kialakult egy nemes szellemi vetélkedő a diákok közt. Nemcsak előadásokat tartottunk, de szavalóversenyeket is rendeztünk. Egy ilyen szavalóversenyen én még második díjat is nyertem. Talán édesapám jelenlétének is szerepe volt abban, hogy a diákszínjátszás úgy lábra kapott abban a két évben. Tamási Énekes madara, a Cyrano, A makrancos hölgy, és a Csongor és Tünde előadására emlékszem. Édesapámnak a legemlékezetesebb a születésnapjára rendezett *Antigoné* volt, míg nekem, az én osztályom által bemutatott *Kékmadár*, amelyben Mytil szerepét játszottam. Ezeknek az előadásoknak igen nagy jelentősége volt és van: az előadásért végzett munka, drukkolás a sikerért összekovácsolja az osztályt, a szép, nemes szövegek tanulása javította a szókincsüket és tanárainkkal is közvetlenebb kapcsolatba kerültünk a közös munka során. Sajnos, napjainkban az ilyenféle előadások nem divatosak, a diákok nem szeretnek memoritert tanulni. Pedig néhány éve milyen sikerem volt az unokáim előtt, amikor elvittem őket egy budapesti *Kékmadár* előadásra, s amikor fölment a függöny, mondani kezdtem Mytil szerepét.

A *Kékmadár* előadás mellett legemlékezetesebb élményem az iskola államosításával kapcsolatos. Rácz Miklósnak, az igazgatónkknak úgy tűnik, volt érzéke a demokráciához. Összehívta a diákokat a tornaterembe, s közölte, hogy a kormányhatározat szerint államosítani fogják az iskolát és aki ezzel nem ért egyet, menjen ki a teremből. Csáky Kati elindult, s mi utána mentünk. Nem néztem hátra, nem tudom maradtak-e bent s hányan, de a legtöbben kijöttünk. Utána kicsit megszeppenten ültünk az osztályunkban, de gondolom, Rácz Miklós is hasonlóan érezte magát, soha többé nem beszéltünk a dologról s így semmi következménye nem lett. Bizonyos, hogy a kivonulásunk a szülői üzenetet hordozta: ez az iskola jól működik, nem kell megváltoztatni. Sokszor tapasztaltam később is, hogy a vásárhelyiek az aktuálpolitikától függetlenül alakítják ki a véleményüket. Így tettek, amikor apámat a Rádióban „kútmérgezőnek” bélyegezték, ők ezt nem tapasztalták, jó tanárnak tartották, ezért visszahívták tanítani, s nem a politikai széljárással mozogtak akkor sem, amikor könyvtárat, iskolát neveztek el róla vagy szobrot állítottak az emlékének.

Ha meggondolom, miközben én a felnőtté válásommal, a magam alakításával voltam elfoglalva, édesapám életében nehéz évek követték egymást: bár irodalmilag sikeres korszak volt: befejezte az *Iszonyt*, fedél alá hozta a *Pusztuló magyarokat* és az *Erzsébet napot*, és ekkor írta a *Széchenyit* is. Magánéletében viszont átélte a szakítást Jusztinnal és házasságának szétesését, politikailag pedig ekkor tették teljesen tönkre. 47. januárjában, néhány héttel a *Széchenyi* megírása után maga is olyan veremben volt, mint *Széchenyi*, bár ő nem írt *Blick*-et, de őt tartották a Magyar Közösség néven elhíresült mozgalom és összeesküvés ideológusának. Többen bizonyos írásainak a visszavonására bíztatják. Ezeknek válaszul írja meg az *Eklézsia megkövetés* című drámáját s befejezi a régebbi fogantatású, Husz Jánosról szóló darabját, aki szintén nem vonta vissza téziseit. Ennek az időszaknak egyetlen öröme, az *Iszony* megjelenése és sikere. Úgy érzi, az új világban számára az egyetlen engedélyezett út a regényírás, és több, elvetélt kísérlet után elkezd írni az *Égető Esztert*, ami azonban már csak hét év múlva jelenhetett meg. Németh László 1948

decemberében abbahagyta a tanítást, eredetét nem írhatott, ezért hosszú ideig kenyérkereső foglalkozása a fordítás lesz.

Én befejeztem az évet Hódmezővásárhelyen, de természetesen – édesapámhoz hasonlóan – még többször lementem, barátnői meghívásra, vagy édesapám mellé háziasszonykodni. Ezek közül a legemlékezetesebb, amikor Pilinszky Jánost hívta meg barátságuk, báty-öccs kapcsolatuk elmélyítésére s én voltam a háziasszonyuk. János sokáig emlegette a zsírban úszó mákos tésztát, amit, hogy a kezdő szakácsnő kedvét el ne vegyék, apuval együtt hősiesen megettek.

Egyetemi éveim alatt, s míg a gyermekeim kicsik voltak, ritkán jutottam le Vásárhelyre, de a fontosabb eseményeken igyekeztem ott lenni: a Cseresnyés találkozón, az Életmű sorozat indításakor, *Az írás ördöge* bemutatóján, majd édesapán halála után; amikor a Könyvtár fölvette a nevét, a szobor avatáson, különböző megemlékezéseken, a *Németh László Társaság* megalakulásakor és még hosszan sorolhatnám.

Mióta nyugdíjba mentem, férjemmel minden évben többször vagyunk Vásárhelyen és nemcsak édesapám ügyeivel kapcsolatban, a város ünnepeit is a magunkénak érezzük. Véleményem szerint a budapestieknek nincs igazi szülőföldjük, az évek során hányódnak a nagy város egyik kerületéből a másikba, nem ismerik még a szomszédjukat se, a hely ahol születünk éppen úgy elvész előlünk, mint a pap, aki keresztelte. Én éppen ezért kértem néhány éve, hogy lehessen Hódmezővásárhely tiszteletbeli polgára, hogy tartozzak valahová, s úgy tűnik, a vásárhelyiek el is fogadtak.

Az írás címét, mint tudják, édesapámtól vettem kölcsön, de én valóban úgy érzem, hogy számomra is Vásárhely a „Boldogság szigete” volt.

VEKERDI LÁSZLÓ

Levél-féle vásárhelyiségemről

„Az *Égető Eszter* mindhárom részében működésbe lépnek ugyan a családregény kontextusai, de – különösen a regény második felében – a műfaji elvárásrend, a szövegtípusok eljárási alakzatát a monódia szorítja háttérbe.”

Olasz Sándor: *Regénymúlt, regényjelen*. Széphalom Könyvműhely, 2006, 65. oldal.

Az *Égető Eszter*-ről írtam első recenziómat. Ez volt első nyomtatásban megjelent írásom. Feltehetően magának a Szerzőnek köszönhetem, hogy megjelenhetett, a Hartyányi-Kovács Bibliográfiában láthatóan 1957-ben az *Alföld* 14–16. oldalán. Az írást közlő Koczogh Ákos ugyanis bizonyára elolvastatta előzőleg Németh Lászlóval, annál is inkább, mert volt már a lapnál egy kitűnő recenzió a könyvről Tóth Béla tollából. Tóth Béla tanárom volt a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában, legkitűnőbb irodalomtörténészeink egyike; nagyon meghatott, és máig külön megtiszteltetésnek tekintem, hogy egyszerre, egymás után jelenhettünk meg. Azt pedig, hogy N. L. nem lehetett túlságosan rossz véleménynyel a recenziómról, onnét is sejthetem, mivel jóval később Bodnár György említette valamelyik Németh László-tanulmányában, nem csekély meglepődéssel, hogy N. L. dicsérőleg ajánlotta figyelmébe szerény írásomat. Erre meg annyi év múltán azért emlékszem, mert irodalomtörténészek és kritikusok nem igen tüntettek ki hivatkozásukkal. Dehát mi tetszhetett meg N. L.-nek az írásomban, hogy Tóth Béla szakszerű, alapos recenziója mellett érdemesnek tartotta Bodnár Györgynek megemlíteni?

Gyanítom, hogy csomorkányi terepismeretem, a geográfiai-városépítészeti és az emberit egyaránt beleértve...

Erre figyelhetett fel tán a Tiszatáj főszerkesztője is Hanna Mela vásárhelyi kiállítását méltató jegyzetemben, s kérdezte meg, nem írnék-e valamit a Hódmezővásárhelyről tervezett tematikus számba? Azon nyomban elvállaltam, virtigli csomorkányi „*Örültek*”-hez illően. Nem latolgattam, mibe, milyen nagy fába vágom a fejszét. Mert mi közöm nekem Vásárhelyhez, mit tudok róla, mi fűz hozzá azon túl, hogy valahányszor odamegyek úgy érzem mintha hazamennék, akárcsak mint mikor – egyre ritkábban – bekukkantok (mint Bolond Istók) Debrecenbe, vagy mutatis mutandis eljutok Sopronba, első és máig legkedvesebb egyetemi városomba. Miféle „memek”, milyen „memória-gének” aktiválódnak ilyenkor? Milyen „monódia” foszlányai bukkannak fel, hogy aztán újra eltűnjenek az emlékezés erdejében. Sándor Iván-i regényírókészség szükségeltetné még az elképzeléséhez is, nemhogy a követéséhez.

Mindenesetre Buda Ferenc *Tiszatáj*-ban megjelent két önéletrajzrészletét olvasva gyerekkora Debrecenéről fogott meg újra, évtizedek múltán, valami hasonló jól ismerem-ér-

zés, mint amikor az *Égető Eszter*ből olvastam Csomorkányról. Vagy – jelen feladatomhoz visszatérve, mikor a Hanna Mela kiállítás bemutatójára készülve Vekerdy Tamás *Családom történeteiből*-ben az Oldalkosár utcai öreg háznak és lakóinak-vendégeinek az elmesélését – bemutatását – ízlelgettem, s hasonlítottam emlékeimhez.

De ragaszkodom inkább a kézzelfogható szikár tényekhez. „Vásárhelyiségem” ott kezdődik, hogy születési helyemként minden hivatalos iratomban Hódmezővásárely van bejegyezve. Mégis nem túlságosan hivatalos rubrikákba többnyire automatikusan Debrecent írok. Nem is annyira a helyszűke végett, hanem mert ott nőttem fel, csak ezt a várost ismerem igazán, szó szerint töviről-hegyire, úgy ahogy Buda Ferenc leírja, egyebek közt épp a gyerekkoromban-serdülőkoromban általam is leggyakrabban járt utcákat-tereket. De szülőföldem tájait és világát mégsem egyedül Debrecen és környéke formálta-határozta meg. Legalább annyira apám szűkebb pátriájában, Hódmezővásárhelyen töltött nyaraim is, egymás után hosszú éveken át. Azt, hogy Vásárhelyen jöttem a világra, s életem egymásfél esztendejében a nálam alig pár hónappal „idősebb” Irénke unokatestvérkémmel együtt Nagymama viselte nagy szeretettel és példás szakértelemmel gondunkat; tehenet vásárolt és tartott az Oldalkosár utcai ház hátsó fertályán, hogy mindig garantáltan friss és tiszta tejet ihassunk, azt csak későbbi elbeszélésekből és mesékből tudom. Meg van persze ennek is a jelentősége az emlékezetben; de a kisebb-nagyobb gyerekként majd kamaszként el egészen a maturandusig Vásárhelyen töltött húsvétkok-nyarak, beleértve Mártélyt, ahol Ilonka nagynéném regnált óvónőként, és beleértve a Tiszát: az a világlátásomat formálta és alakította át. Debrecenben nagyobb élővizet legfeljebb belvíztavakként láttam tavaszi biciklis portyáinkon, s a Kilenclyukú alatt a Hídi Vásárok alkalmából, iskolai kirándulásokon. Mártélyon azonban ott volt a csodálatos Holt Tisza, s aztán a „fokon” átcusztatva a ladikot rámerészkedhettünk azt eleven Tiszára, ahol apám szakértő vezénylete alatt unokatestvéreim népes csapatában evezhettem és ismerkedhettem a folyóvíz meglepetéseivel-rejtélyeivel és az ártér varázslatos világával. Amit aztán felülnézetből is megcsodálhattam, mikor nagybátyám, Sanyi bácsi, aki az Ármentesítő Társulat vezető főmérnöke volt, egyik-másik gyermekével a sok közül magával vitt szokásos szemleújtára a töltés tetején sárgászöld nyitott Fiatjában, amire csak eső esetén húztak ponyvát, s így remek kilátás nyílt belőle mindenfelé. Külön élvezet volt, hogy a fiátot nagy és hangos kurbizással kellett beindítani, elindulva azonban sárkányként száguldott tova. Nem csoda, hogy a családban később minden autó a Sárkány nevet kapta; mikor nagysokára egy sárga Wartburg tulajdonosa lettem, én is így kereszteltem el.

Az autózással majdnem felérő élményt jelentett apám és Sanyi bácsi beszélgetéseinek elbeszéléseinek a hallgatása. Erre rendszerint reggelik-ebédek-uzsonnák után került sor; vagy a Vekerdy Tamás által oly szemléletesen leírt gangon, vagy két óvónő nagynénémnél, Ilánál Mártélyon, illetve Jolánnál az újvárosi óvónői lakás teraszán. A két nővér versenyzett egymással finomságok felszolgálásában, a férfiak pedig vitték a szót. Nem csupán a mindennapi kérdések kerültek elő, hanem kedvenc könyveik, világháborús tapasztalataik, sőt szakmai problémák is. Eredetileg apám is mérnöknek készült, a Műegyetemen kezdte, s csak azért iratkozott át bölcsésznek, mert úgy hallott, hogy épp mire végezne megy nyugdíjba a Református Gimnázium matematika-fizika tanára, s ő vehetné át a helyét. Így Hódmezővásárhelyen maradhatna, családja körében és támogatásául.

Bölcsész lett hát, de akkoriban a mat-fiz. szakosok közül sokan „áthallgattak” a Műegyetemre. Ő is visszajárt, hallgatta Kőnig Gyula híres analízis-kollégiumát, pontos jegyzetet készített gyöngybetűivel, olyan kiválót és érthetőt, hogy sok év múlva abból készültem erdőmérnök-hallgató balekként azaz elsőévesként a félelmetes matematika szigorlatra, mégpedig sikerrel.

Apámat tanári diplomájának megszerzése után csakugyan ki is nevezték Hódmezővásárhelyen a Református Gimnáziumba, hosszú éveken át tanított aztán ott lelkesen és nagy szakértelemmel, igyekezve az eddiginél nagyobb súlyt és tekintélyt teremteni a matematika és a fizika oktatásának, Kőnig Gyula és Eötvös Loránd előadásainak, valamint az egyetemi éve alatt megismert modern galileista szellemiségének megfelelően. Mindig érdekelték szaktárgyai pedagógiai problémái; írt egy hasznos könyvecskét is *Tanítsuk-e a latin nyelvet* címmel, melyben nem a latin nyelv ellen, de a reálisabb hatékonyabb oktatása érdekében érvelt.

Jóval később, felsős gimnazista koromból emlékszem Debrecenből, hogy a szép kicsei könyvet s apám korszerű pedagógiai és tudományos nézeteit cseppet sem méltányolták mérvadó tanügyi körökben. De gyermekkori – „vásárhelyiségem” kialakulásában és formálódásában igencsak közrejátszott, hogy apámmal jártunkban-keltünkben Vásárhely utcáin vagy az üzletekben milyen örömmel és szeretettel üdvözölték volt diákjai, immár meglelt emberek, s elbeszélgettek vele. Nem kevésbé büszke voltam rá, hogy a Család körében „Bélkát”, ahogy húgai nevezték, milyen respektus övezte, mennyire igyekeztek kedvében járni, s ő milyen szeretettel s apróbb-nagyobb figyelmességekkel viszonzta. „Vásárhely” nekem ezt is, meglehet elsősorban éppen ezt jelentette; apám mintaképemmé nőtt, akit felnőttként nem tudtam, idejében tán nem is akartam követni.

Annak idején azonban vásárhelyiségem, Hódmezővásárhely-ismeretem és hát család-ismeretem nagyon sokat segített, voltaképpen ez tette lehetővé az *Égető Eszter* elfogadható recenziálását.

De csak most, a *Napló* (Tiszatáj könyvek, 2006; Összeállította, a szöveget gondozta és az utószót írta Németh Ágnes) recenziálásával küszködve döbbszemtem rá, hogy született (vagy amint Füzi Laci mondaná: alkati) Karthauzisága ellenére vagy inkább azzal együtt miért és miként nőhetett Németh László egy igazi élni segítő, gondoskodó, boldogító, nem zavarmentesen, de mindig optimálisan működő kis Család remek pátriárkájává. S miért írhatta aztán meg ilyenként a *Nagy Család*-ot, minőség-eszményének végső modelljeként, s mintegy az *Égető Eszter* folytatásaként. Mert „nagy család”, azaz minden kisebb-nagyobb, származáson túlmutató békés és eredményes emberi közösség leginkább tán a harmonikus, szeretetet termelő és sugárzó kis Családok lazább-szorosabb halmazából-szerveződéséből nőhet ki. Az ilyen kis Családok azonban nem maguktól keletkeznek. Meg kell dolgozni-küzdeni értük. Keményen és nem egyszer keservesen. Meglehet épp erre tanít N. L. utolsó nagy regénye, az *Irgalom*. És egyebek közt tán épp erről is szól a *Napló*, együtt olvasva a *Levelek Apámnak*-kal és a *Levelek Magdának*-kal. Ez azonban már egy másik, alaposabb recenzió témája lenne; a jelenlegi levélfele itt szükségképpen befejezetlenül végződik. Legfőljből annyit tehetnék még hozzá bűnbánattal, hogy ilyen későn, vén-ségemre ismertem fel a kis Család jelentőségét, létfontosságát, s a megküzdés szükségességét érte. Előtte is ott volt pedig Apám és Vásárhely példája... De tán amolyan csomorkányiságom ez is: „Mi mindig mindenünnen elkészünk.”

GYÁNI GÁBOR

Történeszi ecsetvonások a vásárhelyi identitáshoz

Néhány éve Heidelbergbe tartottam, amikor a müncheni pályaudvaron átszállva igazoltatott egy rendőr. Elkérte és böngészte az útlevelemet, végül a születési helyemre bökött, majd arra kért, mondjam ki az ott szereplő helységnevet. Amikor pedig eleget tettem kérésének, nagyot nevetett és utamra bocsátott. A feltűnően hosszú helységnév váltotta ki belőle a derűtséget, ami a személyi adatok kitöltésére rendszeresített nyomtatványokon is gyakorta okozott gondot nekem (is), mivel nem hagynak rá kellő (kipontozott) helyet. Ez lehet az oka, hogy a bennszülöttek is szeretik lerövidíteni a város nevét: egymást közt csak Vásárhelyként emlegetik, ami persze gyakori félreértésre ad okot idegenek között, akik Vásárhely kapcsán elsősorban Marosvásárhelyre asszociálnak. Írásban pedig (olykor a helyben szokásos hivatalos iratokon is) Hmvhely megnevezéssel élnek.

A névnek emellett is van jelentősége a vásárhelyi vagy az onnan (el)származó ember életében. A Hódmezővásárhely szó történeti-etimológiája, aminek a hivatalos (monográfiában testet öltő) helytörténeti narratívában külön is figyelmet szoktak szentelni, egy valamikor volt ökológiai meghatározottság utólagos számon tartására teremt lehetőséget. Nevezetesen arra, hogy a helység a történelmi múltban a vizek városa volt (ma viszont már nem az), hiszen a hód kifejezés egy a távoli múltban helyben honos vízi állatra utal. S persze a körtöltés még ma is álló „erődítménye” szintén ennek a múltnak állít tárgyi emléket. Mely utóbbiról a szakirodalom sem mindig tud. Nemrég tagja voltam egy doktori bizottságnak, melyet egy a városi töltések és erődítések középkori (és kora újkori) történetét tárgyaló értekezés elbírálására állítottak össze. Amikor a szerzőnek megemlítettem a vásárhelyi körtöltést, őszintén meglepődött, mivel gondos levéltári és szakirodalmi stúdiumi ellenére sem tudott róla. Később, amikor újra összefutottunk, rögtön szóba hozta az ügyet, mondván: utána nézett a kérdésnek a forrásokban, de ezúttal sem talált róla egyetlen adatot sem. Mondtam neki, elég, ha személyesen győződik meg létezéséről Vásárhelyen járva.

A név második szótagja, a mező egyidejűleg különféle asszociációkat kelt, de mind közül a település közelmúltig domináns agrár jellege a legfontosabb. Ezzel kapcsolatban a következő, a személyemet érintő történet jut eszembe. A *Hódmezővásárhely története* második kötetébe írt, a város 1873–1914 közötti társadalomtörténetét bemutató szövegemet¹ a nyolcvanas évek végén (tehát nem sokkal a rendszerváltás előtt!) lektoráló helyi

¹ Ld. Gyáni Gábor: Hódmezővásárhely társadalma. In: Szabó Ferenc, főszerk.: Hódmezővásárhely története II. 1. rész. A polgári forradalomtól az őszirózsás forradalomig 1848–1918. Hódmezővásárhely, 1993. 221–277.

történész rosszállóan tette szóvá véleményében, hogy miért használom a korabeli Vásárhellyel kapcsolatban a mezőváros szakkifejezést. Hiszen, folytatta a lektor, a középkori (és a kora újkori) városok egyik fajtájának ez a jogi meghatározása (oppidum), 1870 (a törvényhatóságokról szóló törvény elfogadása) után immár elvesztette az értelmét. A marxista szemléletet még ekkor is vasszigorral (és ezúttal rajtam) számon kérő történész lektor, úgy tűnik, nem igen mélyedt el Erdei Ferenc 1945 előtti szociológiai munkáiban, így nem olvasta a *Magyar város* vagy a *Magyar tanyák* című műveit sem. Ellenkező esetben tudta volna, hogy a mezőváros, a modern kori alföldi agrárvárost illető értelemben nem éppen a földesúri függésben lévő valamikori oppidum azonosítására szolgál. Márpedig a tanyás mezővárosnak (Debrecennel és Kecskeméttel egyetemben) Hódmezővásárhely volt az egyik klasszikus megtestesülése a 19. és a 20. század dereka közötti évszázadban.

S itt van végül a város nevének utolsó szótagja, Vásárhely. Ennek hallatán büszkeség öntheti el a vásárhelyieket, hiszen a kifejezés arra látszik utalni, hogy a település hagyományosan vásáros hely, vagyis igazi város volt; hiszen a csere, a kereskedelem az egyik legfontosabb városképző tényező. Ha melléje tesszük a legfontosabb Vásárhely-tudósnak, Kiss Lajosnak a vásárhelyi vásárokról írt kis remeklését,² semmi kétségünk sem lehet felőle, hogy a korábban csak mezővárosként, 1873 óta azonban városi törvényhatóságként kezelt népes tiszántúli lakott hely valódi város.³

Mindez azért is különösen fontos, mert tagadhatatlanul van némi bizonytalanság a vásárhelyiekben, meg számos más alföldi (mező)város lakóiban szintúgy azzal kapcsolatban, hogy igazi városi polgárok-e ők. Emlékeztetni szeretnék a legnevezetesebb példára, a debreceniségre vagyis a cívis identitásra, amiről pro és kontra vélemények egyaránt olvashatók az irodalomtörténet-írásban és a történetírásban.⁴ S természetesen az Erdei Ferenc és a nyomában mások által is emlegetni szokott parasztpolgárosodás fogalma, közvetett módon, szintén erre rezonál: a parasztpolgárok ugyanis javarészt a tanyás mezővárosok népét képviselik.

Hadd időzzünk kicsit ennél az utóbbi kérdésnél. A városiasság és a polgáriasság a modern korban többnyire és határozottan azt jelenti, hogy (1) nem agrártevékenységből (földtulajdonból) él az ember, hanem kereskedésből, iparból és/vagy szellemi munkából; (2) népes és „civilizált” település lakója, mely utóbbin a városi infrastruktúra fejlettsége értendő (kövezett utca, víz- és csatornarendszer, közvilágítás, emeletes házak, parkok stb.). Végül és nem utolsósorban magába foglalja azt is, hogy a közvetlen életkörülmények (az otthon), valamint a nyilvános (a társas) élet polgáriasság jelleget öltenek. Erre az utóbbira a fürdőszobát említem kiugró példaként, valamint azt, hogy jártak-e vajon a városiak helyben színházba (mert volt színházuk!).

Mindezt tekintetbe véve, az alföldi mezővárosok, talán az egyedüli Szegedet kivéve, nem egészen feleltek meg a modern várossal szemben joggal támasztható követelményeknek. Hiába tehát, hogy az alföldi mezővárosok voltak a legnépesebb vidéki városaink

² Kiss Lajos: Vásárhelyi híres vásárok. Szeged, 1956.

³ A város nevének a problémájához ld. Szigeti János: Honnan származik Hódmezővásárhely neve? Vásárhelyi Tanulmányok. Hódmezővásárhely, 1970. 92–101.

⁴ Balogh István: Debreceniség (Egy irodalmi fogalom története és társadalmi háttere). Studia Litteraria, Tomus VII. Redigunt: J. Barta et I. Bán. Debrecen, 1969. 11–55; Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debrecenben 1867–1918. Debrecen, 2002.

1945-öt megelőzően, ha az infrastruktúra paramétereit vagy a polgárinak minősülő életfeltételeket és életvezetési szokásokat tekintve inkább a falura, mint valamely városra emlékeztették az embert. A 19–20. század fordulójának a Debrecenjében, tehát Szeged és Szabadka után akkoriban a harmadik legnépesebb vidéki városunkban olyannyira nem létezett például modern városi infrastruktúra, hogy amikor 1909 és 1912 között felépült az első (!) nagyvárosias bérház, a Nagytemplom tőszomszédságában álló Püspöki palota, 40 méteres torony került a sarkára, ami víztornyoként szolgált. Nélküle ugyanis nem lehetett volna folyóvízzel ellátni a 2–3–4 szobás középosztályi bérleményeket a városi hálózat korszerűtlensége és hiányosságai folytán.⁵

Ebből a szempontból Hódmezővásárhely talán még Debrecennél is eklatánsabb példaként szolgál. A 19. század közepén vidéki városaink között Vásárhely volt a legnépesebb település, s noha az idő haladtával hátrébb csúszott a népességi ranglétrán (aminek a bevándorlás hiánya volt a döntő oka), utóbb is mindig a tíz legnépesebb város között foglalt helyet. Lakosainak közel a fele (negyven százaléka) azonban rendszerint tanyán élt végletesen szétszóródva a félmegyéni végtelen vásárhelyi határban. Márpedig Erdei Ferenc minden szellemi erőfeszítése ellenére sem állítható, hogy a tanya igazi városi lakóhely lenne. S túl ezen: a belső városias magot leszámítva a város épített környezetének a túlnyomó része falusias képet mutatott, mely benyomást az 1941 előtti népszámlálások épületstatisztikai adatai is napnál világosabban igazolják.

Mégis: Vásárhely 1873 óta jogi értelemben teljes értékű város, mert a törvényhatósági jogú városok sorába tartozik. Intézményi ellátottság szempontjából ez sok mindent, de talán mégsem elegendő jelent. Hiszen az intézményekkel való ellátottság szempontjából, aminek pedig nagy jelentőséget szoktak tulajdonítani a funkcionális városhierarchia rekonstrukciója során, 1900-ban Vásárhely csupán a 89. (!) helyet foglalta el. Ezzel kapcsolatban meg is jegyzi az elemző, hogy: „az Alföld településhálózatának értékelése különös körültekintést igényel. (Hódmezővásárhely, Békéscsaba, Mezőtúr, Kiskunfélegyháza városi funkciói alaposan felhígnak az agrárfoglalkozású paraszt-polgári környezetben...”⁶ Ha nem is a népességszámnak megfelelő arányban, mégis számottevő itt a szellemi munkából élők jelenléte, akik az állami és önkormányzati bürokráciából, és az értelmiségből kerülnek ki. Ahol gimnázium van, mint történetesen Vásárhelyen is, ott – már csak a tanári kar jóvoltából is – eleve képviselteti magát valamiféle értelmiség.

S ezzel nyomban ahhoz a kérdéshez érkeztünk, amire a Vásárhely-mitológia egyik kulcselemeként szoktam gondolni. Nem más ez, mint a „legendás” vásárhelyi értelmiség, a vásárhelyi intellektualizmus különös mibenléte. Ha nem tévedek, *Égető Eszter* című regényében, és abban az esszéjében, amit évekkel e regény megírása után vetett papírra *Hódmezővásárhely* címmel, Németh László adott pregnáns módon hangot a jelenséget illető véleményének. Az utóbbi írásból idézek egy jellemző megállapítást. „Vásárhely tanított meg rá, hogy irodalmunk, amennyiben adott, milyen felületes, mondhatnám importált képet adott a magyar vidéki városok, legalábbis egy részük életéről. [...] Nos, nem igen hiszem, hogy az ország bármely más pontján, még az értelmiséget magábaszívó Bu-

⁵ Mazsu János: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: Hanák Péter, összeáll.: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Bp., 1992. 161.

⁶ Beluszky Pál: A polgárosodás törekény váza – városhálózatunk a századfordulón I. (Városhierarchia – vázlat, tényképekkel). Tér és Társadalom, 1990/3–4. 27. és 33.

dapesten is, ezer lélekre több művelt fő esett volna, mint Vásárhelyen, amikor én oda-kerültem.” Itt álljunk meg egy pillanatra: mit ért vajon Németh azon, hogy Vásárhelyen aránylag nagy a művelt emberfők száma? Aligha azt érti, hogy a vásárhelyiek iskolai végzettsége meghaladja a városainkban (Budapestet is beleértve) jellemző korabeli arányokat; ez ugyanis egyszerűen durva tévedés lenne. Egy olyan városban, ahol a lakosok abszolút többsége birtokos paraszt vagy mezei munkás, mint a korabeli Vásárhelyen is, az átlagos iskolázottság sem lehet feltűnően magas. Hiszen a társadalmi mobilitás ez esetben elsősorban nem a kulturális tőke (Bourdieu kifejezését kölcsön véve), hanem mindennek-előtt a vagyon (magyarán a föld) szerzését és halmozását követelte meg a felfelé törekvőktől. Sokkal inkább arra gondolhatott tehát Németh, hogy az a szűk (főként tanárokból álló) értelmiségi kör, amiben élt és mozgott, s amiről a legtöbb tapasztalatot szerezte ottléte éveiben, az 1940-es évek második felében, kitűnt valóban imponáló műveltségével.

Többek közt erről az értelmiségi habitusról és szubkultúráról szól – „értelmiségszociológiai” érzékenységet eláruló módon – az *Égető Eszter*. S ez az, amit Németh a „csomorkányizmus” kifejezéssel illet (azt persze csak a bennszülöttek tudják, hogy Csomorkány a vásárhelyi határ egyik részének a neve). Ezzel kapcsolatban a következő megjegyzést teszi az író. „A baj Vásárhelyt nem a műveletlenség volt, hanem hogy a meglevő műveltséggel sem lehet mit kezdeni. A jólét, ha nem tudják nemes igényekkel ellensúlyozni, elrohasztja az embert, a műveltség, a szellemi kiválóság, ha a társadalom nem foglalkoztatja kellően, önmaga ellen fordul, különccsé válik. Vásárhelyen az első baj nem fenyegette az értelmiséget; a második igen.”⁷ Magyarán: mélyen belemerült a csomorkányizmus mocsarába.

S ezzel nyomban vissza is kanyarodhatunk gondolatmenetünk elejére, amikor Vásárhely mint urbanitás fogyatékoságát ecseteltük. Ha pontosan értem, Németh most idézett szövegében azt állítja, hogy Vásárhelyen túltengett a műveltség, mivel a város közönsége nem vagy alig tartott igényt az itt élő értelmiség által számára felkínált tudásra. Vagyis: a „paraszt Párizs” (ahogy Ady Endre idézte a *Jövendő* című, Tornyaiék által indított vásárhelyi folyóirat számára írt cikkében a város 20. század eleji közkeletű ironikus vagy épp csúfondáros megnevezését)⁸ – parasztossága okán – nem igazán tudott vagy akart mit kezdeni a körtöltések közt felhalmozódott jelentékeny szellemi potenciállal.

A vásárhelyi identitásnak erről az ismert motívumáról sokszor és ismételten szó esett már a helyi tollforgatók jóvoltából, de senki sem járt talán a végére, hogy mi igaz belőle. S annak sem láttam eddig túl sok nyomát, hogy az írói élettörténet és az alkotói munka közti összefüggést kellően megvilágította volna a Németh-el foglalkozó szakirodalom. Még valamikori kedves gimnáziumi igazgatóm, Grezsa Ferenc is homályosan utal csupán egy ilyen kapcsolatra, kijelentvén: „Németh László később mítoszt fejleszt Vásárhelyből.” Vagy máshol: „Vásárhely azért növekedett az íróban szimbólummá, mert benne egyféle teljes ember- és sorslátás szemlélhette magát. Vásárhely mindazt ’szállította’, amit írói alkotás, gondolkodói szemlélet témaként, problémaként, megoldásként megkívánt. Csomorkány a teljesség modellje: történelemben, emberben, erkölcsben.” Végül külön is reflektál az e téren az irodalomtörténészre háruló feladatra. „A biográfus dilemmája: a személyes

⁷ Németh László: Hódmezővásárhely. In: Uő: Sajkódi esték. Bp., 1961. 371., 372–373.

⁸ Idézi: Bodnár Éva: Az újra felfedezett Tornyai. Gondolat, Bp., 1986. 121.

élet és a műalkotás íronként változó megfelelésének felismerése.”⁹ Ám mintha végül elmaradna a tisztázó felismerés

Nem feltétlenül kell ugyanis elhinnünk a néhány évre Vásárhelyre száműzött Némethnek, hogy ténylegesen létezik (vagy létezett) csomorkányizmus. Kontextusba helyezve az író Vásárhely képét, rá kell jönnünk, hogy a fővárosi alkotó értelmiségi közegből átmeneti időre kiszakadt Németh (aki saját vidékiséget, a gyerekként Szilason szerzett tapasztalatokat is „újra élhette” Vásárhelyen) könnyen juthatott olyan – egzisztenciális súlyú – tapasztalatok birtokába, melyek aktuális élethelyzetét és értelmiségi identitását modellezték. Joggal gondolta-gondolhatta úgy ekkoriban, hogy rá nincs is már többé szüksége a magyar életnek, mivel a magyar „társadalom nem foglalkoztatja [őt] kellően”. Ebből pedig azt a baljós következtetést vonta vagy vonhatta le akkoriban magára nézve, hogy fabatkát sem ér roppant nagy műveltsége és nem lankadó szellemi tettekkészsége, amely így előbbutóbb „önmaga ellen fordul” és „puszta különcséggé válik”.

Nem tudom magamtól elhessegetni a gondolatot, hogy a csomorkányizmus néven összefoglalt, plasztikusan megrajzolt értelmiségi deformáltság imázsa közvetlenül magáról Némethről szól, az író akkori lelki vívódásait és súlyos identitáskriszist fejezi ki. Németh a naplójába mindenesetre a következő árulkodó bejegyzéseket róta ebben az időben. „Az egész Vásárhely tanúja remetei elzárkózásomnak.” Vagy: „Én ... nem szájalni akarok, hanem leülni s megbeszélni a nemzettel: mi történjék az én öregkoromban. Kellenek-e az ősz érett gyümölcsei – vagy vágjuk ki a fát, hisz úgysem nekünk terem”. Vásárhelyen lelt rá végül Németh a kínálkozó megoldásra, a tanításra. „A negyvenen túl aggódni kezdtem magamért, de ez csak a történelmi vihar nyomása volt. Az, hogy így lábaltam át rajta, visszaadta az erőm. Ezek a hódmezővásárhelyi évek kitűnőek voltak Körül a csönd, a tunnyadás szigetelése, s belül egy második iskoláskor, a tanár, aki magának tanul. Újra birtokomba vettem minden gyökérszálam, újra lében áll minden rügyem.” Ami azonban átmeneti enyhet adott csupán: „a tanítás egyre keservesebb. Ha csak fáradt testemre, lelkemre hallgatnék, megadnám magam a pusztulásnak [...]; vagy aggastyánoknak, menhelyi selejteknék érezzük magunkat, vagy a nyilvánosságra készülő ifjaknak. A szerveztem az előbbire hajlik, az eszem még mindig rengeteg jövőt érez magában”.¹⁰

Mindez önmagában persze még nem hitelteleníti vagy érvényteleníti a csomorkányizmus fogalom ténybeliségét, bár tagadhatatlanul relativizálja a benne foglalt értelmiség- és Vásárhely-imázs társadalomtörténeti súlyát. Hiszen az *Őrültek*-ben testet öltő izolált vásárhelyi értelmiségi televényt Németh akkori szenzibilitása nélkül fel sem igen lehetett volna fedezni (nemhogy megérteni). Ez a fogalmi konstrukció ugyanakkor a csomorkányizmusukat ezután már Németh szája íze szerint tudatosító vásárhelyieknek szilárd önazonosság-tudatot kínált, sőt visszamenőleg is érvényes vagy annak tetsző látószöveget teremtetett számukra az újra és újra megalkotott Vásárhely-jelenség identitásteremtő hagyományaként.

Az értelmiségi elszigeteltség, a remeteség társadalmi hátterét Vásárhely eredendően és maradandóan paraszti társadalmi arculata adta. Az tehát, ami a leginkább asszociálódik

⁹ Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 20., 23–24. Vekerdí biográfiája ennél is kevesebb támponttal szolgál a kérdést illetően. Vekerdí László: Németh László alkotásai és vallomásai tükrében. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1970. 232–261.

¹⁰ Németh László: Napló. Összeáll., és utószó: Németh Ágnes. Szeged, 2006. 133., 137., 144. és 151.

ezzel a várossal. Gondoljunk például Tornyaira és a vásárhelyi festő-iskolára, valamint a néprajztudomány hangsúlyos Vásárhely referenciájára. A paraszt-, a tanya- és az Alföld-ábrázolás hagyománya a piktúrában – Tornyai János század eleji vásznaitól kezdődően – legteljesebb és legértékállóbb módon bizonyítva a vásárhelyi festők jóvoltából létezik. Jól bizonyítja e művészi látásmód különleges erejét, hogy a 20. század második felében virágkorát élő vásárhelyi realista festészet annak ellenére is végig ragaszkodott ehhez a tematikához, hogy a város időközben mindinkább eltávolodott korábbi mélyparaszti mivoltától: az ötvenes években ugyanis megindult Vásárhely iparosítása és a tanyai élet sem volt ekkor már pont olyan, mint az 1950 előtti egy évszázadban.¹¹

Ilyenformán a művészi tapasztalat korabeli reprezentációja, illetve a vásárhelyiek tényleges életvilága (napi tapasztalata) közt egyre nagyobb úr tátongett. Persze, a kiugró művészi teljesítmény láttán mindenkit eltöltő büszkeség a divergenciának még a pusztai tényét is nyomban elfedte. A Tornyai Múzeum földszinti és emeleti termeiben minden ősszel szokásszerűen megrendezett festmény-mustra, ez a nyilvános kulturális rituálé a városiasság (a városi szociabilitás) éltető eleme, egyszersmind az az esemény is volt, amely ország-világ színe előtt hirdethette Vásárhely különleges kulturális rangját. Miközben a közszemlére kitett vásznak némileg zavarba is hozták a vásárhelyi piktúra művészei iránt őszintén érdeklődő helybéli közönséget. A vásárhelyi festőket megigéző paraszt, tanya és a levegős „nagy sömmi” (gondoljunk Kurucz D. István jellegzetes pusztai tájképeire) ugyanis nem vagy egyre kevésbé volt szerves része a vásárhelyiek mentális horizontjának. A festett képek tehát jószerivel a közelmúltat idézték sokuk számára, ami egyeseknek talán a nosztalgia forrása (is) volt, és egyúttal jellegzetes helyi ízt kölcsönzött a vizuális eszközökkel megfogalmazott vásárhelyiességeknek. Noha a vásárhelyi piktórok – például a zseniális Fejér Csaba – számára különlegesen vonzó táj csupán a látszólag egyhangú és festőietlennek tartott pusztai (alföld) volt. Persze a kora újkori realista német-alföldi festészet korábban egyszer már bebizonyította, hogy a festői természet fogalma sem több merő konvencionál, amely maga is ki van szolgáltatva a történelmi változásoknak. Hiszen mennyivel festőibb vajon a szintén túlon túl egyhangú holland táj a maga csalatornáival, fahídjaival, szélmalmaival és teheneivel,¹² mint a vásárhelyi pusztai az ő tanyáival, gémeskútjaival, malmaival és állataival.

Egy olyan nemzedék tagjaként, aki 1950-ben születve a hatvanas években ért kamasz-szá, túlzás nélkül mondhatom: Németh József, Szalay Ferenc és mások parasztokat, állatokat s tanyaudvart (rendszerint így együtt) megjelenítő vásznai ismertették meg velem (velünk) az autentikusként tálalt vásárhelyi miliőt. Hiszen, ha csak ki nem biciklizett valaki a Kutasi úti állatvásár telepre, nem is került szeme elé az illető vásárhelyi paraszt és az ő állata (igaz: disznót és aprójószágot akkoriban még mi is tartottunk, bár nagyon közel laktunk a városmközpont-hoz). A festmények látványa azonban arra indított, hogy ne álljak meg a Kutasi úti állatvásár telepnél, hanem tovább biciklizve (milyen jellegzetesen vásár-

¹¹ A pusztuló vásárhelyi tanyavilágnak állít emléket Szentí Tibor: A tanya. Hagyományos és átalakuló paraszti élet a Hódmezővásárhely-kopáncsi tanyavilágban. Bp., 1979. A két háború közötti vásárhelyi tanyavilágot kifejezetten a néprajztudomány eszközével örökíti meg több évtizeddel e világ fénykorát követően: Nagy Gyula: Parasztélet a Vásárhelyi-Pusztán. Békéscsaba, 1975.

¹² Nota bene: a holland festők egy része külön is szorgalmasan festette a teheneiket; egyszer láttam Hollandiában egy a tehénfestészet remeikeiből összeállított kiállítást.

helyi dolog a bicikli tömeges használata is!) kimerészkedjek a tanácsrendszer bevezetésekor alaposan megkurtított, ennek ellenére még mindig óriási kiterjedésű tanyavilágba. Így kerültem közvetlen érzelmi kapcsolatba a mártélyi, illetve a csomorkányi, a kutasi, a rárósi vagy a makai út menti tanyákkal és tartozékaikkal.

Évekkel később már mint kutató szembesültem a tanyai olvasó- és gazdakörök valamikori nagy számával, s hogy milyen nehezen túlbecsülhető szerepet töltöttek be a tanyai emberek társas és kulturális életében.¹³ Csak akkor döbbsenem rá, hogy a hatvanas években én is jártam már némelyikükben oly módon használva őket, ahogy eredeti rendeltetésük szerint illett. Történt ugyanis, hogy a Bethlen Gábor gimnázium diákjaként – az osztályommal együtt – tájelőadásokon adtuk elő szerte a tanyavilágban Kisfaludy Károly *A kérők* című darabját. Ezen műkedvelő előadások legalább akkora élményt jelentettek nekünk, városi gimnazistáknak, mint amilyen élményben lehetett része a tanyai művelődési otthonokká átalakított valamikori olvasó- és gazdasági egyletek „színháztermébe” bezúfolódó parasztembereknek kezdetleges produkciónk láttán. Nekünk elsősorban azt jelentette ez az alkalom, hogy némileg belekóstoltunk a múltból így vagy úgy átmentődött paraszti Vásárhelyi tanyai miliójébe: hiszen lovas kocsival vittek ki bennünket a város központjától 5–10 kilométerre fekvő tanyai művelődési házba, ahol az előadást követően – fizetségként – birka paprikással vendégelt meg bennünket és egyúttal élvezhettük a tanyai bálozás vígasságait is.

Az eddigieken túl a saját szerű etnográfiai tudás szokta felkelteni szélesebb körökben az érdeklődést a város iránt. Magam is jórészt ez utóbbinak köszönhetem a legtöbbet Vásárhelyi-identitásom formálódása szempontjából – leszámítva persze az untig hallott családi legendákat, városi lakásunk egyik-másik tanyai tárgyi kellékét, vagy a paraszti rokonsági körről szerzett tapasztalataimat. Kiss Lajos néprajzi művei nélkül ugyanis ma sem lennék teljesen tudatában Vásárhelyi *par excellence* parasztságának. Kisst elsőként gimnáziumi éveiben „ismertem meg”, mivel a halála (1965) után nem sokkal készült portréja, egy vásárhelyi festő (ha jól emlékszem Kajári Gyula) ceruzarajza, három éven át végig ott függött osztálytermünk falán. S persze jól ismertem a Tornyai Múzeumban berendezett Kiss Lajos emlékszobát is, ahol kiállították a tudós íróasztalát, könyvei egy részét és számos más használati tárgyát. De csak amikor elolvastam, majd egyik-másik munkámhoz fel is használtam fő művét, a *Szegény emberek élete* című könyvét (ami eredetileg két kötet volt, az egyiket a férfinak, a másikat pedig a nőnek szentelte Kiss),¹⁴ akkor jöttem vele tisztába, hogy hová, milyen mikrovilágba születtem bele, és minek is vagyok az örököse. Társadalomtörténészként ma is őszintén csodálom a paraszti szegénység kívülről szürkének és egyöntetűnek tetsző világáról Kiss által adott társadalomleírást. A jellegzetes vásárhelyi beszédmódot mesterien, elbeszélő művészként alkalmazva, egyszerre érvényesíti Kiss (e munkájában is) a belső és a külső megfigyelő nézőpontját. Mindazt, amit a dolgot magát belülről jól ismerő ember tud erről a különös világról, úgy önti ő néprajzi narratívába, hogy tudományos fogalmak szerint elrendezhető tudás válik végül belőle. A tudományos diskurzus és az irodalmi elbeszélés határmezsgyéjén jelöli ki Kiss helyét a tudomány-

¹³ Mely kérdéshez elengedhetetlenül fontos adattár és feldolgozás egyúttal, Hajdú Géza: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944. Szeged, 1977.

¹⁴ Kiss Lajos: *A szegény emberek élete*. Bp., 1981. 1–2. köt. („A szegény ember élete” 1939-ban, „A szegény asszony élete” pedig 1941-ben látott először napvilágot).

történész is, amikor a „tegnap világának művészi színvonalú felidézését” köti a nevéhez. Majd hozzáfűzi: „Életteli, részletgazdag ábrázolása mintha Ralph Linton... az idő tájt megfogalmazott státus- és szerepelméletének illusztrációja lenne, jöllehet a cél [mármint Kiss célja] csupán a feledésbe merülő múlt megörökítése volt”.¹⁵

Hogy mivel és hogyan gazdagította Kiss (e munkája révén) önnön Vásárhely-tudatomat, és nem utolsó sorban a világot illető, vásárhelyiségem által is közvetített tudásomat? Főképpen azzal, hogy felnyitotta a szemem egy a paraszti egzisztenciába mélyen beleágyazott mentalitásra és lelki beállítódásra vagy épp történelmi adottságra, amely még akkor is hat, amikor pedig hagyományos parasztok már nincsenek is a világon (legalábbis mi-felénk). Nem más ez, mint maga a *paraszti racionalitás*, amely sokak szerint nem létezik ugyan, ám ez a vélemény nem több a felvilágosodás szülte pusztá előítéleténél.

A 19. század végi és a 20. század eleji vásárhelyi paraszti társadalom kutatása során viszonylag hamar felfigyeltem a parasztok feltűnő individualizmusára, amely mindig is jól megférte legendás hagyománytiszteletükkel. Az individualitás és a tradicionalitás kettősségéhez szokott szemünk könnyen elsiklik afölött, hogy egyik-másik esetben nincs közöttük merev ellentét. S éppen ez a helyzet Vásárhellyel is, melynek parasztagzdáit a következőképpen jellemezte a 20. század eleji szakíró: „... mindegyik a maga ura akar lenni, befolyás nem érvényesül náluk, szövetkezeti eszmék hidegen hagyják őket, a minek legfőbb tanúbizonysága az, hogy a városunkban néhány évvel ezelőtt alakult tejszövetkezet csak alig állhat fönn. A tagok nem pártolják eléggé, mert sokszor még azok is a szövetkezet elkerülésével értékesítik tejtermékeiket”.¹⁶ Lehet, hogy hasonló okokból volt anyai nagyapám tejüzeme is veszteséges, amire azonban akkor derült csak fény, amikor nagyapám a harmincas évek végén váratlanul meghalt.

Az individuális vagyis a racionális paraszt, amilyen egyébként a vásárhelyi gazda is, „mindig” fontosabbnak ítéli az egyéni érdekeit a kollektív érdeknél; ezért nem a kollektív fellépés erejével gondolja tehát megvalósítani saját egyéni érdekeit, hanem problémái egyéni szintű megoldását részesíti előnyben. S csak akkor folyamodik a kollektív cselekvés eszközéhez, amikor úgy látja, egyéni érdeke fűződik ahhoz, hogy erőforrásait a közös érdekek érvényesítésére fordítsa.¹⁷

Ennek a sajátos paraszti individualizmusnak egyik, ha talán nem is egyedüli forrása a tanyai életforma. Erről szintén sok mondanivalója akadt Kissnek. A kiskanásról szólva írta például : „Disznóőrzés közben legtöbbször maga van a kanász. [...] A természet napenkénti szemlélése meg a nagy csönd hatással van rá. A költő szavaival élve: alkonyatok, délibábok megfogják százszor is a lelkét... [...] Mindazt, ami fogékony lelkében felgyülemlik, belekiáltja a pusztába, a szélbe.”¹⁸ A szociabilitás ritka és jellegzetes alkalmait pedig a béresek kapcsán ecseteli imigyen. „Esténként, ha a gazda nincs kint és a közeli tanyákban is maguk vannak a cselédek, eljárnak szomszédolni. Egynek azonban otthon kell maradni,

¹⁵ Sárkány Mihály: A társadalomnéprajzi kutatás hazai története. In: Paládi-Kovács Attila, főszerk.: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Bp., 2000. 47.

¹⁶ Szeles János: Hódmezővásárhely törvényhatósági város monográfiája. Magyar Gazdák Szemléje, 1909, I. kötet, 187.

¹⁷ Vö. Samuel L. Popkin: A racionális paraszt. Bp., 1986. 88.

¹⁸ Kiss Lajos: i. m. (1981) Első kötet, 50.

amit felváltva vállalnak.”¹⁹ Egyébként pedig: „[A béresnek s]órakozása nem igen van, mert elfárad, örül, ha lefekhetik. Télen adódik csak, mikor az eke kifagy a földből.”¹⁷

A paraszti individualizmussal könnyen megfér a paraszt vitathatatlan kalkulatív hajlama is. Nem véletlen, hogy a vásárhelyi szegény férfiakról írt könyv egyötödét a *Könnyen élők* társadalmi típusának szentelte Kiss, ahol 19 egzisztenciát ír le a tőle megszokott érzékletes módon. Így szól a disznókupec jellemrajza: „Eleven észjárású, az orránál tovább látó, számolást tudó, furfanggal kevert eszű emberekből lesz a disznókupec.” Akinek a piaci viselkedése a mintaszerű polgár karaktersztruktúráit idézi emlékezetünkbe. „A kupec minden vételnél más-más huncutságot eszel ki, amit még nem ismernek. A lényeg mindig az, hogy amit ő vesz, keveset nyomjon, amit elad, mentül nehezebb legyen. A mázsa az ő kenyere. A gazdának cédulát ad, melyre ráírja mennyiért vette és mikor veszi át. [...] Foglalót nagyon kicsit ad, legtöbbet egy pengőt. Ha rakodásig nagyot esik a disznó ára, a foglalót ott felejtí a gazdánál.”

Nem egyedül csak a parasztgazdával üzletelő disznókupec viselkedik „racionálisan”, igazi polgár módjára, de a gazdát is hozzá hasonló fából faragták. „Az eladó is – akár paraszt, akár mester – ki van tanulva, mert előre elhajtja a mázsához a disznót és megméri, hogyha kerekbe kéri a kupec, tudja, hogy mennyiért nem csapódik be.”²⁰

*

A paraszt és az értelmiségi sajátosan vásárhelyi társadalmi típusáról igyekeztem elsősorban beszélni ebben a rövid esszében. Azért éppen róluk, mert hozzájuk van a legtöbb közöm. Hiszen anyai felmenőim egy kiterjedt vásárhelyi birtokos paraszti famíliával, a Csákyakkal kötnek szorosán össze (akikről még dűlőt is elneveztek a vásárhelyi határban); közvetlenül pedig vásárhelyi értelmiségi családba születtem bele. S noha értelmiségi szüleim '56 utóhatásaként a Kádár-korban deklasszáldottak, a tág paraszti familia pedig az ötvenes évektől teljes egészében társadalmi süllyedésre ítéltetett (kuláklístára kerültek), mégis ennek a két társadalmi csoportnak a miliójében, az ő tapasztalataik prizmáján át tettem szert valamiképpen sajátosan vásárhelyi tapasztalataimra. Miután az érettségit követően elhagytam a várost Debrecen, majd Budapest kedvéért, mindmáig az általuk tovább adott társadalmi és történelmi tapasztalatok táplálják a bennem mindmáig élő Vásárhely-képet. Ha ez az imázs netán mások Vásárhely tapasztalatával is összeér, az talán nem csak vagy nem egészen a véletlen műve.

¹⁹ Uo. 104.

¹⁷ Uo. 119.

²⁰ Uo. 119.

OLASZ SÁNDOR

Németh László Vásárhely-mítosza

Joggal veti föl Gyáni Gábor *Történeti ecsetvonások a vásárhelyi identitáshoz* című tanulmányában Németh László tiszántúli időzésének ellentmondásos tartalmait. Valóban idill volt-e, mint maga állította (igaz, „pánikoktól szaggatott idill”), amikor Hódmezővásárhelyen tanárkodott, vagy inkább vesszőfutás a kicsinyes körülmények következtében, mint amelyet zengővárkonyi lelkész korában Fülep Lajos élt meg? „Aki az utolsó tizenöt-húsz évről képet akar kapni: olvassa el az *Égető Esztert*; legalább ötvenszer voltam olyan állapotban, mint Méhes Zoltán abban a regényben.” Mind tudjuk, Méhes Zoltán sorsválasztása az öngyilkosság. S valóban, ha a vásárhelyi korszak kérdésünk szempontjából a legkülönbébb műfajban megfogalmazott válaszait nézzük, bizony kedvet érzünk a „Hódmezővásárhely: Boldogság szigete” típusú kijelentések fölülvizsgálatához. Még a *Sajkódi esték*ben közölt, 1960-ban írt *Hódmezővásárhely* című nagyesszé is „szikkel jegyes föld”-ről, „a szépség rangjára emelt torzság”-ról, rezervátumról, s „az efféle városok betegségéről” ír. „Szerencsés gondolat volt ide bukni le, úgyszólván minden nélkül, a társadalom aljára” – írja a *Naplóban*, s lehetetlen nem érezni a közlés ironikus többértelműségét. Mintha tény és értékelése ellenpontozná egymást, de igen gyakran ironikus hatást kelt egyazon helyzet pozitív, majd negatív oldalának említése is. Különösen a közvetlenül önéletrajzi indíttatású szövegekben – pedig Németh Lászlót általában nem szokás a par excellence ironikus írók között számon tartani – ez az esztétikai minőség egységesíti az elbeszélői szólam modalitását. De azt már aligha tekinthetjük ironikusnak, amikor a vásárhelyi napló szerzője Laokoon gyűrűben érzi magát, a negyvenhat éves öreg (!) szüntelenül elvágódik. Innen keltezett levelekben svájci kivándorlást tervez (talán Kerényiék körében még világpolgár is lehet), komolyan fontolgatja Várkonyi Nándor hívását (Pécsre), Illyésnek panaszodik: „Épp azért olyan reménytelen és őrlő az életem: nincs semmi, amihez odaállhatnék...” Megint csak Illyésnek: „Ami az egyetlen megnyugtató megoldás volna: a kivándorlás. A boldogságot nem is tudom elképzelni másképp: mint olyan országban, ahol senki sem ismer, valami egyszerű, erőmhöz mért munkából a legigénytelenebbül élni és gondolkodni.” 1947-ben írja Gál Etelkának: „...az én életem egyre sivárabb lesz, s már nem is lehet sokat várni tőle. A nyáron még abban bíztam, hogy van számomra megújulás, legalább egy derült öregkorra való regeneráció. De már látom, hogy nincs.” A *Személyes ügyben* – sokáig a Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárában lappangó, 1997-ben Földesi Ferenctől közölt – fölkevaró sorai végsőkéig elkeseredett, halálra fölkészült embert állítanak elénk. Ennek oka természetesen nem a befogadó város. Sőt, a város – „bennszülött bájával” és ázsiai közönyével – inkább tompította a sérelmeket. Domokos Mátyás összeszámolta, hogy az író 1945 és 1950 között az országos sajtóban legalább

harminc durva sajtótámadás érte. A „kútmérgező” elleni vádakra – ez is Vásárhely – itt a szeme sem rebbent senkinek.

Ha viszont a *Magam helyett* vonatkozó fejezeteit vesszük elő, a Vásárhely-óda vége-láthatatlannak tűnik. A Bercsényi utcai Kristó-házban élete „legnyugodtabb révébe” ér. „Az élet tehát megint laboratóriummal vált, s én ilyenkor voltam mindig a legboldogabb.” S amikor a vásárhelyi „menhelyet” elhagyja, a döntést élete egyik legkockázatosabb lépésének tartja, mivel itt nyílt lehetőség arra, hogy jelentőset, törekvéseihez méltót alkosson. (Csak emlékeztetőül: *Iszony, Égető Eszter, Széchenyi, Husz*, s a tanulmányban is új Tanú-korszak körvonalazódik.)

Az író is azt érezhette, amit hóse, a Szeghátrol Csomorkányra hazatérő Égető Eszter: hazajött. Mert „van egy nagyobb, melegebb hazája az embernek, az, ami ezeken a fölhevült embereken át gőzölt föl; egy melegebb, alaktalan világ, a kitagadottaké.” Egyfelől a sok ismeretlen emberrel való összetartozás, másfelől a kolostori magány. Hiszen ebben a világban senki nem foglalkozik azzal, aki el akar bújni. Itt mindenki csigaházat hord a hátán, megmutatja magát, s gyorsan eltűnik. A nevezetes *Hazai Kis Tükör*-beli esszéiben a *vásárhelyi* jelző értelmét a tisztaszívűség mellett a megértésben látja. Chartreuse de Vásárhely – mondhatnánk *A pármai kolostor* mintájára. Ámde itt nem egyszerűen irodalmi előképek inspirációjáról van szó, hanem élet és mű – minden pályaszakaszban egyformán meghatározó – belső hangjáról, vezérgondolatáról. A kitagadott, a száműzött szerepében (utóbbi egyébként párhuzamot kínál Márai hasonló önmetaforájával) kiirthatatlan vonzalmára ismer. Szerzetesség, remeteség – Vásárhely ezt is kínálja. Miközben későbbi Certosáknak is előképe (Kékgolyó utca, Tihany). „Elszakítani a vágyakhoz fűződő horgonyokat; s egy cellában csak a szellemnek, munkának, magasságnak élni. S nemcsak a szerzetesség tartalma vonzott, de a szép szabályozó rend is, amelyet az ember hajlama kuszaságára szabott... Most az önellátás új öröme s a teljes elhagyatottság a remeteséghez legközelebb álló rendet, a karthauziakat juttatta eszembe. Nem lehet-e szerzetes egy ember akkor is, ha semmi jel nem mutatja rajta, akkor is, ha csak magának tesz fogadalmat, s Isten helyét egy virtuális pont foglalja el – jó hajlamai irányának imaginárius végtelenje?”

Az elmondottakból máris több dologra következtethetünk. 1. Németh pályájának centrumában – mintegy műfajoktól függetlenül – mindvégig, a változatokban is ugyanazok a kérdések, dilemmák fogalmazódnak meg 2. a vásárhelyi korszak különösen szuggesztíven húzza meg Németh személyes, epikai, drámai, esszéirői sorsvonalát, amely az *Emberi színjátékkal* és a korai esszéikkel kezdődően elválaszthatatlan az antagonizmusoktól. A két ellentétes természeti alkat rejtélyes találkozásából született személyiség eredetét kutatja az *Égető Eszter* is. „A különbség Eszter és Boda Zoltán nagysága közt: az egyik tompa, mint egy szikla, a másik sugárzik, mint napban a növény.” (*Napló*) Íme az Égető Eszter – Méhes ellentétesség csírája: a „csendes szövődő éden-szigeten” mély, az élet törvényeihez húzó élet és az esztelenségbe, „őrültségbe” hajló démoniség. A voltaire-i és rousseau-i tehetség különbségét, kettősségét a *Tolsztoj inasaként* Martin du Gard regényével szemlélteti: Antoine-ban „a szellem derült szikrázása, egyenletes munkakedve önérzetadó biológiai összhangot sejtet”. S hányan vannak olyanok, mint Jacques: „ihletőjük a sérelem, az a tudat, hogy a világ előtt, ha közlőről nézzük, joggal, ha nagyobb távlatból, jogtalanul, valamit szégyellniük kell, épp ezért nekik kell kiigazítaniuk az eszméket, amelyek őket s a hozzájuk hasonló embereket a kétségbeesésbe kergetnek...”

Az *Égető Esztert* olvasva úgy tűnik, a lustaság, esztelenség, elpazarolt tehetség és kultúra éhség („műveltség szagra” érzékenység) furcsa keverékét tartalmazó csomorkányizmus inspirálói egyértelműen a vásárhelyi élmények. Méhes – Eszter legnagyobb megdöbbenésére – kifejti, itt sereg magyar tulajdonságot sikerült megfejtenie. Elmélete szerint, s ezt tanítványain is tapasztalja, a város jellegzetes figurája „rendszeresen dolgozni nem szeret, de ambíció van benne, megtoldja a szorgalmat egy kis aljassággal. Nem rossz kulcs a magyar származásúak közéleti szerepében. Ha viszont a lustaság nagyobb, s amellet még élehetetlen is, önimádó cellájában mint különc elégíti ki a nagyravágását. A csomorkányiak különtségének ez a megfejtése. A legnagyobb rész, persze, még erre is lusta – elvegyül a buta-lusták közt, s onnét dohog, lázít minden teljesítmény ellen. A magyar közönyt ők látják el harapós fogakkal.” A különcök között persze rengeteg kiváló ember akad: a *Magam helyett*-ben sorolja is a modelleket: a Shakespeare-fordító költő, Pákozdy Ferenc, a Woolf-fordító tanártárs, Mátyás Sándor, a népdalgyűjtő orvos, Péczely Attila, a Párizst járt későbbi múzeumigazgató, Galyasi Miklós. A legjobbak arra is emlékeztet példát adnak, hogyan lehet elkerülni a zsákutcs regionalizmust és a sivár budapesti provincializmust. (Mások mellett a Németh Lászlótól is méltányolt Puszták Népét szerkesztő Galyasi és Tárkány Szücs Ernő példázza ezt a lehetőséget.) Adott „a múlt századi orosz regényekre emlékeztető város, amelyből furcsa, hibbantán-értékes alakok másznak elő”. Így szivárogo Németh Vásárhely-képébe az orosz, sőt a francia kisváros (Flaubert) figurapano-rámája. Előképként ott sorakoznak a klasszikus magyar irodalom (Jókai, Mikszáth) nagy különcei, valamint azok a kisvárosi figurák, akiket Krúdy, Kaffka Margit, Török Gyula, Móricz vagy éppen Kosztolányi műveiből ismerhetünk. Előttünk a magyar körtani atlasz, melyen áthúzódik az orosz, a francia, a magyar regény mély ere: körtani tárgyilagosság és (nem ritkán) szeretet keveréke. (Ezt a háttérét részben az *Orosz fordításaimról* című esz-szé is föltárja.)

Greza Ferenc már első korszakmonográfiájában (*Németh László vásárhelyi korszaka*, 1979) kimutatta, hogy az itteni élmények legfőljebb megerősítették azt, ami az életműben már jóval korábban formálódott. Hiszen a „csomorkányi embervegyület” az *Utolsó kísérlet* alakjaitól, problémáitól éppúgy elválaszthatatlan, mint a *Kisebbségben* sokat vitatott tipológiájától. „Nem apoteózis a mélymagyarságnak, mint Cs. Szabó állítja, inkább hibaigazítása.” – írja Greza Ferenc. Az ő értelmezésében a csomorkányizmus az „őrültség” egyik válfaja, ám a csomorkányizmus és a mozarti dallam nem antagonizmus. A korfestő, társadalomábrázoló *Égető Eszter* ezen a ponton a történelmi-szociológiai dimenzi-ókból egyértelműen a létfilozófiai érdekelttség felé billen. Az elbeszélés tétje – miként a *Korrektúra után*-ban olvashatjuk – nem annak bemutatása, miként torzul el az értelmi-ség a vidéki élet sivárságában. Az őrültség „az egész emberiség betegségévé” tágu, lényege az emberi természetben lappangó hiba. Nem kapitalizmus kritika, nem az „anakronisztiku-s, tenger alatti tartományt” érintetlenül hagyó társadalmi formáció bírálata. Ez az áramkör a nagyregénybe rejtett mű léttani aspektusa ellenében dolgozna. Egy regénynek persze sokféle jelentése lehet, s ezeket a jelentéseket Németh esetében még a gyakori ön-értelmezések is gyarapítják. Mindenesetre rendkívül kétséges a műben kizárólag a cso-morkányizmus bírálatát látni, noha ez is benne van. Édenteremtés és őrültség az ember két arca, ugyanannak az éremnek a két oldala. Eszter élete nem egyszerűen a különcökkel küszködve telik el, hiszen azok legalább annyit építenek benne, mint amennyit rombol-

nak. Valamiért fontosak számára. S az „örültek” sem nélkülözik az életet otthonossá tevő ambíciókat. Legfőljbbe nem sikerül realizálniuk. Önmagában minden bizonyval egyik sem nevezhető az emberi természet képviselőjének. *Együtt* viszont igen. Ez az általános emberi eszme végül a sok kortörténeti tény, ismeretet is magába szívja. „Hogy lehet kiküszöbölni, mese-idővé alakítani a valóságos időt?” – kérdezi Grezsa, s ezzel a továbbgondolás útját is megnyitja. Mert a válasz a 20. századi neomitologizálás felé vezet. Innen látható be, hogy sokrétűen és gazdag jelentéssel a vásárhelyi években, s ezen belül is az *Égető Eszter*ben egy mítosz válik teljessé. Ezt a mítoszt nem a későbbi, ötvenes, hatvanas évekbeli emlékek emelik nosztalgikus mítosszá. Inkább a magyar és világirodalmi inspirációktól elidegeníthetetlen, a pálya egészében formálódó gondolatrendszer kiteljesedéséről, s ennek mítikus megjelenítéséről beszélhetünk. Körvonalazódik a mítoszépítés néhány alapmotívuma, s megjelennek a mítoszkör legszimbolikusabb alakjai.

A Vásárhely-mítosz minden bizonyval igen sok szállal fűződik Gulyás Pál „debreceniségéhez”, kikötő-motívumához. Hűség és harag, csodálat és lázadás különös keverékei a korán elhunyt költő-barát Debrecen-versei. Gulyás gondolkodásának is középpontjába kerül az az egyéniségére, mentalitására olyannyira jellemző elmélet, amely karakterológia és a Debrecen múltjában, hagyományaiban gyökerező új magyar irodalom víziója egyszerre. A század első felében egyébként sem ritka a fővárossal kapcsolatos ellentmondásos érzés, melyben vonzalom és kiábrándulás keveredik, s olykor a szeparálódás vágya is megfogalmazódik. (A Nyugat első és második nemzedékének jeles képviselői többnyire vidékről érkeztek, s rendszerint a meghasonlás sem maradt el.) Németh Lászlótól nem állt távol Gulyás konok kísérlete. Az, ahogy a Kalevala-fordító Gulyás a „debreceni gondolatot” kialakította, s önérzetesen, sőt dacosan vállalta a debreceni jelleget. Igazolni akarván Csokonait: a magyarság nem debreceniséggé szűkül, hanem – a tradíciót megtartva – európaisággá tágul. Persze Gulyás is tanul Németh-től, amikor a *Kisebbségben* kultúrtipológiai rendszerét átvéve a Kalevala archaikus népiségét és a „mélymagyar” jelleget kereste a cívus városban. „Éppen az a vonzó és humánus és időszerű az ósdebreceni Génuszban, hogy egyszerre zárja-védi önmagát, s ugyanakkor befogad” – írja Gulyás. Ezt akár Németh is mondhatná az európai távlatok felé kacsingató Vásárhelyről. Nem árt a *Gulyás-óra Ráckevén* sorait sem idézni. „Mit védett Gulyás Pál az ő debreceniségében? – kérdezi Németh. – A hűséget, a hely sugallatát, Kazinczy szerint, a nem sietést, amely a gondolatok kitérítéséhez, a kételkedés ellenpróbáihoz kell; a maga kis dolgozószobáját a Csokonaiak, Fazekasok kamráinak az utódját, amelyben a szellem s nem a divat uralkodik, a fáradság a dolgot s nem a sikert nézi, az igazság a tekintélyt is bátran maga elé idézi. Ebből a hűségből megőrzött és föltisztult vidékiségből emelt ő, a torznak tartott ember, el nem ismert költő, egyfajta katedrát magának, amelyről kora irodalmát s fokról-fokra történetét megítélte.” Gulyás azonban egészen odáig is elmerészkedett, hogy valamiféle ellen-Budapestről ábrándozott. Jóllehet ott lényegében hiányoztak a hagyományt és az európai műveltséget egyeztetni tudó szellemek. Németh László szerencsésebb Vásárhelyen, tucatnyi remek ember küzdelmét látja. Igaz, a kolostori magány falait ez sem töri át.

Az *Égető Eszter*, a Vásárhely-mítosz legfontosabb műve a Gulyás Páléhoz hasonló szemlélet mellett regénypoétikájában is tükrözi a mitológus gondolkodást. Ha évekkel a megírás után a szerző a „hibás kapcsolat” bizonytalanságát érezte (talán nem a legszerencsésebben fonódik össze a címszereplő, az „örültek” és a nagytörténelem hármasköre), az

a körkép és a monódia közötti, egyensúlyzavarnak tűnő billegéssel éppúgy magyarázható, mint a formateremtő elvek mítoszivá alakításával. Mintha egy tradicionálisabb regényforma olvasztaná be a *Gyász* és az *Iszony* poétikai újdonságait. Ám ahogy haladunk előre, egyre bizonyosabb, hogy valójában fordított a dolog. Szinte az olvasó szeme előtt játszódik le a régi jó nagyregény lebontása. Erre a *Negyven év* pályatörténetének írója is utal: „A regény minden egyes fejezete egy-egy szonátaformában szerkesztett háromtétéles kis regény: egy édenalapító kísérlet és a rá váró bukás története.” A háromszor hármas tagolás így módon egyszerre szigorú kompozíció és dekonstrukció, mely törvényszerűen a nagypikari alapok kamara jellegűvé szűkítéséhez vezet.

Tévedés azt hinni, hogy Németh a klasszikus történeti realizmustól idegen szemléletet és poétikát visz tovább, amikor a kényelmesen csordogáló mesét mítoszivá alakítja. A *Regényírás közben* éppen azt bizonygatja, hogy minden nagy mű két rétegből áll: „egy külsőből, amely a valóság érzését kelti, s egy belsőből, amely az egységét”. Tehát a *Háború és béke* vagy az *Anna Karenina* mögött „éppen úgy ott lappang egy mitikus second-plan”, mint Kafka, Thomas Mann vagy Joyce regényeiben. Mindkét réteg „való” – az egyik úgy, hogy hasonlít a világ színéhez (itt van jogosultsága vásárhelyi helyszínek és regényterek, vásárhelyi alakok és regényhősök összehasonlítására), a belső pedig úgy, hogy „igazat mond a világ szerkezetéről”. Az egység érzését keltő belső réteg valójában ugyanaz a modell, amiről Claudio Magris beszél *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban* című nevezetes esszéjében. A mítosz azért funkcionál modellként, mert mindkettő „a valóság sokféleségét egységgé redukálja, a világ káoszába rendet,...a történeti ellentmondásokba harmóniát” hoz, mégpedig olyat, „amely lehetővé teszi azok feloldását, ha nem is kiengesztelődését”.

Németh regényében az utalások szintjén mindig jelenlévő történelmi események sokáig nem veszélyeztetik a családtörténet folyamatát. Ami a hősök számára elsőként veszélyes, az egyébként sem történelmi-társadalmi, hanem alkati-antropológiai jellegű. Látványosan még működésbe lép a családtörténet ciklikus reprodukciója, ám fokozatosan elveszíti külső feltételeit, a nagytörténelmet mindinkább integrálja a személyes. A mitikus gondolkodással analóg jelenség, ahogy a regény a régi Vásárhelyt rekonstruálja. L alakú, verandás, kertes, nagykapus, szárazbejárásos házakat idéz meg az elbeszélő, a tér azonban már rég nem a konkrét földrajzi tér, hanem a képzeletbeli-mitikus. A kőfallal és körgáttal körülvett város az írói mitológia szigete. Hogy ez egy realista, ilyen alapanyagba ágyazott mitológia, nem kétséges. A város menedék, védett intimitás, s egyúttal olyan hely, ami mellett korszakok jó és rossz áramlatai könnyen elsuhanak. Az idő sem elsődlegesen a történelem kerete, mivel szüntelenül összeütközésbe kerül a história másféle, egyenes vonalú menetével.

Az elbeszélt idő nem az egyszeri történések múltja, minthogy ebben a regényvilágban folyamatosan ismétlődnek a dolgok. A regény hangulati-atmoszférikus csúcspontjain rendszerint nem valami tragikus esemény következik be. Décsi Feri hegedül vagy éppen egy csordogáló artézi kút látványa juttatja észbe az egész élet forrását. Látványosan minden helyhez és időhöz kötött, valójában lebegtetett. Lépten nyomon utalásokat találunk az események temporális viszonyaira, ám a valószerűsítésért felelős közlések referenciális telítettsége ellenére a szöveg világát a mitikusan értelmezett idő örök körforgása, ciklikus változatlansága alakítja. A vezérmotívum, az a bizonyos mozarti dallam is a végtelenség

érzését erősíti. Miközben az idővonatkozások referenciális és mitikus értelmezhetőségének kettősségét tapasztaljuk. Ez a realista mitológia, a városnak és jellegzetes alakjainak irodalommá formálása pontosan abba a sorba illik, amiről a *Szerelmes földrajz*ot író Szabó Zoltán beszél: „Magyarország térképét írók tették élővé, plasztikussá... Minden magyar író belerajzol néhány tájat a mappába.” Miként Németh László rajzolta bele – világirodalmi mércével mérhetően – Vásárhelyt.

A BERCSENYI UTCAI KISHÁZ

VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN

A literatura nagy tanára

RENDHAGYÓ EMLÉKEZÉS LÁNG ISTVÁNRA

1. Mindazok ellenére, hogy óraadóként már az 1967–68-as tanévben tanítottam a Bethlen Gábor Gimnáziumban, közelebbi ismeretségbe *Láng István* tanár úrral csak 1968-ban sikerült kerülnöm. A gimnáziumi tanári státusz elnyerésekor a nálam negyedszázaddal idősebb, jóval tapasztaltabb kollégára kellő távolságtartással, „kötelező” tisztelettel tekintettem. 1968 novemberében azonban, egy kellemes zentai szakmai kirándulás során, egy-azon szállodai szobába kerültünk. Már túl voltunk a zentai kollégák meleg üdvözlésén, a bőséges sligovica-kínálaton, belaktunk cseppal, megöntöztük azt bőségesen pivóval; a hotelszobában volt vagy negyven fok Celsius, de nekem végig kellett hallgatnom – előzetes kontrollként – Láng tanár úr másnapra szánt előadását: „Hogyan alakítom tanulóim fogalmazási készségét a gimnázium I. osztályában?”. (Azóta vagyok tisztában azzal, hogy mikor és miképp nyílik a Népkerthben a galagonya „ruhája” stb.) „Az igaz barátságot nem fazékban főzik” – tartja a régi közmondás, hanem szaunaszerű, túlfűtött szállodaszobában.

Akkor még szombaton is tanítottunk. Megtartva az utolsó óráinkat, elköltve a menzai ebédünket, elindulhattunk hazafelé, neki a hétvégének. E szombatok egyikén én kísértem el őt a Madách utcáig, a másikon ő engem a Hóvirág utcáig. Mindenütt mintegy fél óra hosszat álldorgálva beszéltük meg mindazt, amire a hét hat napján nem jutott elég idő. Úgy érzem, mindkettőnknek sokat jelentettek ezek az együttes bandukolások, eszmecserék. Ő emígy emlékezett vissza 1979. október 5-én: „Ha sokáig hallgattam is, ezúttal igyekeztem elmondani annyit, amennyi a Hóvirág utca felé vezető úton a társalgást kiadta volna”.

Szombathelyre kerülve (1979 augusztusa) az alkalmankénti látogatások, találkozások mellett a kölcsönös levélváltás kínálkozott lehetőségként gondolataink, élményeink kicserélésére. A többség „Pista bácsi”-jából számomra Stefi lett, s jómagam is elkönyvelhettem – a megszólítás mikéntjeként – a 18. század közismert váltópénzének nevét: „Peták”. Lánya akkor Budán, a Rózsadombon lakott, emlékezetem szerint a Garas utcában. „Ott csupa katonai rendfokozat és pénznem szerepel az utcanevek között” – írta 1979. november 12-én. Ha ott van Tábornok utca – kérde évődve –, „akkor miért nincs Peták utca is?”. A valutanevekkel, pénznevekkel való játszadozás adta a tollára azt a mondatot, amely ma is büszkeséggel tölt el, melengetve szívem táját. 1979 júliusában, nyaralásuk alkalmával Zamárdiban tudta meg, hogy elköltöziünk Hódmezővásárhelyre. „Vásárhely értékei egy Petákkal szegényebbek lesznek – vezeti be gondolatmenetét –. Mint történész, Te jobban tudod, hogy mivel gyarapodik majd Szombathely tudományos élete, de még ha lázsiás tallérral is, az sem ér fel a Peták baráti csengésével” (levele 1979. július 26-án).

A kérdés akkor elhangzott, amire viszont most, huszonhat év távolából sem tudok – kedves Stefi bátyám – elfogadható választ adni...

2. 1913. február 19-én született az Abaúj megyei Novajidrányban, a község református lelkészének családjában. Valamiképp úgy volt a szülőhelyével, ahogy az ember élete nagy szerelmével: „meglátni és megszeretni egy pillanat műve csupán” (1983. december 9.). „A Miskolc–Hidasnémeti vonalon kell utaznia (a halandónak) ahhoz, hogy a világ egyik legszebb táját megismerhesse. Ott láthat mindent, amit csak akar: van síkság, búzaföldek, van Hernád. Aztán van ott még domb, erdő, a Hernád másik oldalán hegyek – és hogy teljes legyen a kép, várromok is: Boldogkő vára és Regécke” (1982. szeptember 28.). A szoros értelemben vett szülőföld (pátria) tisztelete, szeretete mindmegannyi társalgásunk tárgya, színező érzése volt, lett légyen szó az abaújiságról vagy éppen a soproniságról (a kettő általában oppozicionális viszonyként feszült egymásnak). Ez a „szerelem” utolsó levelében is felsajdul: „Boldogkő vára minden reggel a szemem előtt volt, mikor még Abaújban laktam” (1984. október 27.). Csupán megjegyzésként: szülőföldjét, a „világ legszebb táját” látni nekem sem ártana – írta még 1982-ben. Már nem tudtam jelenteni neki, hogy 1988 novemberében fejet hajthattam – az ő emlékét tisztelve – az egykori szülőház, a református parókia előtt.

Láng István ő császári és apostoli királyi felség, I. Ferenc József alattvalójának született. Még kell azonban mondani – különösen manapság, bizonyos Habsburg-reneszánsz évadján –, hogy a spanyol-osztrák uralkodóház ügye nem volt központi kérdés számára. Ez valószínű abból a szemléletről fakadhatott, amit református egyházától kapott; s amit a szülői házban, a kálvinista iskolákban az elemitől az egyetemi abszolutóriumig oltottak bele. A reformáció szellemisége, a protestantizmus benne élő, szilárd meggyőződés volt. S ez távol állt minden aulikusságtól. „Ezúton is ki kell, hogy jelentsem – írta 1981-ben –: az eltelt legutóbbi ötszáz év történelmében a leglényegesebb esemény mégiscsak Luther Márton 95 tétele volt. Az, hogy vállalta érettségünk a vitát, a szellemi küzdelmet”. Szerinte ez minden látványos eseménynél inkább határozta meg az egész újkori történelmet. (Kiváltképp Közép- és Észak-Európában – tehetnénk hozzá.) Úgy látta és így is ítélte meg, hogy a „gondolat ilyen felszabadítása” nélkül nem került volna sor a felfedezésekre (Kolumbusz negyedszázaddal Wittenberga előtt járta meg az Újvilágba vezető utat!), a technikai forradalomra, s mindarra, ami csak ezekből következett (1981. december 15.). Már nem tudom, akkor tisztáztuk-e egymással azt, hogy a felsorolt történelmi események közül melyik lett volna az ok, s melyik az okozat. Ma viszont már idejét múlt és hiábavaló is volna minden ilyen igyekezet. De maradjunk – némi kitéréssel – a kálvinista hitnél, az egyházpolitikai kérdéseknél!

„Együtt végeztünk a Debreceni Református Tanárképző Intézetben – írta Sipka Sándorra emlékezve, annak halálakor – (ezt az intézményt az Eötvös Kollégium mintájára létesítette a református egyház), a debreceni kollégium taníttatott ki mind a kettőnket”. Egy református lelkész fiát, egy földműves hadiárvédjét. „Nem lehetünk hozzá hálátlanok” (1980. január 16.). 1948-ban, a felekezeti iskolák államosításakor Sipka Sándor sürgősnek érezte – teljes joggal –, hogy e közösnek érzett hálának hangot adjon. Azon a tanári gyűlésen, amelyen sor került az iskolafenntartót megváltoztató 1948:XXXIII. törvény-cikk ismertetésére, Sipka Sándor emlékeztetett a református egyház pozitív szerepére,

melyet a közoktatás, azon belül a tehetséges, de szegényebb sorsú gyermekek felkarolása terén végzett. (Talán indokolt lett volna 1994-ben, hasonló korrektséggel emlékezni meg az állami fenntartás fénykoráról, Grezsa Ferenc igazgatósága idejéről. Sapienti sat.)

3. Nemcsak a szorosan vett szakmájában (irodalom, nyelvtan, antik kultúra) volt tájékozott, de érdekelték a közoktatás kérdései, műhelyitkai is. Hosszú pedagógus pályafutása során volt igazgató, szakfelügyelő, a középiskolák megyei általános felügyelője, azonban mindenekelőtt „nagy hatású, igazi *tanár*, akinek a számára a tanítás nem csupán foglalkozás, hanem közösséget szolgáló hivatás és alkotó szenvedély egyszerre” (1985). Tapasztalatai gazdag tárházában, tájékozottságában bízva szemlélte és bírálta közoktatásunk szereplőit, intézkedéseit. Mindmegannyi ingyenélőt – ahogy 1982-ben írta – mármint akik a magyar pedagógiát „szolgálják”. „Időnként kitalálnak valami marhaságot, hogy azt higgyék róluk, mennyire hasznosak és nélkülözhetetlenek”. Kritikájának rendszeres és visszatérő tárgyai az irodalomtankönyvek voltak. Mindig csak az előző, a lecserélt tankönyvekről tudott elismerő szavakat mondani (amelyeket érvényességük idején ugyanúgy becsmérelt). Nemcsak az átpolitizáló szemlélettel volt gondja, hanem a feldolgozásra kiszemelt irodalmi példákkal, tananyaggal is. Ő nem Babellel, Majakovszkijjal (horribile dictu: Thomas Mann „üdvözlésével”) képzelte el a valóság és költészet viszonyának megértését (mármint azt, hogy „kell az embernek az életét meghosszabbító, a valóság fogytékosságát, hiányait kipótló költészet-játék”) a legifjabb gimnazistákkal, hanem Garay János, Katona József, esetleg „kedvencével”, Madách Imre költészetével. Hogy ezekkel nem lehetne – direkt módon – szolgálni az éppen aktuális (netán napi) politikát? Ezt elképzelhetőnek tartotta, ugyanis vannak „afféle primitív lények” – magát közéjük sorolta –, akik azt hangoztatják, hogy „a szajkózott szólamok sohasem válhatnak az ember személyiségének alakítóivá”; s még azt is meg merik kockáztatni, hogy „valami ellen harcolni pusztán az elutasítás, a megtagadás eszközeivel céltalan és értelmetlen”. Mi több: „még arra is vetemednek, hogy okosabb lenne a humanizmus szellemét oltani a fogékony ifjú lelkekbe” (1979. október 5.).

Két politikai kategóriával sehogy sem tudott megbékélni, ami ugyanis az irodalomtanítás berkeiben is jelentkezett a szovjet típusú diktatúra idején: az *osztályharc*cal (annak mind éleződő, mind enyhülő formájával egyaránt) és az *internacionalizmus* korabeli értelmezésével. Szerinte az „osztályharcot” (marxi-lenini felfogásban a társadalmi osztályok közötti érdekellentétekből szükségszerűen fakadó küzdelem) azért találták ki, hogy akiknek sem szakképzettségük, sem műveltségük, sem tehetségük nincs, azok „mégiscsak jelesei lehessenek a jövő építésének anélkül, hogy különösebben megszakadnának a munkában” (1980. december 17.). Az internacionalizmust – némileg sarkítva – úgy értelmezte, amilyenek abban a korban tűnt: népeket, nemzeti hovatartozástól függetlenül egyéneket és csoportokat közös cselekvésre indító elvként. A fogalom leglényege – meglátása szerint – a nemzeti hovatartozás háttérbe szorítása, leértékelése az éppen aktuális közösség (itt: proletariátus) ellenében. Nem tudott az internacionalizmus és a „magyarság-ghalázás” közé egyenlőségjelet tenni, következésképp szerinte olyan tanárookra volna szükség, kiknek felfogásában az „internacionalizmus egyetlen lehetséges alapja az egyes népek igazságának a tiszteltetésben tartása” (1980. május 1.). A rendszerváltozás után jelent meg róla az a jól hangzó megállapítás, miszerint az 1950-es évek elején azért végezte volna el a mate-

matika szakot, hogy „menekvést biztosítson magának” az egyre inkább „átpolitizált, sematikus” irodalomtanítástól” (2002). A matematika szakot, amolyan szellemi tornaként, valóban elvégezte, államvizsgát azonban nem tett. Következésképp nem is tanította a mennyiségtan tudományát. Az irodalmat viszont – legjobb tudása szerint megtisztítva annak aktuálpolitikai tartalmától, sematizmusától – oktatta középiskolásoknak, szakfelügyelőként hasonlóra inspirálta tanártársait. Amíg tehetette.

Ha már az irodalomtanár Láng Istvánról van szó, nem mehetünk el szó nélkül olvasási metódusa, szokása mellett. Azt valahányan tudtuk – már akiket érdekelt személye és életvitele –, hogy nem tartozott a gyorsan olvasó, amolyan könyvfaló emberek közé. Az ő esetében egy-egy irodalmi alkotás vagy szakmai munka elolvasása legkevesebb fél esztendőt igényelt. Egyik levelében fény derül mindennek nyitjára. 1979-ben jelent meg Grezsa Ferenc Németh László-triászának első kötete („Németh László vásárhelyi korszaka”). „Feri könyvét elkezdtem olvasni – írta 1979. november 12-én. De hát mindig meg kell állni olvasás közben, és levenni a polcra egy-egy Németh László kötetet. Így aztán körülbelül ez a menet: egy Grezsa-fejezet, egy Németh László-dráma”. Hatvan éven jócskán túl – írja – már ráér ilyen tempóra az ember (mintha korábban nem így olvasott volna!). Nem egy helyütt érezte úgy, hogy olvasás közben a monográfiászerző megállapítása, összegező értékelése a „legmagasabb fokú szellemi gyönyörűséget okozza”. Csak sajnálhatjuk, hogy Grezsa Németh-tanulmányainak további kötetait (1985, 1990) már nem érthette meg. A szóban forgó mű méltatásának sajátságos Láng István-i megjelenítése: „Grezsa Feri könyvének a megbecsülését pedig mi sem igazolja jobban, hogy már diák-puska is lett belőle. Nem is árt nekik, ha megismerkednek alaposan az Égető Eszterről szóló elemzésekkel. Ferritől lehet tanulni!” (1980. május 1.). Grezsa Ferenc igazgató úr – milyen érdekes – hasonlóképp vélekedett Láng Istvánról.

4. Néhány esztendei tanárkodást (Curgó, Kisújszállás, Hódmezővásárhely) megszakítva, igényt formáltak az ő szolgálatára is a haza „védelmében”. Feltűnő módon a frontszolgálat hónapjairól soha nem beszélt, nem úgy arról a három évről, amit hadifogságban töltött.

Ismeretes, hogy a szovjet hatalom vezetői szemszögéből minden nemzeti, társadalmi probléma megoldása csak vagon-kérdés. Egy ilyen tehervonat Láng Istvánt a Baltikumba, pontosabban Észtországba (elnézést: az Ész Szovjet Szocialista Köztársaságba) vitte. Ellenkező irányból, Szibériába tartva hasonló transzportok közlekedtek, észt férfakkal zsúfoltan. Itt és így találkozott először a lenini nemzetiségi politika sztálini realizálódásával. Kevésbé ismeretes, hogy a hazai koalíciós választási küzdelmek hullámai a foglytáborokat is elérte. Az 1945. vagy az 1947. évi választásokról lehetett szó, a hadifoglyok között a Magyar Kommunista Párt agitátorai jelentek meg, hogy voksokat gyűjtsenek itthoni párttársaik győzelemre segítéséhez. Ők azonban azoknak tekintették magukat, amik valójában voltak: foglyoknak, s mint ilyenek, nem rendelkeznek szabad akaratukkal. Mire hazajöhetett, már végbement a politikai fordulat: megszűntek a pártok, kezdődtek az egysíkú népfrent-szavazások. Úgy halok meg – mondta nem egy alkalommal –, hogy nem volt módom igazi, demokratikus választáson, szavazáson részt vennem. Úgy halt meg.

A fogságban töltendő napokat és éveket – a maguk módján – azért igyekeztek elviselhetővé tenni. Mi sem természetesebb Láng István és a magafajta társai esetében: irodalommal. Tálasi István akadémikus, jeles etnográfus volt 1979-ben a Bethlen gimnázium

vendége. Kiváló alkalom nyílt a felejthetetlen, szépnek éppen nem mondható emlékek fel-elevenítésére. Ahogy a találkozásról szóló beszámolójában írta: „elbeszélgettünk Pistával, akivel együtt ettük a fogság keserű kenyerét, akivel együtt néhány műkedvelő előadásra is vállalkoztunk. Aztán csináltunk egy betlehemes játékot is, erre az én emlékeim szolgáltatták az alapot” (1979. október 5.). 1980-ban, egy harmincöt éves osztálytalálkozón sejlik fel benne a régi emlék: ezek a fiúk akkor érettségiztek, „amikor én fogolykodtam, de a fiúkat az utolsó előtti évben még tanítottam volt. (Volt bizony, mégpedig nagyon régen volt.)” – írta 1980. május 1-jén. Életének ez a nehéz korszaka (lesz még hasonlóban része) igazi pacifistává tette: „Én már katonáskodtam éppen eleget, nem is tudom, hogy hány családra valót. Nem is neveltem a gyerekeimet militarista szellemben”. Szinte babitsi ihlettel fakadt fel őszinte hitvallása: „Én az abszolút béke híve vagyok, elítélem a háborút követő megtorlásokat is” (1983. június 30.).

„Szóval a wilsoni elvek szerint kötetném meg újra a trianoni békét – írta 1984 júniusában az egykori nagyhatalmi diktátumról –. Nem szakítanám el azokat, akiket az etnográfiai szálak egybefűznek”. Meglátása szerint ebben az esetben senki nem léphetne fel a siker reményében, hogy induljunk harcba „egész Magyarországért”. A wilsoni 14 pontnak (1918) valóban volt olyan kitétele, miszerint Románia, Szerbia határait tanácskozások útján kell(ene) meghatározni, figyelembe véve az „állami és nemzetiségi hovatartozás történelmileg kialakult” vonalait. Csakhogy a Párizs környéki békéket (benne Trianont) a wilsoni liberális elvek helyett a győztes európai nagyhatalmak és a hozzájuk legközelebb álló utódállamok érdekei motiválták. A politikai valóság ilyen részleteivel Láng tanár úr nem mindig foglalkozott.

5. 1982-ben Petőfi szobrot avattak Hódmezővásárhelyen. Láng István jó szokásának megfelelően – mármint ott lenni minden érdemes kulturális rendezvényen – nem mulasztotta el ezt az alkalmat sem. Rövidesen jött is a beszámolót tartalmazó levél.

Hogy kellően hivatalosak legyünk: kifogás tárgyává tette (az ő szavaival: „némi észrevételre adott okot”), hogy az ünnepségen nem hangzott el a Szózat, és senkinek sem jutott eszébe a Nemzeti dal elmondása az újonnan felavatott szobornál. „Volt, aki megkérdőjelezte – szól a szarkasztikus megjegyzése –, hogy miért az Internacionálé zárta le a szobor felavató ünnepségét. Még olyan is akadt, aki a Himnusz levett kalappal hallgatta végig, de az Inter közben elfelejtette levenni a fejfedőjét”.

Erről az esetről (jelenségről) jut eszembe az, ami az 1970-es évek derekán történt az egyik történelemórán. Október 6-a volt, s a Csongrád Megyei Hírlap „véletlenül” elfelejtkezett megemlékezni az aradi tizenhármakról. A tanulók közt akadt, aki ezt szóvá tette, megjegyezve: november 7-ről biztosan nem fognak megfelelkezni. Az intézet politikai élharcosa (közönségesen csak párttitkárnőnek nevezték) a következő szentenciával tért napirendre a kérdés felett: „Én már annyira internacionalista vagyok, hogy az ilyen fel sem tűnik”. A szobornál történtek tanúsága szerint felfogásával akkor nem lehetett egyedül a „paraszt-Provence”-ban (Ady Endre).

Szobor ügyben nem volt mindig szerencséje Láng tanár úrnak. Idézet a Csongrád Megye Tanácsa V.B. Művelődésügyi Osztályának fegyelmi bizottsága 1957. július 8-i határozatából: „Jelen volt a szovjet hősi emlékmű („Iván-szobor” – szerző) ledöntésénél, ahol tetszését a szobordöntés pillanatában tapssal juttatta kifejezésre”. Főbenjáró vétek, amit

csak tetézett a reformáció napján (bár attól függetlenül) elhangzott felszólalásával. Folytatva a fegyelmi bizottság határozatát: „Beigazolást nyert, hogy az 1956. október 31-i pedagógus gyűlésen felszólalt s ott a róla szóló káderjellemezés felolvasásával, ismertetésével igyekezett hatást elérni”. Ezzel a viszonyulásával „lényegében szembe került népi demokratikus társadalmi rendünkkel”. Az ítélet: *elbocsátás*. Az 1957–60 közötti évek szegedi, budapesti segédmunkáival teltek. Úgy tűnik, 1960-ban enyhült a légkör (Kádár János, tudtán kívül, megismétli Jézus példabeszédét: „Mert aki nincs ellenünk, mellettünk van” – Márk 9. 40.); ezt megítélésében Láng István is észleli: újra taníthatott előbb Algyőn, majd a vásárhelyi Szék utcai iskolában. 1964-ben léphetett be ismét a Grezsa Ferenc igazgatta Bethlen Gábor Gimnáziumba. Rehabilitálták-e valaha (vö. Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon, 2002.), nem tudom. De azt igen, hogy a város, a megye politikai vezetői (köztük volt tanítványa) nem felejtettek semmit, nem bocsátottak meg semmit. Csongrád megye talán legjobb magyartanára úgy fejezte be nagyhatású pedagógus pályáját, hogy a legszerényebb kitüntetést sem kaphatta meg. Nem az igazgatóján múltott. (Hogy tudott örülni, az MSZMP jóváhagyását már nem igénylő, Pedagógus Szolgálati Emlékéremnek; milyen kitüntető helyet kapott ez az igénytelen medál a vitrinjében...)

Feltételezem, hogy sokan emlékezünk Prakovszkyra, Mikszáth Kálmán „siket kovács”-ára, aki templomi éneklés közben váratlanul lövést „hallott”. „Tele volt a falu a mulatságos esettel..., *megmosolyogta* mindenki”. Bezzeg lehervadt a mosoly az arcokról, midőn napok múlva megérkezett a hír: a kovács Sándor fia, cs.kir. hadnagy – azzal a bizonyos istentisztelettel egy időben – Milánóban föbe lőtte magát.

Déjà vu-érzés kerít hatalmába, valahányszor az utolsó találkozásunk bizonyos momentumára gondolok. 1984–85 tele lehetett, már ágyban fekvő betegként fogadta látogatásunkat. Régi jó szokásunknak megfelelően meghánytuk-vetettük a világ dolgait, benne a világtörténelem első nagy proletárállamának helyzetét is. „Hidd el Peták – hangzott Láng István prófécija –, a Szovjetunió napjai meg vannak számlálva!”. Baráti társaságban jót mosolyogtunk a tanár úr – általunk naivnak tartott – jóslatán. Ki gondolta akkor (aki ezt állítja, füllent!), hogy egy évtizedet sem kell várni, s a Föld egyhatodán megszűnik a kommunista társadalom, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége („A nagy Oroszország kovácsolta frigy”) átadja helyét a Független Államok Közösségének (1991. december). Hét évvel Láng István jóvondolése után (no persze attól függetlenül) egyezmény mondja ki: „a Szovjetunió, mint a nemzetközi jog alanya és mint geopolitikai realitás, többé nem létezik”.

A mi régi, kaján somolygásunk is elhalt, átadva helyét az elismerés és meghatódottság őszinte kifejezésének.

6. A végzetesnek bizonyult betegségről az első jelzések 1981-ben tűntek fel leveleiben. „Most már csakugyan nem tudom, lesznek-e még valaha is egészséges. Legjobban talán akkor járhattam volna, ha a kórházban nem eszem és éhen halok” – írta 1981. december 15-én. A súlyos kór meglehetősen meggyötörte („még az ajatollahnak sem kívánom”), de nem menekülhetett az operáció elől sem. „Mostanában kevesebbszer ragadom meg a tollat – mentegődözött 1984. május 20-án írt levelében –, még mindig eléggé érzem az operáció utóhatását. Gyenge és fáradékony vagyok”.

Figyelmeztetésnek vette (talán üzenetként élte meg), hogy az 1980-as évek első felében sorra mentek el a kortársai, egykori kollégái. 1980. január 1-jén távozott körünkől Sipka Sándor („a mi veszteségünknel a tietek csak azért nagyobb, mert a tietek jóval tovább tart”); 1984. április 17-én Tálasi István következett a szomorú sorban („Egy alkalommal például ő volt a medvetáncoltató és én a vásári medve egy színdarab epizód-jelenetében” – jutottak eszébe a hadifogságban töltött évek). 1984. július 10-én már csak emlékezhetett Tárkány Szűcs Ernőre („Sokat köszönhetek neki, 56 után ő volt, aki felkarolt és segítséget adott”); s ugyanezen év szeptemberében a gimnázium legendás könyvtárosára, Imolya Imrére („Szegény Inci, ő volt az utolsó olyan tanár, akinek még görög képesítése is volt”). Még 1980-ban, édesanyja temetése után írta: „Egyszerre nagyon-nagyon megöregedettnek kezdem érezni magamat” (1980. május 1.). Az elmúlás hangulata mindinkább hatalmába keríti: „Imolya Inci után, úgy látszik, én következem”. Idézett is egy hajdani versikét: „Klebelsberg elküldte névjegyét Bethlennek/ B.u.é.k. volt a szöveg ezen.../ Bethlen nem is sejti, hogy ez azt jelenti:/ Bethlen után én következem” (1984. október 27.). A levél dátuma mellett a későbbi ceruzás feljegyzésem: „Láng Stefi utolsó levele”.

1985. március 21-én hunyt el, a vásárhelyi Kincses temető fogadta be megfáradt, meggyötört testét. Sírján Kosztolányi Dezső verse emlékeztet arra, hogy itt egy irodalomtanár nyugszik:

*Ilyen az ember.
Egyedüli példány.
Nem élt belőle több
És most sem él,
S mint fán se nő
Egyforma két levél,
A nagy idő se lesz
Hozzá hasonló.*

Magyartanár volt, igazi magyar tanár.

SZENTI TIBOR

Vásárhelyiség, csomorkányizmus

Másokat nem sértő, nem kicsinyes, de öntudatos lokálpatriotizmus. Szinte „génjeinkbe beprogramozva” velünk születik. Életünk végéig fejlődik, mert itt élünk és halunk; közben pedig ennek a földnek a kenyerét esszük, a vizét isszuk. A *gyűttmönt* embereket fönn tartásokkal, bizalmatlanul fogadjuk, de ha azonosulással és értékkeremtéssel bizonyították a városhoz való kötődésüket, tapasztalhatják befogadó képességünket. A táj négy része: a Tanya, a Puszta, a Rét, illetve a Tisza meghatározó, és csak számunkra jellemző hangulatot kölcsönöz.

Egyedülálló, óriási kiterjedésű a város hajdani szállás- és tanyarendszere. Az itt élt gazdatársadalom vásárhelyiségünk meghatározásában évszázadokon keresztül a legjellemzőbb réteget alkotta. A szorgalom, tisztesség, hazaszeretet példaképei voltak. Közülük többen a gazdálkodás és faluszervezés úttörőinek számítottak, mint a Gregusok, Karaszok, Lázárok, Csákyak, Széllek, Tárkány Szűcsök – a sor szinte kifogyhatatlan. Ők őrizték magyar- és parasztságtudatunkat, ezek néppel kapcsolatos tárgyi és szellemi értékeit. Vásárhely máig irigvelt közösségi terméke a kiterjedt olvasóköri hálózat, amely – néhány évtized politikai jellegű betiltást kivéve – kül- és belterületen a lakosság egészét valamilyen irányultsággal, de rendre foglalkoztatta.

Városunk lakossága egyszerre volt rebellis és konzervatív. A rebelliót mindig a magyarságunk megmaradásáért és az önállóságunkért hajtottuk végre. Őseink küzdöttek hazáért, városért és a családért. Amikor a török hódoltság kezdetén Magyarországon is megjelent a reformáció, ők minden üldözés ellenére a „rebellis Krisztust” választották. Az elnémetesítés nehéz korszakában is megmaradt, sőt tovább fejlődött nemzeti kultúránk, mert a templomban, iskolában, a pap és tanár a kötelező latin, illetve német helyett anyanyelvén szólt az emberekhez.

A *pietizmus* itt pozitívan fejlesztette a kálvinista mezővárosi lokális népi kultúrát, és az európai fölvilágosodás eszméi liberális és racionalista *fizikó-teológiában* eljutottak hozzánk. A maga módján még a római katolikus földesúr is „liberális” volt. Olykor védelmet nyújtott az önkormányzásukért, valamint a területi érinthetlenségükért harcoló, reformált vásárhelyieknek, akik holland, belga, német és svájci példák alapján már a 18. század második felében többek között kórusművészetet fejlesztettek a jobbágy-zsellér település vályogfalai között.

Apáink támogatták Rákóczi és Bercsényi szabadságharcát. A Bujdosó–Pető–Törő-féle utókuruc mozgalom egyik ága Vásárhelyről indult. Az 1848–49-es szabadságharcban városunkból sokan vettek részt. Kossuthot emigrációjában is látogatták. Szántó Kovács János és aratósztrájkos utódai a nincstelen családok fönntartásáért szálltak szembe a hata-

lommal. 1956-ban munkásaink, diákjaink és tanáraink jártak elől. Parasztjaink közül többben kocsiikkal hordták az élelmet a harcoló fővárosba.

Ugyanakkor maradiságunkra és főszevénységünkre is számtalan példát lehet hozni. A jó ügyet megvalósítani szándékozók kérő szavára rendszerint ez a két szó volt a válasz: „nem adunk”! Így maradt utcáink egy része a 20. század utolsó évtizedéig földes, rossz közvilágítású, jó ivóvízzel rosszul ellátott, csatornázatlan – a saját szennyvizünkön „úszunk” –, a belterületi állattartás következtében bűztől és legyektől szenvedtünk, nem sorolom.

A vásárhelyiség kelet-közép-európai modell, de gyökerei az ázsiai termelési viszonyokig nyúlnak vissza. A hagyományos gazdálkodás évszázadaiban városunk közössége a lengyel, orosz falvak szellemi alkotó- és vonzóerejével, illetve patriarkális, olykor még matriarkális hagyományörző tevékenységével volt rokon. Sajátságosan helyi, de nem lokálisan narodnyik, hanem magyar nemzeti karakterű közösség lakta. Bár országosan kimagasló szellemi nagyságokat szült és részben nevelt, velük csillagként ragyogva egyszer sem sikerült az egyetemesség égboltjára fölszárnyalni.

Azt azért sohasem feledhetjük, hogy szemünk előtt mindenek fölött az a nagyon fontos cél lebegett, hogy az elmozdíthatatlan és életet adó föld a természet törvényeit tiszteletben tartva, azzal együtt munkálkodva teremjen. Végül így a revolúció egy nyugodtabb élet-szemlélettől áthatva, békés, de lassú evolúciót teremtett. Népünk körében ennek volt köszönhető a vásárhelyiekben lévő alkotókedv széleskörű kibontakozása, amely a 18–19. században egyedülálló, országos hírvé népművészetet hozott létre, amely – bár korunkban már elhaló utóéletét éli –, kitörülhetetlen értékkel gazdagította nemzetünket.

Szüleink művészek és tudósok sorát nevelték föl, akik közül a mostoha érvényesülési lehetőségek miatt sokan elkényszerültek szülővárosukból, mégis szívükben mindig vásárhelyiek maradtak. Olyanok is szép számmal kerültek, akik messzi vidékekről éppen az ihletet teremtő, termékeny közeg miatt jöttek és telepedtek le itt, így belőlük kiváló vásárhelyi alkotók formálódtak. Szőnyi Benjámin, Nagy Ferenc, Garzó Imre, Török Károly, Szeremlei Sámuel, Kiss Lajos, Bibó Lajos, Kárász József, Galyasi Miklós, Grezsa Ferenc, Sipka Sándor, Szabó Éva, Gyulai József, Dömötör János, Fenyvesi Félix Lajos és mások sugárzó vásárhelyisége, hogy a város szellemi táborának csak egy igen keskeny szeletét említem, meghatározó maradt. Németh László sem írhatta volna meg az Égető Esztert, ha helységünkkel nem kerül szellemi kapcsolatba.

Városunk alkotóműhely volt. Itt még a paraszt is tollat fogott. Minden valamirevaló gazda *gazdasági naplót* vezetett. A legtöbb naplóban családfák, szubjektív, olykor lírai sorok, versek voltak találhatóak. Utóbb olyan is akadt köztük, aki szájkás, vagy reszkető betűkkel megírta élettörténetét.

Városunk meghatározó jellegéhez hozzá tartozik a középkori arculatú, *kerített falú* Ótemplom, a mesterházú városháza; a Kossuth tér hangulata az Ógimnáziummal, Fekete Sassal, a bank, posta, bíróság, egykori Úri Kaszinó épületével; a hajdani híres Promenádd idejéből megmaradt szokásunkkal, hogy – gyakran még télen is – a nagy fák árnyékában itt üldögélünk. Tovább haladva találkozunk a Bethlen Gábor Református Gimnázium új épületével, a „kövel kerített” városfallal, az Erzsébet Népkerettel és a korszerűsödő városi parkfürdővel. Szentés felé fordulva, idős dr. Imre József szemész professzor egykori háza következik, a mai Tornyai János Múzeum patinás épülete, benne a vásárhelyi kultúra fölbecsülhetetlen értékeivel, szemben a remek görögkeleti templommal. Az Andrássy utca,

a Károlyiak által építtetett barokk katolikus templom, mellette a hajdani inspektori ház. Az Újtemplom, a zeneiskola, a zsinagóga, a korábbi gyönyörű artézi kútjaink, girbe-gurba utcáink, vakközeink, vörös burkoló téglákkal kirakott paraszt-polgár házaink. A régi vízi-, szél- és gőzmalmaink, az ősi tóalji, kishomoki, peperei, aranyági stb. még tönkre nem tett, be nem épített kiskertjeink sajátos, vissza nem adható hangulata kerít hatalmába.

Nem hallgathatom el az itt élő emberek lassúbb, kényelmesebb élet- és munkatempóját; az olykor kiütő nemtörődömségüket, a közterek, parkok, szobrok rongálásának évszázados rossz hagyományát, gazzal borított temetőinket, amelyek világunknak, lelkületünk egy részének tükröképét mutatják. Ugyanakkor művészetteremtő és pártoló képességünk, szép iránti vonzalmunk, egyéni és közösségi alkotókedvünk szintén történelmi korok távlatába vezet. Népművészetünk, képző- és az utóbbi félévszázad során iparművészetünk, elszármazott zenészeink, színészeink, sportolóink, a hazai alkotó szellemi és fizikai megmértetésben az élvonalhoz tartoznak. Itt született, és oroszlánkörmeiket itt fejlesztett, de boldogulásuk miatt városunkat elhagyó, kiváló tudósaink, tanáraink városunk hírnevét öregbítik. Ezek a nemes hajtasok, és még sok más, maga az itt élő ember biztosították a vásárhelyiség megkülönböztető vonásait.

Fejlődésünk azonban sohasem volt egyenletes. Vagy elmaradt, vagy ugrásszerűen előre tört. A város népessége a 20. század második felétől átrétegeződött. Egykor a kétlaki tanyai parasztság adta a fő jellegzetességet. Ez a népességi alap eltűnik. Az ipartelepítéssel sok fővárosi, vidéki család érkezett városunkba, akik közül kevesen váltak vásárhelyivé. Jobb esetben közömbösek maradtak, sokan viszont új, a helyitől eltérő karaktereket hoztak. Nem csoda, ha a város lakossága lassan elveszíti eredeti arculatát. Cserélődnek az emberek, az utcák, a házak, kopik, eltűnik az egykori kultúra. Talán még néhány évtized telik el és lehet, hogy valóban megszűnik a vásárhelyiség? Tudnunk kell, hogy sokak számára könnyebb az import, vagy arctalan kultúra befogadása; még akkor is, ha ezzel egyéni karakter nélkül maradunk, mint a saját szellemi bölcső ringatása. De az egész világ uni-formizálódik.

Városunkban is ideológiai, gazdasági kényszerhatásra az 1950-es évektől létrehoztak egy sor olyan ipari üzemet, amelyek import nyersanyagra és energiára épültek, vagy olyan álmodozó, ésszerűtlen tervekre, mint ezen az éghajlaton a gyapottermesztés. A futóhomokra épült légvárak gyökértelenül idegenek maradtak a város testében. Ezek is a vásárhelyiség kényszerábrázatához, egy bohócálarchoz tartoztak, és legtöbbjüknek körülbelül annyi értelmét láttuk, mintha banánlé-termelőüzemet vagy kókuszdióbél-reszelék gyárat építettünk volna.

Ideológiák, izmusok, divatok jönnek, mennek. Amíg lesz vásárhelyiség, ez a reneszánsz ideál: a negyedik dimenzióknak állított Ember el nem tűnik alkotóink műveiből, csupán megújodik. Művészetünk és tudásunk mindig az értelem, illetve a fizikai munka által létrehozott alkotás belső tartalmát fogja tükrözni!

Vásárhely nekünk otthon és haza. „Hódmező-Magyarország”! Bármilyen gondok űznek, akármilyen lehúzó erők támadnak, akárhogyan üt-ver bennünket ez a város, a szülőanyánk; ezért az igazi vásárhelyi a világ minden más tájánál jobban szereti. Hibáival együtt a miénk, olykor embertelenségében is mélyen emberi. Legfőbb feladatunk, hogy a jövő számára minden értékét átmentsük, amely egysikúvá váló, elembertelenedő világot gazdagíthatja. Ha erre nem leszünk képesek, nem lesz sem védőnk, sem követőnk, és

akkor ki kiált majd át a következő századokba, hogy milyen volt, és mit jelentett számunkra hajdani vásárhelyiségünk?

A csomorkányizmus elválaszthatatlan része a vásárhelyiségnek. Az itt született és letelepedett génállományból ered. Amíg e földből táplálkozunk, „hét nemzetségen keresztül” nemcsak a család tulajdonságait, hanem az általunk alkotott település lelkületének egy mágikus darabját is minduntalan újratermелjük.

Városunk tele van önnemesítő, autodidakta outsiderekkel; olyan „kívülállókka”, akik nem tanult szakmájukat gyakorolják; vagy ha abból is élnek, meghatározó alkotómunkájuk más művészeti vagy tudományághoz kapcsolja őket. Gyakran mégis többet adtak a közösségnek, mint akik megfelelő szakmai fölkészültséggel, de csak állásukat és nem a hivatásukat töltötték be. Péczely Attilának nem az orvoslása, hanem a népdal- és ásványkőzetgyűjtése, Galyasi Miklósnak nem a jogi végzettsége, hanem költészete, művészetpártoló, illetve múzeumfejlesztő képessége, Osváth Bélának nem a tanári, hanem a dramaturgiai fölkészültsége vált legendássá. Kiss Lajos néprajzkutatónak még érettségizni sem sikerült, mégis Kossuth-díjat kapott a néprajztudomány műveléséért. Nem sorolom. Vásárhelyen a sor példátlan hosszú!

Egyszerre realisták és bohémek vagyunk. Az ellentétek és ellentmondások népe a vásárhelyi. Túlzottan óvatos és nemtörődöm. Csak azt az eredményt hajlandó elfogadni, amelyért az ország már évek óta lelkesedik.

A „kívülállóságunkban” benne van a lázadó természet. Nem az a jó, amit kaptunk, vagy megszereztünk, hanem másra, jobbra, különbre vágyunk. A szabadság itt mindig luxus volt. A szabadságot magunknak teremtettük, vagy béklyóztuk meg. Évszázadokon keresztül dacoltunk, sőt szembeszálltunk elnyomóinkkal. A lázadás már 1753 óta, a vérbefojtott utókuruc zendüléstől kezdve napjainkig, a fönnálló társadalommal, a legtöbb kor-mánnyal szemben megnyilatkozik.

Föllángolásainkat sorra elfojtották, mert alig volt még magyar város, ahol évszázadok során annyi gáncsolója élt minden igaz és haladó ügynek, mint Vásárhelyen. Igaz, történelmünk során az adott kor egy-egy jelenségére ritkán tudtunk megfelelő választ adni. Időben is mindig elmaradtunk, az események után kullogtunk. Nem tanultunk, és ezért mindig hátrányt szenvedtünk, de gerincünkön csak azt a bizonyos két, anatómiailag rendjén való S-görbületet lehet érzékelni. Inkább beleroppantunk és kitartottunk vállalásunk mellett, minthogy árulókká váljunk.

Amikor szükség lett volna az erőnkre, vagy amikor ki kellett volna állnunk, a leeresztett függöny rései mögött sunyítottunk, és lestük, hogy mások éhen haltak vagy elvéreztek. Amikor fölösleges volt az áldozatunk, egy szál karddal hadsereg ellen ugrottunk és értelmetlenül hadonásztunk. Midőn kellene, gyakran nem adunk, nem szeretünk, tőlünk a világ is elkárhozhat. Ugyanakkor sok értékünket értelmetlenül eltékozoltuk.

Még a közülünk származó embereket is gyakran ímmel-ámmal támogattuk. Tornyai Jánosnak, Kohán Györgynek, Kiss Lajosnak, Osváth Bélának, Gyulai Józsefnek, Hegedűs Endrének és sorolhatnám még a hírességeket, el kellett innen menni. Végső akarata szerint Kajári Gyula is egy távoli helységben temetkezett. A legtöbb távozóban a közöny és meg nem értés fájdalmas tövisét hagytuk. Vásárhely évszázadok óta nagy mamuttemető. Tehetségek szülője és elvetélője.

Nincs kövünk, mi sárból építkezünk, nincs fánk, agyagból edényt formálunk. A költő Galyasi nagyon találóan írta:

*Itt nem lehet szőke szonetteket írni.
Sár és göröngy fordul az eke nyomán.
Költő, ha tollat fogsz kezvedbe,
Ordíts, üvölts a végső szó jogán.*

(1947)

Tanyai gyűjtő útjaim során még a rossz-pusztai, nincstelen kisparaszt szobájában is kétajtós ruhás szekrényből átalakított, bepolicozott könyves szekrényt találtam. Amikor megtelt, a disznóvágásokon egykor használt szó teknőt újságpapírral kibélelte, az ágy alá tolta, és benne tovább gyűjtötte az olvasnivalót. Nem volt téma, amelyhez értelmesen hozzá ne szólt volna. Mit ért vele? A hatalom mindenét elvette és nyomorgott. Még a nevét sem jegyezte föl a helytörténet.

Az elmúlt évtizedekben családom idősebb korosztályából szinte mindenkit eltemettünk. A nagyapám, az apám, oldalági rokonaim gödörbe eresztett koporsója alatt fél láb-szárig érő víz csobbant, és örökre elmerültek... Itt még temetkezni sem lehetett rendesen. Amíg máshol porzik az út, a mi cipőnk alatt ragad a sár. Ha végre kisüt a nap és főlészradnak útjaink, a portól szürkévé válunk és fuldoklunk.

Mindig, szinte mindennel elégedetlenek voltunk, de komoly eredményeket ritkán tudtunk kiharcolni és megtartani. Legtöbbször légvárakat építettünk. Olyan elvont, lehetetlen, irreális tervek akartunk megvalósítani, amelyekbe belebuktunk. A kudarcot mindenki előre látta. Nem kellett különösebb jóstehetség a végső kimenetel megjövendöléséhez, a megkezdett úton mégis makacsul, fölemelt fővel végigbandukoltunk. Legalább jót játszottunk. Közben az idő előre szaladt, és mi mögötte kullogtunk. Don Quijoteségünk szélmalom-harcában a vitorlán rendre a magasba emelkedtünk, majd fordulván velünk egyet, a földre zuhantunk. A következő nemzedékünk ugyanazokat a hibákat követte el, mint elődeink.

A csomorkányi figura egyszerre tantaluszi és prométheuszi. Képzeletében maga előtt látja a meghódítandó Varázshegyet, amelynek hősként szeretne álmofelhők fölötti csúcsára fölkapaszkodni. Társai számára lehozni világlátását és értékes tapasztalatait. De nem mérte föl valódi erejét és képességeit. Súlyos kőként minduntalan visszagörög, míg alant kimerülten elterül. Az igazi kudarc nem a bukása, hanem az, hogy a fönséges és isteneket szolgáló szirti sas nem jön hozzá, aki látványos, lassú halállal, méltósággal végez vele. Patkányok túrják szét alóla a hegyet, hogy megszégyenülve a mélybe zuhanjon. Ezért nem pusztulhat közösségét hasznosan szolgáló, vérért áldozó, mártír hősként, csak ügyefogyott álmodozóként, akit vagy sajnálnak, vagy kinevetnek.

Ebben az árnyékbokszolásban az a különös, hogy közben mindig olyan értékeket teremtetünk, amelyekre másokban irigységet, magunkban büszkeséget tápláltunk. Amikor Hoffmann Tamás néprajzkutató korábbi könyveimet lektorálta, egyik beszélgetésünk során megkérdezte tőlem: „– *Úgy-e nem Orosháza, hanem Vásárhely a legnagyobb falu?*” – utalva Darvas József szociográfiai könyvének címére. „– *Igen – válaszoltam. – Egy területében és lélekszámában túlnőtt, de lelkiületében máig falusi népesség lakja.*” Válaszom nem becsmérő szándékú volt, hanem hagyományörző elkötelezettségünket példázta.

Talán ősi fészünkben kellően degenerálódtunk. Köztudott, hogy évszázadok óta elől járunk az országos öngyilkossági statisztikában. Emlékezünk a szőrháti „öngyilkosok dűlőjére” – ahogy a nép elnevezte ezt a határrészt –, ahol alig akadt család, amelyikben valaki ne önkezével vetett volna véget az életének. Ennek a jelenségnek a valódi okát máig sem ismerjük, csak negatív élettani, lélektani és szociológiai jelenséggént hozzánk kötődött.

Nyakas kálvinisták voltunk, akik többet káromkodtunk, mint imádkoztunk, és egyikkel sem mentünk semmire. Vagy kinőtt fogakkal, többlet csonttal, kezében pajzzsal táltost szültünk, aki megismerve bennünket elhagyott, vagy elvetéltünk. A levéltárakban őrzött egykori bűnpörökből ismert, hogy elődeink közül sokan a paráználkodás, rablás, csalás, hamisítás, beségítés, árulás mesterei voltak. A bigott vallási szekták a legtöbb hívüket is lakóhelyükről toborozták. Hány gyermeket abortáltunk, kítaszítottunk, hány öreget eldobtunk! Mégis, a vásárhelyi nagycsalád összetartásával, az anyák ósanya-jellegű szeretetével, matriarkális gondoskodásával minden társadalom és kor számára példát mutattunk, hogyan tud több nemzedék egy fedél alatt, egy kenyéren szeretetben és becsületben élni.

A parasztpolgárosodás során, tanulás – és ahogy a nép gorombán fogalmazott: „a koszból való kivakaródzás” – során „Nagy Családok”, úrhatnám nemzedékek is kialakultak. Szerencsére a tanult parasztságnak ők a kisebb részét alkották, de rendkívül agresszívekké váltak. A felszínen úszó, minél kevesebb munkával megélő, ügyeskedő réteghez tartoztak, akik hamarosan elfelejtették azt a népet, amelyből jöttek. Ezek minden politikai társadalomváltás során a fölszínre eveztek. A közepszerűséget és a dekadenciát képviselve, tipikus csomorkányi réteget alkottak. Mivel kis város vagyunk, nem nagy a választékunk...

Csönd, hit, bizonyosság

„Harangjait altatja némán / S az Istenének, kinek háza,
Nem üzen, / Áll, remeg és bámul...”

Ady

Ha Csomorkányt akarjuk megkeresni, akkor Hódmezővásárhelyről kell elindulnunk a Porcelángyár felé, s onnan tovább Kardoskút irányába: itt egy tábla jelzi, hogy merre kell letérnünk és haladnunk egyenesen 4,5 kilométert egy földúton. Ez így olyan egyszerűnek tűnik. S talán az is, ám ennek ellenére nekünk sikerült többször is eltévednünk. Minden keresztútnál megálltunk és hitetlenkedve néztünk körül: hol egy kis domb, egy akácos rész, hol az a rejtőzködő rom? Ahogy a kép is mutatja, végül csak megtaláltuk, amely az összes meglévő határnévvel és a sok eltűnt falunévvel együtt jelzi, hogy a középkorban milyen eleven élet volt erre felé. Mert ilyen nevű települések álltak itt hajdanán: *Sámson, Hegyes, Kutas, Kamarás, Kopács, Mikeháza, Dombegyház, Kerekegyház, Kinged, Marján, Varjas, Hollós, Csókás, Fecskés, Komlós, Szöllős* – mind megannyi beszélő, árulkodó név. Ezek között helyezkedett el Csomorkány is.

Csánki monográfiájából tudjuk, hogy a település neve személynévből keletkezett: Chumur, Chumurtán, Csomorkány. „A román és gótikus stílusú téglateplom a XIII–XIV. században épült, félköríves apszissal, nyugatra támpilléres bővítéssel. Az Árpád-kori Csomorkány a XIV. században mezővárossá fejlődött, majd a Hunyadiak birtokaként élte virágkorát. Végleg 1596-ban pusztult el, s romjaiból sohasem éledt újjá.” (Ezeket a falakat 1930 körül erősítették meg.)

Magánosan áll ez a rom, feledvén és feledtetvén, hogy élet volt itt hajdanán. Mert elmondható, hogy itt is, mint a többi településen is mindenki tette a dolgát: szántott, vetett, kaszált, vagy kardot kovácsolt, ahogy ezt József Attila költeményéből mindannyian jól ismerjük. Pontosabban tudjuk, de talán ezt a hitet már régen nem ismerjük.

„Mert mi maradt e Kő-Hitből, tiszta és káprázatosan tömör, okosan fönséges Akkori-Lét-Bizonyosságból, a Hajnalcsillagként-világító Magyar Középkorból, Középkori Alakulás-Magyarországból, ...Az Egymásra-épült Időből? – írta egyik szép vallomásában Juhász Ferenc. – A kőbefaragott Hitből, Bizonyosságból és Reményből? A népi, a román-stílusú, a gótikus csipkészetű Kő-Fönnmaradásból, Kő-Dacból, a Szent Kő-Kötésből?

Csak tört, összezúzódott, összezúzott, szétkalapált, fölégetett, berombolt és lerombolt, beomlott és önmaga kőcsöndjébe, füves, penészes és mohás kő-dermedtsége szálkái, gödrei és üregei közé hullt kő, kő, kő, pusztá, pusztá kő, s valami Maradék Áldott Megmardottsága! Bizonyossága Hatalmas Teremtő Erőnknek, Hitünknek és Tudásunknak! Hogy nem voltunk és nem lehettünk kevesebbek, mint Európa nálunk-szerencsésebb népei, nemzetei, hazái, országai, történelmei!”

Este, a nagy hőséget valahogy legyőzve – a rádióban hallottam, hogy az évszázados rekord megdőlt, és épp ott volt a legmelegebb, ahol jártam –, több száz kilométert megtéve, hazatérve azt vettem észre, hogy a karom véres. Egy hatalmas karcolás és seb van rajta,

amit észre sem vettem. S amikor az órát csatoltam le, akkor meg azt látom, hogy kor-
mos a karom. Sehol nem jártam, ahol bekormozhattam a kezem, de azt a vágást sem ér-
tem: nem hadakoztam *senkivel*, csak a legyekkel. Milyen kár, hogy nem novellát kell ír-
nom, mert ahhoz nem is lenne rossz kezdésnek. Hogy az a novella miről is szólna, azt meg
nem tudom mondani.

Móser Zoltán

A CSOMORKÁNYI TEMPLOMROM

VARSÁNYI ATTILA

*Így láttuk mi*A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK HÓDMEZŐVÁSÁRHELYE
IRODALMÁR VENDÉGEI SZEMÉVEL*Greza Ferenc emlékére*

Hódmezővásárhely és a irodalom megszámlálhatatlan szállal kötődik egymáshoz. Mindez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy az egyes korszakok magyar irodalmának nagyjai rendszeresen megjelentek az alföldi mezővárosban, hanem abban is, hogy közülük sokan önálló írásban állítottak emléket a városnak. Ezekkel az emlékekkel még akkor is foglalkozni kell, ha sok történész kételkedve közelít a témához, annak szubjektív, gyakran általánosító és elnagyoló, politikai és hangulati alapon akár torzításra is hajlamos mivolta okán. A Hódmezővásárhely történetével foglalkozó kutatók mégsem negligálhatják e leírásokat, lévén éppolyan korfestő szereppel bírnak, mint egy-egy jól sikerült fénykép: csak egy szeletét mutatják meg az igazságnak, gyakran tényleg torzítva, de a részben sokszor megtalálható az egész. És – tetszik, nem tetszik – e műfaj némely kitétele (ld. *Paraszt Párizs*) sokkal inkább megmarad az utódok tudatában, mint bármely remekül megírt történeti munka forrásokkal bőven alátámasztott és megindokolt summás megállapítása...

Paraszt Párizs

A *Paraszt Párizs* kitétel 1909-ben született a neves író, újságíró Bródy Sándor (1863–1924) tollából. Bródy Egerben látta meg a napvilágot, szegény zsidó kereskedőcsalád leszármazottjaként, középiskolai tanulmányait be sem fejezve írnok lett, majd 1890-től Budapesten újságíró. Dolgozott a *Buda-pesti Hírlap*-nál, a *Hétnél* és a fővárosi *Jövendő* című hetilap szerkesztőjeként, miközben novelláskötetekkel, színművekkel és önálló folyóirattal is jelentkezett.

Az *Újság* című lap 1909. június 23-ai számában több mint 10 évvel korábbi, 1896-os vásárhelyi tartózkodásának emlékeit idézte fel, *Följegyzések* című cikkében. A bevezetőben említett hitelességi problémával maga Bródy is tisztában volt: „Mindezek természetesen általánosságok, lazán összekapcsolt impressziók, amelyeket pár nap alatt szereztem, sok esztendő előtt, nem merek esküdni egyikre is”. Írásával a 19. század utolsó évtizedének híres-hírhedt vásárhelyi bűnesete, a Jáger Mari-féle mérgezéses bűnper újabb fejleményeire (a kuruzsló 1909-es, másodszori

letartóztatására) reagált, a témához illő, de igen sötétre sikerült tónusokat és metaforákat alkalmazva. „A hely, ahol [Jäger Mari] élt, az úgynevezett paraszt Párizs, egy óriási kiterjedésű és népességű falu, amelyben úgyszólván mindenki a búza által és a búzáért él. A földdel jóllakott és földéhes parasztok sehol úgy meg nem borzasztottak, mint e helyen. Gőg és gyűlölködés cikázik ki a férfiszemekből; az asszonyokéból más, amit nem tudok nevén nevezni. A magyar paraszt nem érzéki és én nem értem, nem tudom hová tenni ezeket a hosszúcopfos, szép vásárhelyi leányokat!”

Bródy a Jäger Mari-féle esetért nem csupán a férjeiket megmérgező, szaktanácsért és porokért Jäger Marihoz fordul („Mit kínlódsz vele?! *Étesd meg!*”) vásárhelyi asszonyokat tette felelőssé. A bűncselekmények oka és célja az esetek döntő többségében ugyanis a biztosítási csalás volt: a Vásárhelyen működő számtalan temetkezési vállalatától történő fondorlatos pénzszerzés. „Fáztam e várostól, amelynek pedig vastag a levegője a forró homoktól. Alig hogy el tudtam olvasni a boltok cégtábláit és azt, hogy minden harmadik üzlet: halottal kereskedik. A legszebb nevű és legislegelsőbb temetkezési intézetek, mindent és mind többet ígérők. Úgy tetszett nekem akkor, hogy az egész Hódmezővásárhely a temetés kedvéért él és csakis erre volt berendezve. Itt élt és működött Mari néni.”

A cikk hatalmas botrányt kavart. A helyiek joggal érezhették megsértve magukat, s ennek megfelelően többfrontos támadást indítottak a szerző és naturalista írása ellen, melyben a Paraszt Párizs nem egyéb, mint a bűnök és érzékek világa. A *Vásárhelyi Reggeli Újság*, valamint a *Vásárhely és Vidéke* már három nappal később sajtópert reklamált. A *Magyarország* című lapban Szathmáry Tihamér vásárhelyi rendőrkapitány, a *Reggeli Újság* és a *Budapesti Hírlap* hasábjain Vetró Lajos Endre tanácsnok, a *Vásárhely és Vidékében* közölt folytatásos írásában pedig Szappanos Mihály tiszti főorvos sértegette vissza Bródyt, kinek oldalán csak egy volt vásárhelyi színész is szállt ringbe a *Kolozsvári Hírlap*ban tett nyilatkozatával. A helyiek azonban nem álltak meg e ponton. A város törvényhatósági bizottsága rendkívüli közgyűlésen tárgyalta az ügyet, végül Csáky Lajos főügyész javaslatára csak a kolozsvári cikk írója ellen indítottak sajtópert, mivel Bródy írása konkrét rágalmakat nem tartalmazott.

Bródy Sándor személyeskedésbe és beképzeltségbe hajló választát a *Szegedi Napló* július 8-ai száma közölte: „Fura emberek azok ott lenn abban a különben jó magyar levegőben. Ők az angyalcsinálók, a mérgezők, a szent házasság megrontói [...] és engem vádolnak rontással, perverzítással. Hát ez mulatságos. Elvégre mégis csak ők laknak Vásárhelyen és az én magyarjaim hódították meg a berlini közönséget!” Az *Újság* július 11-ei számában a fejéhez is vágott személyeskedés vádját visszautasította, önmagát is okolva a félreértésért. A felemás bocsánatkérés mellett azonban nem titkolja, hogy Hódmezővásárhelybe a magyar maradiság gyűlölt világát érezte bele, hogy a várost inkább tekintette e szempontból szimbólumnak, mint egyedi véletlennek. „És arról sem én tehetek, hogy a sokszoros emberölés bűnében talált, ezért sok esztendei fegyházát ült Jäger Mari hazajön a városba és akadnak ott emberek, akik az általa preskribált orvosságot beveszik! A napsütéses, hatalmas helyen mégis csak sötét és nyirkos foltoknak kell lenni. Minden városban vannak ilyenek, ezeket meg kell nézni. Nem puha kézzel bekaparni, hanem egy jóakarátú és nem bátortalan orvos módjára: belevágni a rossz sebbe. Hadd vérezzen, hadd fájjon!”

Az egyre parttalanabbá váló vitát végül *Ady Endre* (1877–1919) vitte egészen más síkra, s oldotta meg a maga sajátos módján. Ady nem kívánt döntőbírává válni: egyformán bírálta a helyiek „szűk horizontját”, a tömegektől elzárkózó, gyökértelen gőgöt és a „budapesti skriblerek” csúfolódását. Döntés helyett inkább új értelmet adott a Bródy tollából a bűnné növő gőg és gyűlölet jelképévé váló, bíráló Paraszt Párizs kitételnek, belevarázsolvá a maga Párizs-szimbólumát: az intellektuális fogékonyságot, az izzó tudásvágyat, a kulturális haladás akarását. *A Jövendő* nevű vásárhelyi folyóirat 1910. március 15-ei számában megjelent *A két Páris* című cikkében a következőket írja az éppen induló lap szerkesztőjéhez: „Hát addig csúfolták paraszt Páris-nak Hódmezővásárhelyt a budapesti skriblerek, hogy a „paraszt Páris” hirtelen beszéltetni kezd magáról, mint a magyar intellektuális forradalom új sánchelye. Nem tudok szebbet és jobbat mondani, mint hogy engem lepett meg legkevesbbé Hódmezővásárhely ébredése, kulturális nyugtalan-sága s az „A Jövendő”. Így kellett történnie s így lesz ez még sok olyan elátkozott szögletében Hunniának, ahol ma még csak halál s legföljebb egy kis prűszkölő bosszúság lakoznak. Itt, Párisban, hova sok magyar csalódással rejtőztem el, olvasom az „A Jövendő”-t s néha-néha örömet érzek. Ritka eset ez, hogy én örüljek tudniillik, de az Önök lapja örven-dezésre méltó. Hiszen Budapesttől Orsováig voltaképpen minden, ami van, csak kezdet, de khaotikus, nyugtalan és ennél fogva minden szépet ígérő. Magyarországon ma az a fontos, hogy az emberek ne aludjanak tovább s ha alusznak is még, de legalább nyugtalan álmaik legyenek. Biztos, mert ez törvény, hogy a mi mai kultúriparkodásunk is majdan a Nyugaton már észlelhető reakcióval fog járni. De, istenem, még olyan messze vagyunk a csalódásoktól, hogy gazember az, akinek nálunk nincs hite. Tehát: előre, a forradalom nevében, melynek székhelye az a Páris, honnan testvéri szeretettel küld üdvözlöt a másik Párisnak – Hódmezővásárhelynek.”

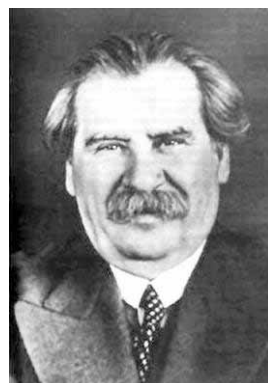
Ez a magyar kultúra

Móricz Zsigmond (1879–1942) és Hódmezővásárhely kapcsolata sem kezdődött túl jól. Az *Est* 1923. szeptember 2-ai számában jelent meg az író *Ez a magyar kultúra!* című cikke, a sokatmondó *Hatvanezer lakosú városban egy könyvet sem vesznek* alcímmel. „A kiadóim már tíz éve panaszo-lják, hogy Hódmezővásárhely az én könyveim számára nem létező terület. De más könyvei számára is. Ha egy regényt kinyomnak háromezer példányban, úgy kell kalkulálniok, hogy Hódmezővásárhelyen senki sem fog belőle megvenni egyetlenegy példányt sem.” Móricz írása Bródy Sándoréhoz hasonló felzúdulást váltott ki Vásárhelyen, az előző esethez hasonlóan válaszcikkeket generálva, szintúgy nem kevés alappal.

Móricz írása ti. egy könyvkereskedő (véltetően Weisz László) adatai alapján született meg, miközben a városban Weissen kívül Nemes Árminnak, Posztós Pálnak és Dura Lajosnak is volt – igaz, papír- és írószer-kereskedéssel egybekötött – könyvüzlete. Emellett könyvügynökök járták az országot, akik Vásárhelyre is gyakran eljutottak, sokan tőlük vásárolták meg a köteteket, miközben a társadalmi egyesületek és a nagyobb könyvtárral

rendelkező magánszemélyek nem a helyi kereskedőktől, hanem a közeli Szegeden, esetleg a fővárosban szerezték be az őket érdeklő műveket. Ráadásul sokkal komolyabb probléma volt, hogy a – főleg olvasókörei nagy száma miatt – kimondottan „olvasóvárosnak” tekintett Hódmezővásárhely lakosaira a korszak súlyos gazdasági körülményei közepette nem annyira az olvasási kedv, mint inkább a könyvvásárláshoz szükséges pénz hiánya volt jellemző. Ahogy az egyik helyi gimnáziumi tanár fogalmazott 1932-ben az őt a magyar írók műveiből összeállított sorozattal megkereső könyvügynöknek: „szüksége volna ugyan e művekre, sőt az első sorozat már meg is van neki, de újabb havi két pengővel megterhelnie a költségvetését tiszta lehetetlenség, hiszen nem tud a gyermekeinek harisnyát sem venni...”.

Móricz és a város kapcsolata idővel rendeződött, amit jelez, hogy az író több alkalommal is ellátogatott Vásárhelyre, melyekről különböző írásaiban be is számolt: összesen 14 riportja jelent meg Hódmezővásárhelyről. Országjáró körútjának vásárhelyi állomásaival kapcsolatban elmondható, hogy külterületen szerzett tapasztalatairól sokkal nagyobb elismeréssel nyilatkozott, mint a városiakról. A *Vásárhelyi Újság* 1933. augusztus 20-án közölte *Bolondkocsi, pávafarkú traktor stb.* című cikkét, melyben a földjét művelő parasztember találékonyságát, ötletességét dicséri. „A magyar földműves remekül tudja egyszerűsíteni a munkáját. Jóformán minden lépésénél van valami ötlete, amivel rövidíteni, egyszerűsíteni és eredményesebbé lehet tenni a keserves kézi munkát.” Három olyan találmányt mutat be, melyekkel Vásárhelyen találkozott: a learatott gabona gazdaságos bevontatására kitalált (egyébként nem vásárhelyi találmány) bolondkocsit, a cséplőgép elejéhez síneken hozzáépített traktort (mindkét gépből elvettek 2–2 kereket, így a traktor könnyedén vontathatta a cséplőgépet, miközben „úgy néz ki, mintha a traktornak óriási pávafarka nőtt volna”), valamint a deszkából készített miniatűr szélmalmot. Írása végén szomorú az összegzés: „Alig van szerszám a tanyán, amelyen valami javító változtatást ne tenne a kisgazda. Milyen kár, hogy nem gyűjtik a szakemberek. Magyarországon körülbelül háromszor annyi zenetanár van, mint amennyi gazdasági szaktanító. Pedig mintha az emberek Magyarországon inkább a mezőgazdaságból élnének.”

Másik, 1933-ban keletkezett írásában egy olyan gazdát mutat be, amilyen barátai elmondása szerint „nincs több egész Magyarországon sem”. Maczelka Mihály – vagy ahogy írása címében Móricz is nevezi, *Takaros Macelka* – parasztgazda a Vásárhelyi-pusztán örökölt egy 17 holdas kisbirtokot, melyet aztán vásárlással és bérlettel 28 holdra növelt. E földön önmaga és családja munkaerejének végletes kizsákmányolásával, szinte a mániakusságig pontos és takarékos gazdálkodással teremtett mintagazdaságot. „A hódmezővásárhelyi tanyákon sok kiváló modern parasztgazda van, sokan vannak, akik díjat nyertek a mezőgazdasági kiállításon, nagyszerű tenyésztők és kiváló termelők. De takaros Macelka csak egy van.” Saját bevallása szerint napi két órát aludt, miközben mind a földjén, mind tanyájában és annak környékén katonás rendet tartott. Kapáláskor háttal haladtak előre, hogy ne tapossák össze a földet, boronálás után a göröngyöket fejszével szétverték, miközben a búzatáblát is gyomlálták, a répát szedéskor egyenként lesikálták és

megmosták. „Ha a lónak elég abrakot adok, elnyúzhatatlan. Akármennyit tud dolgozni. Az ember is. Csak enni kell. Mi az ételt soha nem vonjuk meg magunktól. A bort is szeretem. Én részeg nem voltam soha életemben, de mindig bort iszom víz helyett. A fiaim is, a lányaim is, hát miért ne bírnánk dolgozni?” Utóbb néhány rokona megpróbálta követni a példáját – sikertelenül. Maga Maczelka is érezte, hogy módszere egyszeri és megismételhetetlen: „A mai parasztot mindennap büntetni kéne reggeltől estig, mer annak csak a billiárd meg a rádió, meg a lustálkodás köll. Jöjjön ide! Le hagyom a nyakamat vágni, ha egy hétig kibírja a munkát velünk.”

Import: a maszlag

Nagy Lajos (1883–1954) 1932 májusában járt Hódmezővásárhelyen, szinte szociológiai felmérést végezve a városban, melyet még abban az esztendőben *Alföldi város* címmel jelentetett meg. Kőrsétáját a Kossuth téren kezdte – „Maga a főtér legalább akkora, mint a budapesti Erzsébet tér” –: „Részben trachitkövekkel, részben téglával, sőt itt-ott keramittal kirakott aszfaltos járdákkal szegélyezett terep ez, körülvéve a város úgynevezett „nevezetesebb” épületeivel: városháza, református ótemplom, takarékpénztár, szálloda étteremmel, óriási hodályszerű kávéházzal, emeletes díszteremmel a bálók s gyűlések számára. A főtéren dús lombozatú fák zöldellnek, akácok, szilfák, platánok, hársfák s a parkozott részekben fenyők...” A tér közepén és egyik szélén álló szobrokat

(Kossuth-szobor és a Korsós lány) művészeti közhelynek nevezi ugyan, de megállapítása szerint „az egész kép kellemes a szemnek; faragott kő és dús termőföld, tehát kultúra és őstermészet találkozója ez”. De „az első illúzióablók ott állnak a tér közepén”, a város párezer munkanélkülijének egy része, akik „kopottak, rosszkedvűek, borotvátlanok, piszkosak; több mint kopottak, mert rongyosak; több mint rosszkedvűek [...], mert apatikusak, elnyűttek, összetörtek”. „Van a főtéren néhány pad is, azokon is munkanélküliek üldögélnek – szép, hogy van pad, bizonyára nem nekik csinálták, sőt ha tudták volna, hogy ilyen lesz a padok közönsége, dehogyis rakták volna azokat ki erre a díszes térre; most már nem sikk rendes polgárnak e padokon megpihenni, de szép, határozottan szép a várostól, mármint emberek közületétől, hogy így állván a dolgok, nem szedetik be a padokat.”

A főtérről minden irányba elágazó utcák nyomát követve az író a helyi utcanévadás gyakorlatát dicséri. „Rothermere utca, Rákosi Jenő utca – ezek a nevek apró kisiklások, az utcák itt – talán kivételesen – megtartották régi, jobb nevüket, s ily kellemesen magyar utcanévre is akadunk: Oldalkosár utca; de még a híres primásról elnevezett Béla cigány utcát sem éktelenítették még el valami grófnak a nevével”. „A főtérről bármely irányban indulunk, ha a város szélére akarunk eljutni, hosszú, legalább másfél kilométeres utat kell megtennünk. És ekkor csak a belső város határát értük el, mert a városnak óriási tanyaterülete.” A hosszú, egyenes utcák egy szinte falusias világba vezetnek: „Teljes kilátás a szabad égboltra. Az áramló levegő. A csönd. A kilátást nem fogják el a szem elől közeli magas falak; az utcán hosszában végigvetett tekintet több kilométerre elrepülhet, s nem

ütközik százlépésnyire valamely kanyarultnál falba. A levegő üdeségét fokozza a fák rengeteg száma. Az utcákon mindenütt fa. Nem egy utcán – például Jókai utca – négyes faszor. Legtöbb az akác, de sok a nyárfa, a szilfa, a magasra nyúló jegenye. Kövezve viszont csak a belső utak vannak, s az egyetlen öntözőautó is csak ezeket portalanítja.”

Az író meglátása szerint a város életvitelét a vegetálás határozza meg. „Este tízkor már csend. Az utcákon legfeljebb azokkal találkozni, akik a mozgóképszínházból mennek hazafelé. Pedig az esti ég tiszta, tündökölnek a csillagok, a tejút szinte plasztikussá erősödve fehérlik, s az akácfák ontják viráguk illatát...” A csodás virágillatnak azonban „hatalmas ellenséges erőn kell diadalmaskodnia: az utcák szélén szennyvízvezető árkok húzódnak, beléjük ömlik az istállók piszka”. A főtér szögletén álló szálloda hatalmas dísztermét ekortájt már csak politikai gyűlések megtartására használták, a korábban szokásos előadások, zeneesték, színdarabok elmaradtak. A kávéházban és a kaszinóban a rómi, az alsó és a dominó volt a legfőbb szórakozás, a sakk „már túl magas”. Képeslapokat és külföldi újságokat éppúgy nem járattak, mint a kor legelesebb magyar folyóiratait (*Nyugat*, *Századunk*, *Társadalmi Szemle* stb.). A fővárosi napilapok közül a *Pesti Hírlap*ot, a *Friss Újságot* és a *Kis Újságot* olvasták valamennyire, míg a *Népszava* 500 példányban fogyott: „érezhető a Budapesttől való távolság, amely időben öt-hat óra, pénzben azonban, az emberek pénzbeli erejét tekintve, nagyobb, mint San Francisco távolsága New Yorktól”. A három helybeli lap kis cikkeket, pesti lapokból átvett híreket és – gyakran semmitmondó, üres szóvirágokkal teli – vezércikkeket („export a búza, baromfi, tojás, import a maszlag”), és helyi eseményekről szóló közleményeket tartalmazott, sok sajtóhibával. A könyvkereskedelmi adatokat – Móricz után szűk tíz évvel – Nagy Lajos is kárhoztatta: „Szinte mulatságos: a helybeli könyvkereskedő azt állítja, hogy a könyvvásárlás az utóbbi időben erősen föllendült. Tudniillik még egy-két évvel ezelőtt egyáltalában nem vettek könyvet, tehát ha most havonta húsz könyv fogy is el a hatvanezer lakosú városban, az már föllendülés.” Közben itt is hódított a bulvár: „A kávéházi takarítóasszony a *Képes Nagy Mesenaptár*-t olvassa; a pincér saját pénzén vásárolta meg a *Kalandorok, árulók, kémek* című könyvet...”

A gazdasági világválság szomorú hatásai természetesen Hódmezővásárhelyen is jelentkeztek: „olyan szegényeket, olyan rongyosokat, olyan folt-hátán-foltba bújt ágrólszakadtakat lehet itt látni lépten-nyomon, hogy az ember megáll, és utánuk bámul – de ők is visszanéznek, mert tudatában vannak annak, hogy a nyomornak az a foka, amit ők mutatnak be, már látványosság”. Nagy Lajos elbeszélgetett a városi Népkertben dolgozó napszámos parasztokkal: „Szerettem ezeket a napszámosokat. Értelmes emberek. Értelmesebbek, mint a rajtuk élősködő rétegek, habár – hogy túlzásnak ne lássék az ítéletem – értelmességük inkább negatív, azaz megnyilatkozásaik mentesek a bárgyúságtól.” A napszámosok éppen ebédeltek, „az ebéd kenyér és szalonna. Elmondják, hogy általában ez a kosztjuk, ezenfelül alig akad más is, legfőljebb leves, krumpli „hajában”, néha valami tészta.” Napszámuk tisztán 1 pengő 60 fillér körüli, „még a silány élelem is alig kerül ki belőle. Ruhát venni meg talán már soha az életben nem tudnak. Ronggyal foltozzák a szakadásokat, de majd a rongy is elfogy. Az egyik 1918-ban jött haza a frontról, azóta tizen-négy esztendő alatt kétszer vett cipőt. Egy pár csizmának az ára huszonkét pengő, ez félhavi kereset, csizmáról tehát „még csak álmodni sem lehet”.

Mégis ezeket a napról napra tengődő embereket is mélyen áthatotta a lokálpatriotizmus, ami magával ragadta a fővárosi szemlélőt: „felhívják a figyelmemet a nótáikra, elhalt népköltőjükre, a nótaismerő tisztviselőkre, a jeles népdalénekesükre, a városból származó festőre és szobrászra, egy kőfaragóra, aki művészi szobrokat is készít, a nyelvükre, a híres harmonikás csizmákra, a díszes subákra, cifra szűrőkre, a csigatészára, sajátos lepényeikre, a külföldön is ismert neccükre, a cserepesekre; itt az egész legutóbbi időkhöz mindig ellenzéki képviselő volt – mondják, itt terem az ország legjobb búzája – állítják; innen még Londonba is exportálnak pulykát – dicsekszenek vele”.

Az, hogy azért nem szabad minden szavát halálosan komolyan venni ezeknek a leírásoknak, adekvát módon jelzi Nagy Lajos írásának egy bekezdése, melyben a vásárhelyi ember külső tulajdonságait igyekszik érzékeltetni. „Az arcot úgy próbálom elképzelni – képek hiányában –, hogy az állathasonlítást veszem segítségül. Ha azt mondom, hogy van gorillaképű, birkaképű és kutyaképű fej, akkor ez a típus a kutyaképűek közé tartozik. Hosszú koponyájú – homloktól tarkóig –, összenőtt szemöldökű, nyílt homlokú, egyenes, hosszú orrú (hegyes orr), keskeny szájú az az arc, amely itt lépten-nyomon látható, mely által minden harmadik ember annyira hasonlít egymáshoz, mint testvér testvérehez. Testalkatban pedig ugyanez a kedves képű típus, de meg az egész emberanyag silány. Ha a kretschmeri felosztást vesszük segítségül, mely szerint van atletikus, piknikus és aszténikus, de talán egyszerűbben is megmondható ugyanez: az emberek keskeny vállúak, gyenge izomzatúak; tagbaszakadt, fess embert – a nem úri osztályban – alig látni.”

Nagy Lajos három év múlva – a következőkben bemutatásra kerülő írótalálkozó egyik résztvevőjeként – a vásárhelyi tanyavilággal is megismerkedhetett közelebbről. Tapasztalatairól a *Válasz* folyóirat 1935. novemberi számában számolt be, *Találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal* című írásában. „Az első bajt Hódmezővásárhellyel már a pesti kávéházban tapasztalja az ember, amikor menetrendben keresgéli, hogyan is juthat el ebbe a városba. Hódmezővásárhely nem vasúti fővonalon fekszik, s csak átszállással érhető el. Ez nemcsak a fővárossal való személyforgalmát nehezíti s végeredményben bizonyára csökkenti, hanem gazdasági teherterhelés is.” Nagy Lajost a háromnapos találkozó idején egy 149 holdas gazda látta vendégül: „Kruzslicz Flórián jó gazda, ezt közölték velem, s ami nagy szó, a birtokán nincs egy fillérnyi teher sem, nem kell kamatot fizetnie; neki csak az a gondja, hogy az adóját megfizesse, s ő maga családjával megéljen.” Közben a gazda a nehéz természeti körülményekről, a rossz termésről, az alacsony árakról beszélt, vendége tüzetesen megfigyelte: „igen értelmes, széleskörű érdeklődésre képes, pompásan beszélő, magát világosan s pontosan kifejezni tudó kitűnő magyar ember”.

Kevésbé volt azonban jó véleménnyel a kutasi ankéton felszólaló egyik helyi potentátusról, az egyesek által a város „örökös országgyűlési képviselőjével”, Kun Bélával beazonosított személlyel. A gondolatébresztő előadások ellenére „ha a sikert a felhangzó tapsokban keressük, akkor igazi sikere annak az úriembernek volt, aki többek közt ezt mondta: „Beszélnek itt egyesek munkásról és munkaadóról. Hát én, kedves barátaim, ilyen különbséget nem ismerek. Én nem ismerek munkást, én nem ismerek munkaadót, mert én kedves barátaim, csak magyarokat ismerek, magyarokat, magyarokat és magyarohokakat!” Szűnni nem akaró tapsot kapott a szónok, s kéjes hörgés formájában jelentkezett az „uh-úgy van!” [...] Adva van egy magyar orvosi gyülekezet, melyen a rák elleni küzdelemről tanácskoznak. Valaki előadást tart a rákoperációról, egy más a rádium-besugárzásról, ismét

más a röntgenezésről. Ekkor feláll egy úriember, és a következőket vágja ki: „Én nem ismerem rákosokat, nem ismerem ráktalanokat, mert ilyenek nálunk nincsenek, nálunk, kedves barátaim, csak magyarok vannak, magyarok és ma-hagyaha-rohok!”...

Proletárvirágok és bajbajutottak

Simándi Béla aranyadalmi külterületi tanító 1935. augusztus 25–27. között unikumnak számító írótalálkozót szervezett a Vásárhelyi-pusztán, mintegy 30 író, újságíró és publicista részvételével, időszerű társadalmi, politikai és kulturális kérdések megvitatására. A meghívottak személyesen találkozhattak a pusztai parasztemberekkel, kölcsönösen megismerhették egymás véleményét a korszak megoldást sürgető problémáiról. A vendégek 25-én érkeztek meg a Hugo Hartung munkásságának (*Ich denke oft an Piroshka*) köszönhetően aztán európai hírnévre vergődött vásárhelykutsi vasútállomásra, majd Gregus Máté köszöntője után a helyi tejszövetkezetben reggeliztek, elszállásolásuk után pedig a Hangya szövetkezetben elköltött vacsora zárta a napot. 26-án Kakasszékfürdőn tettek látogatást, megtekintették a kutsi olvasókört, a Hangyát, Gregus Máté, Mérai Sándor és Mónus Imre tanyáját, s a napot a kutsi Népházban tartott értekezlet zárta. 27-én Vásárhelyen tartózkodtak, meglátogatták a Kokron-gyárat, a kaptafaüzemet, a múzeumot, a majolikagyárat, az erdei óvodát, a mezőgazdasági szakiskolát és a Serház téri inséglakásokat, végül irodalmi est zárta a programot. A korszellemre jellemző, hogy az összességében ártatlan találkozó széleskörű rendőrségi nyomozás követte, végül főszervezőjét, Simándi Bélát állásából elmozdították, „működése Hódmezővásárhelyen nem kívánatos” felkiáltással Lajosmizse egyik tanyai iskolájába, Kulapityére helyezték át.

Féja Géza (1900–1978) *Viharsarok* című munkájában állított emléket e látogatásnak. „Aki ezt a 60 000 lakost számláló várost bejárja anélkül, hogy életébe mélyebb bepillantást nyerne, mégis két nagy élménnyel távozik. Egyik a nyers s még mindig várakozó tiszántúli néperő, melynek mozgósító „jelszavát” még egyetlen magyar politikus sem találta el; a másik pedig a város és a nép szervezetében rejlő kálvinista zártság. A kapuk, a szívek, a lelkek nehezen nyílnak meg.” Féja is a belvárosban kezdi virtuális sétáját, melynek „jövevény voltát nagyban enyhíti a török mecsetre emlékeztető kálvinista templom s a tömör erőt sugárzó városháza. A módos gazdák háza átmenet a régi parasztház s a polgárias épület között. Szerkezetükben s komoly fekete-barna színükben, két-három méter magas, tömör kerítéseikben és néma nyugalmukban magabizó méltóságot s kemény zártságot találunk. Végre egy város, ahol az építkezés a nép belső világából is kevert valamit a malterba.” A belvárosból kifelé haladva aztán „a szegénység utcái az ősfalut varázsolják elénk. De nem az ő házaik jelentik a társadalom legmélyebb mélységét. A város szélén sokasodásnak indultak a proletár putrik, mint a háború utáni korszak végső eredményei.”

Az író a nehéz helyzetben lévő vásárhelyi gazdatsadalom legnagyobb hibájának a – leginkább tespedtségéből fakadó – közönyt tartotta: „A szegénység itten ma is olyan, mint Szántó Kovácsék idejében, percek alatt mozgósítható, öntudatos, szerepet követel magá-

nak a városi és az országos politikai életben. A módosgazda-réteg viszont teljesen passzív. Nem mondhatjuk, hogy a szegénységgel szemben az „úri érdekekhez” húzna, cselédjeivel patriarkális szellemben bánik, de nem bír irányt vállalni és tájékozódás nélkül ténfereg az adott rendszer s a múlt századból ittrekedt önegyvennyolcas szófecsérlés között. Itt valóban megdöbbenhetünk, hogy a politikai frázisoknak milyen hosszú az életük Magyarországon. A megrekedt mucsai negyvennyolcasság 1880-ban ugyanazt kiabálta a piacon, amit napjainkban kiabál. S a megrekedt nagygazda-réteg élete természetes „díszének” tartja ezeket az üres szózuhatagokat. Nem hisz nekik, nem bízik bennük, de továbbra is létalapot ad számukra.” Az „üres szózuhatagok” embereként itt is felsejlik tehát Kun Béla képviselő alakja...

Féjára mély benyomást gyakorolt a város érdekes „népjóléti” intézménye, a nyomorkaszárnya. „Régi ütött-kopott épület ez s valóban kaszárnya volt valamikor. Anélkül, hogy átalakították volna, ide helyezik a kilakoltatott szegényeket. Itt kell élniük s halniuk, az utóbbi sokkal könnyebben megy. Még a hajdani „karcserben” is egész család lakik. Négy egymásba nyíló szoba: négy család benne. Valóságos „dühöngő” ez az épület, egész nap, reggel s este folyik az idegeket tépő átjárás.” Nem csoda, hogy elhagyva e nyomorkaszárnyát, a mögötte lévő erdőben található óvodát tekinti „a város egyetlen komoly szociális intézményének”. „Az emberi jóvátétel kis tisztása ez az óvoda. Játszanak, napoznak a kicsik, s enni kapnak. Ha melléjük állítjuk nagyobbacska testvéreiket, senki sem hinné el, hogy egy apának-anyának gyermekei. Az óvodások vidám, jól táplált, barátságos, beszédese, szép gyermekek, a nagyobbak húzódozó, rongyos, sápadt, félénk proletárvirágok.”

A seregyei „proletárvirágot”, fiatal és gyermekmunkást felszippanzó Kokron-féle textilgyárban tett látogatás sem volt örömteli élmény. „Az üzem természetesen inkább az ifjúmunkásokat szívja fel, a képzett iparosok ma is kivándorolnak; Amerika felé azonban már nem lehetséges, így több iparos Afrikába vándorolt. [...] A gyárban forró s helyenként bűdös a levegő, a legnagyobb hőségben sem találtam a munkások számára hűtött vizet. Tíz-tizenkét óra a munkaidő, s 12–20 fillért keresnek óránként. A tizennégy éves leány mire tizennyolc éves lesz: roncs.” De nem volt sokkal jobb a helyzet a kor egyik legnagyobb társadalmi-gazdasági tehertételét jelentő bajbajutottak, az adósságsapdába került középbirtokos gazdák esetében sem. Nehéz helyzetüket Féja Cz. J. batidai gazda során keresztül mutatja be érzékletesen. A határrész régebben a Pappenheim grófok nagybirtoka volt, majd az évek során kisbérleők kezébe került. Cz. J. zsellércsaládból származott, s mikor 1928 tavaszán lehetősége nyílt a bérelt föld megvásárlására, komoly dilemma elé került: félt is belevágni a vállalkozásba, ugyanakkor nyilvánvalóvá tették számára, hogy egyszeri és megismételhetetlen alkalomról van szó. 41 719 pengőért megvette hát a 36 hold földet, a vételárból 19 074 pengőt azonnal be is fizetett a helyi nagybanknak, búcsút intve ezzel éveken át kuporgatott tőkájének. A parcellázást az egyik nagybank bonyolította le, ami nem véletlen, ez számított ugyanis évtizedek óta az egyik legnagyobb üzletnek: ilyenkor lehetett bőséges „vámot” kivetni a parasztság földéhségére, arra, hogy „ha a paraszt már félig-meddig birtokában érzi a századok vagy még mélyebb korok óta sóvárgott földet, rendszerint elveszíti józan ítélőképességét. Belső lázba jön, a legkedvezőtlenebb feltételeket is elfogadja, mert e belső láz forrásában végtelennek érzi erőit, s csupa ragyogásnak látja a jövőt”.

Az első csalódás akkor következett be, amikor sor került újonnan vásárolt földjük kataszteri osztályba sorolására. Amíg egyszerű bérlők voltak, addig az uradalom adójának reájuk eső részét fizették csupán, ami alacsony összeg volt, lévén a nagybirtok mindig sílányynak tüntette fel földjeit. Az alacsony kataszteri osztályba sorolás és így csekély összegű adó fizetése általi „csalafintaságra” a hivatal rögtön rájött, ahogy a korábbi uradalmi földterület kisparaszti kézre került. A föld értéke azonnal alaposan felszökött, s a degresz-szív adórendszer alapján adójukat mintegy háromszorosára emelték. A magát önállósító, s nyakába rögtön súlyos terhet vevő, „felsőbb nemzeti” segítségben hiába bízó birtokos aztán mégis fejlődésnek tudta indítani gazdaságát: házat, istállót, ólakat, fészert épített, gyümölcsöst telepített, szikföldet tett művelhetővé, nagy baromfitenyészetet rendezett be. A lendületes fejlődés közepette ráadásul a nélkülözhető családtagok továbbra is nap-számba jártak. A szorgalommal párosult tehetség meghozta gyümölcsét: újabb 5000 pengőt fizettek ki a banknak. Boldogan tekinthettek tehát a jövőbe. Ekkor kopogtatott be ablakukon a világ gazdasági válság.

Emberünk nem tudott tovább fizetni. A bank elárvereztette a birtokot, s megvette nagyjából annyiért, amennyivel a gazda tartozott neki, csak néhány száz pengőt kellett a banknak fizetnie, de még az sem lett a birtokosé: lefoglalták adóhátralékai fejében. A bank így kapott az eladott földért összesen 24 070 pengőt, s a történet végére visszakapta ugyanazt a földet néhány száz pengőért – csak immár tanyával, gazdasági épületekkel, javított földekkel, szőlővel, gyümölcsfákkal. S még csak ekkor jött az igazi huszárvágás. Mihez kezdjen a nagybank a földdel? Láthatták, hogy birtokosunk és családtagjai milyen szorgalmas, ügyes emberek. Megkapták hát újra ugyanazt a földet bérletbe, akár egykor, a Pappenheim grófok idejében. Csak immár nem az uradalomtól, hanem a banktól bérelték – és ami cseppet sem mellékes, közben búcsút inthettek felhalmozott kis tőkéjüknek.

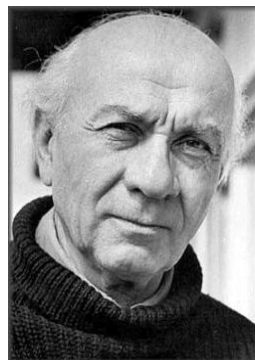
Külön fejezetet érdemelt a *Viharsarokban* az írótalálkozó bázisa, az akkor még a város részét képező Vásárhelykutas, „Hódmezővásárhely tanyavilágának [...] központja”, első-sorban id. Gregus Máté munkásságának köszönhetően. Móricz Zsigmondhoz hasonlóan a lesújtó városi tapasztalatokat ellensúlyozzák Fájánál is némileg a külterületen látottak: „Kutasnak a Greguss-birtok a csodája, s legkülönb eredménye. Idősb Greguss Máté majdnem félszázaddal megelőzte korát, az alföldi homokon megalapította a gyümölcsös parasztbirtokot.” Gregus fiatalon örökölt 11 hold gyenge, szikes földet csupaszon, azaz tanya nélkül. Birtokát aztán élete végére az ötszörösére növelte, négy tanyát, hengeralmot, pálinkafőzőt épített, miközben önműveléssel tett szert jelentős tudásra, közel 500 kötetes könyvtárat gyűjtött össze, s szinte hobbiból írta meg a régi Puszta krónikáját. A fia, ifj. Gregus Máté által vezetett gazdaságban „47 hold földje van a tanyának, tíz hold belőle epreserdő, baromfit tenyésztene benne. Az eper egész nyáron keresztül táplálja a nemesített parlagi fehér baromfit. A gazda arra is gondolt, hogy egységes baromfit tenyésztenek az egész környéken s hús tojást adott bárkinek, aki hajlandó volt ennek fejében két darab jércét visszaszolgáltatni. A terület többi része, 37 hold, végig gyümölcsös. Őszibarackerdő, almaerdő, gyönyörű jeruzsálemi szilvák, cseresznye, nemesített meggy.”

A gazdasági eredmények mellett a Gregus család kulturális nevelőmunkájának értéke is felbecsülhetetlen volt. „A népes család szelleme, lelkivilága merőben különbözik a tanyai gazdákétól. Jártam érettségizett, sőt egyetemről visszaszakadt gazdáknál, ám a csupán elemi iskolát végzett gyümölcskertészek lelkivilága mélyebb, tisztultabb, kultúrájuk

komolyabb, gyökeresebb, mert a magyar agrárlélek, agráréletforma alakult át bennük. Ezeket az embereket növények, virágok s gyümölcsfák nevelték. Szelídség, finomság és bizonyos átszellemültség honol házukban, s a családi életnek egészen különös melegsége.” A nevelőmunka eredményeképp „némelyik napon öt-hat szekér fordul be a tanyára tanulni vágyó parasztokkal. Ez a kis gyümölcserdő minden iskolával felér.”

Vásárfia gyanánt

Szintén az írótalálkozó résztvevője volt *Illyés Gyula* (1902–1983), aki *Írók a nép között* címmel a *Nyugat* 1935. októberi számában emlékezett. Elöljáróban a szervezőket dicsérte, akik nem a könnyebb ellenállás felé mentek el – „sokkal üdvösebb, ha helyi képviselőket hívnak meg, vagy díszpolgárokat választanak” –, hanem olyan írókat láttak vendégül, akiknek támogatása „legjobb esetben is húsz-harminc év múlva jelentkezhét”. „A rengeteg munka és költség tehát, amelyet a fogadás, elhelyezés, szervezés igényelt akkora területen, önzetlen volt, hasonlított a diófát ültető öreg fáradságához, akit nem érdekel, hogy élvezni fogja-e ő is a fa gyümölcsét; bennem mély tiszteletet keltett.”

A nagyrészt fiatal írókból álló társaságot a pusztaiak Illyés emlékei szerint kitörő örömmel fogadták, jóllakatták őket, majd kezdődött a látogatások hosszú sora. „Aztán szétoszoltunk. Mint valami különös vásár végén, az összegyűlt tanyások mindegyike a kocsiban egy-egy író-t mutatónak vagy vásárfia gyanánt haza. Én egy rokonszenves, művelt, korombeli gazda nyakába jutottam, Győri Sándoréba. Próbáltam elképzelni, mit gondolhat furcsa szerzeményéről, akit látatlanban szóltak rá, s mit gondolnék én az ő helyében egy íróról, úgy általában, minden előző ismeretség nélkül? Feszélyezve éreztem magam, mint mindenkor, midőn valami szerepre kényszerülök, ha csak egy mesterségére is. Szerecsére rövidesen emberré váltunk...”

Illyés a várost folyamatosan szűkebb pátriájával, a Dunántúllal hasonlította össze. „Elcsodálkoztam a különbségen. Úgy is értelmezve a szót, amennyivel itt minden különbség, mint a Dunántúltól.” Lenyűgözte, hogy a külterületen élő gazdák a 10–20 kilométernyi távolságot rendszeresen leküzdik, „hogy kapcsolatot keressenek a világgal, a kultúrával és egymással”. A szétszórt tanyák közt sűrű szövedékben működő olvasóköri helyi hálózata kiváló összehasonlítási alapot képezett a dunántúli körökkel: a kétségbeejtő anyagi helyzet ellenére egyértelműen Vásárhely felé billent a mérleg nyelve. „A tanyai gazda az egész napi egyedüllét után nem sajnál tíz kilométernyi gyaloglást vagy kocsizást, hogy este valami hírhez, vagy könyvhöz jusson.” Elszomorította viszont a földnélküli tanyások aggasztó helyzete, „akiknek ütött-kopott, sárból vert kalyibáik úgy állnak a szikesedő sivatag közepén, bekerítetlenül, elhagyottan, akár a kirgiz jurták a sztyeppén. Azzal a különbséggel, hogy közöttük egyetlen háziállat sincs. Pár rongyos, beteg gyermek ül a porban s néz az agastyának közönyével a kérdezőre.”

Susán zugainak szépsége

A vásárhelyi gimnáziumban és a leánylíceumban 1945 és 1948 között tanító Németh László (1901–1975) is elkészítette a saját emlékező írását *Hódmezővásárhely* címmel, melynek első részében szól a régi Vásárhelyről, indulásként a Féja által már említett „kálvinista zártság” képeivel. „A vásárhelyi körgát [...] a kisállomás felől jövő utazó szemében a várost a magasba emeli”, miközben a belvárosi utcák mentén található „dupla, nappal is zárt kapuk persze mást, többet is rejtettek, nemcsak a kapubolt ívébe belógó folyondárt s a kert mélyén csobogó artézi kutat; – értékes, magukért küzdő magánéleteket”.

A korszak irodalma Németh László szerint felületes képet adott csupán a magyar vidéki városokról – ha adott egyáltalán. „Az egyik, amit ezekre a városokra rákentek: a műveletlenség. Nos, nemigen hiszem, hogy az ország bármely más pontján, még az értelmiséget magábaszívó Budapesten is, ezer lélekre több művelt fő esett volna, mint Vásárhelyen, amikor én oda-kerültem.” Vásárhelyen virágzott a művészet, pedig aki „e szikkel jegyes földön, ebben az építészeti sivatagban mutatja fel a szépet, annak nemcsak a szépség iránt kell eredeti érzékének lennie, de azt a tapasztalatot is ott kell hordania a szívében, amely otthonosabban jár a kopárság kivirágzó jelei, mint a sorsától idegen, mutatós vonalak közt. Amióta Tornyai képeit a vásárhelyi műértők kis köre az ország közkincsévé tette, nem kell sokat magyarázni, a szépség miféle neme az, amit a Susán zugaiban vagy a határ nagy, üres ege alatt ott érez az ember.” A másik sztereotípa a provincializmus volt, „a vakondszemszög: az emberek csak a városukat látják abban is, ami túlesik rajt. Ennek is épp a fordítottja volt igaz. Az emberek itt, még ha különben tájhazafiak voltak is, előszeretettel foglalkoztak olyan dolgokkal, amelyeknek a környezetükhöz nem volt köze. A néprajzos orvos, aki országosan elismert népdalgyűjtő is volt, jellegzetes vásárhelyi alak inkább az ásványgyűjteményével lett: itt, ahol semmiféle ásvány nincs, színes opálokkal, chizarobinokkal rakta tele rendelőjét.” Hódmezővásárhely sohasem tudott megtartó város lenni: „a baj Vásárhelyt nem a műveletlenség volt, hanem hogy a meglévő műveltséggel sem lehetett mit kezdeni. [...] A város néhány cívis család kezében volt, akik nem tűrtek beleszólást a helyi ügyekbe; az országos dolgok pedig Pesten intéződtek: aki lenni akart valami, oda kellett mennie, a helyben maradtak a vidéknek kijáró eleve-megvetésben éltek.”

Az író érzékletes képet fest középiskolai tanítványai jelleméről, mindennapjairól: „ami énnekem (aki előtt Pesten akkor már több ezer diák vonult el) azonnal szemet szűrt s amit azóta is „vásárhelyinek” érzek, nem is volt egyik vagy másik réteg sajátsága; jellemző volt az a diákok túlnyomó részére; nemcsak a bessenyő képű, karbunkulus szemű őslakókra, a közéjük települtekre, a genius loci által átjártakra is. Szemben velük a frissen beszárma-zott, többnyire tisztviselőgyerekek kisebb csoportja állt. Volt egy-két osztály, amelynek ezek adták meg a jellegét: ezekben általában biztosabb volt a lecketudás, tisztábban hideg a levegő, de hiányzott az a sajátságos kedvesség, amelyben a sunyiságból és hóbortosságból is volt valami, de ugyanakkor addig nem ismert megértés s igen: tisztaszívűség is sugárzott.” Tapasztalatai alapján a vásárhelyi diák „hogy szorgalmas lett volna, azt nem lehet ráfogni; sőt, néha, főleg dolgozatírásnál, bámulatba ejtett a sok álmunka, csalafinta-

ság, amellyel a megkívánt igazi erőfeszítést megkerülte. De erőgazdálkodásukban volt valami lírikusi; a fölhalmozott renyhesség, ha valami beléjük kapott, nagy tanuló lázokban robbant ki. Jellemet, amely szigorú nevelésen, korán szerzett elveken alapult, nem sokat találtam köztük, de annak az illojális pimaszságnak sem volt nyoma, amelyből pesti iskolákban már kaptam ízelítőt. Fényes szemükben, cigányos modorukban mosolygó paktum ült a közös munkakerülésre, de a szép dolgokban való részvételre is. Volt bennük [...] valami bennszülött báj, amely nemcsak lekenyerezett, de remeklésre is sarkallt. Azonkívül értelmesek is voltak, a lányok még inkább, mint a fiúk. S volt egy tulajdonságuk, amely az együttthaladást, néha az együttszáguldást lehetővé tette: erős szimat a műveltség dolgai iránt, mely ha megfelelő táplálékot kapott, zúgolódás nélkül vitte őket a tananyagon messze túlra is.”

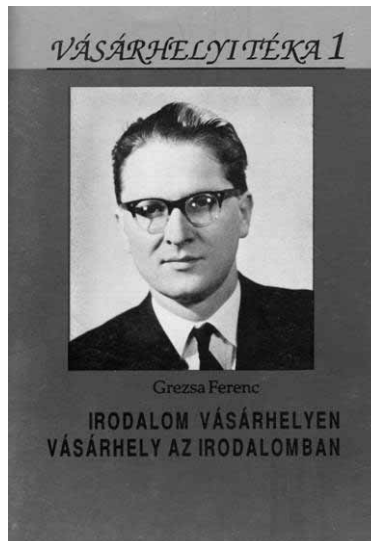

MÉNESI GÁBOR

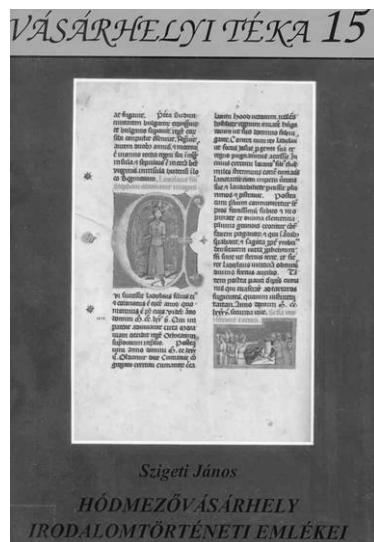
*Emelkedés és visszaesés*NÉHÁNY GONDOLAT A VÁSÁRHELYI IRODALOMRÓL
GREZSA FERENC ÉS SZIGETI JÁNOS KÖNYVE ÜRÜGYÉN

Önmagunk minél teljesebb megismeréséhez nélkülözhetetlen múltunk, gyökereink, kulturális örökségünk felfedezése. Mindez igaz a kisebb közösségek (így a régió, a kistérség, a város, az iskola, a család) esetében is. Erősítheti jelenbeli öntudatunkat, ha megismerjük annak a közösségnek a múltját, hagyományvilágát, amelyhez kötődünk. Természetesen ehhez nélkülözhetetlenek azok a források, amelyek elősegítik az ismeretszerzést. Vegyük most kezünkbe a Vásárhelyi téka sorozat két darabját, az elsőt és a tizenötödiket! Az egyik Grezsa Ferenc munkája, az *Irodalom Vásárhelyen, Vásárhely az irodalomban*, a másik Szigeti János könyve, a *Hódmezővásárhely irodalomtörténeti emlékei*. Két kiadvány, amely a helyi irodalom értékeit próbálja felmutatni. A rendszerváltás után a múlt felé érdeklődéssel forduló tekintet szembe találhatta magát azzal az ürrel, amely Hódmezővásárhely könyvkiadásában régóta tátongott. Hiányzott ugyanis egy olyan kiadványsorozat, amely a város szellemi értékeit kívánja számba venni, figyelmét egyaránt kiterjesztve az irodalomtudomány, a művelődéstörténet, a helytörténet és a néprajz területeire oly módon, hogy az egyes kötetekben termékenyen ötvöződjön a közérthető, olvasmányos hangvétel és a tudományos hitelesség. Ezt a feladatot ismerték fel azok a helytörténészek, akik 1993-ban útjára indították a Vásárhelyi tékát.

Korántsem lehet véletlen, hogy a sorozat éppen Grezsa könyvével indult, hiszen a helyi irodalomtörténet feldolgozása terén még erőteljesebben érezhettük az elmaradást. A téma iránt behatóbban érdeklődők ugyanis azt megelőzően nem vehettek a kezükbe átfogó igényű, monográfiászerű összefoglalást Hódmezővásárhely irodalomtörténetéről, ismereteiket szórványosan, különböző források segítségével gyűjthették össze. Ilyen fontos forrásnak tekinthetők a helyi folyóiratok, így például a *Vásárhelyi Szó*, amelynek egyes számaiból – ahogy azt könyvében Szigeti János is kiemeli –, elsősorban Sipka Sándor, Láng István, Péter László, Dömötör János és Tárkány Szűcs Ernő tanulmányainak köszönhetően, összeállítható a város irodalomtörté-

netének vázlata. Nem hagyhatjuk e tekintetben figyelmen kívül a Bethlen Gábor Gimnázium évkönyveit sem, már csak azért sem, mert az alma mater neves tanárai közül többen – így Láng István, Grezsa Ferenc, Földesi Ferenc, Imre Mihály – rendszeresen publikáltak a város irodalmát érintő kritikákat és tanulmányokat. Ha már a periodikák felsorolásába kezdtünk, feltétlenül meg kell említenünk a *Vásárhelyi Tanulmányok* és a *Délsziget* köteteit, valamint a Szeremlei Társaság évkönyveit. A helyi irodalom képviselőinek megismeréséhez jó forrásként szolgál a *Hódmezővásárhely jelesei* című életrajzi kislexikon, valamint ennek javított és kiegészített folytatása, a *Jeles vásárhelyiek*, Kőszegfalvi Ferenc összeállításában, amely a Vásárhelyi téka sorozat második köteteként látott napvilágot. Ugyancsak jelentős a *Hódmezővásárhelyi életrajzi lexikon*, amely már az újabb kutatási eredményeket is felsorakoztatja. Ezen kívül természetesen haszonnal forgathatók lelkes helytörténészeink munkái (a különböző kiadványok, bibliográfiák, adattárak, cikkek, tanulmányok), amelyek közül itt három kötetet emelnék ki: a Kárász József-émlékkönyvet, „A megőrző megőrzése” című Németh László-bibliográfiát, valamint az „Én, József Attila, itt vagyok...!” című kiadványt, amely a költő vásárhelyi világára összpontosít.

Az általunk most kiemelt két irodalomtörténeti munka egyike sem felel meg a (kis)monográfia kritériumainak, de nem is ez volt a szándék, mindkét esetben inkább tanulmányokkal, közelítésekkel találkozhat az olvasó. Egyik szerző koncepciójában sem szerepel a teljességre törekvő igénye, ebben minden bizonnyal a szűkös terjedelmi lehetőségek is gátolták őket. A Szigeti-könyv szerkesztője, Máyer Jenő hangsúlyozza is előszavában, hogy a szerző „nem monográfiát írt. E munka műfaja inkább tanulmánygyűjtemény, ezáltal nem törekedhetett teljességre, nem is volt ez a szándéka. A szerteágazó és bonyolult téma egy-egy darabját járta körül.”

Grezsa és Szigeti is tisztában van azzal, hogy „Vásárhely nem annyira irodalma, mint képzőművészete, néprajza révén vált a magyar szellemi élet jelentős tényezőjévé” (Grezsa, 15.), mégis elkerülhetetlen a város irodalomtörténeti ívének megrajzolása, a helyi értékek minél teljesebb számbavétele. Az irodalomra nem jellemző az a folyamatosság, ami a képzőművészetet végig meghatározta, itt inkább az „emelkedés és visszaesés” időszakairól beszélhetünk. Voltak ugyan virágzó, felfelé ívelő periódusok a helyi irodalom történetében, de ezek csupán néhány pillanatig tartottak, s a vásárhelyiség inkább a kívülállók tapasztalataiban és műveiben hagyott markánsabb nyomot, vagyis inkább a városban elidőző írók, költők műveiben tükröződött vissza. Ugyanakkor „ha egy-egy pillanatra úgy is tűnt, hogy a vásárhelyi irodalom – a két világháború közt az itt tartózkodó József Attila szellemi kisugárzása révén, a negyvenes években az *Égető Esztert* író Németh László munkássága nyomán – túlszárnyalhatja a társzművészetek teljesítményét, Vásárhely irodalmi szerepe mégse mérhető a *Holnapnak* otthont adó Nagyváradéhoz, Oláh Gábor és Gulyás Pál Debrecenéhez vagy akár a Tömörkény–Móra–Juhász Gyula

fémjelezte Szegedéhez.” (uo.) Mindez sajnálatos módon az utóbbi években, évtizedekben mit sem változott, s ennek okát csak részben kereshetjük a magyar irodalom centralizációjában.

Ennek ellenére Hódmezővásárhely irodalmának jó néhány nagy pillanatát tartjuk számon. A fellendülés a XIX. és XX. század fordulóján vált érzékelhetővé. Az irodalmi élet egyik központja a gimnázium volt, míg másik bölcsője a Vásárhelyen is megerősödő hírlapirodalom lett. Az átrendeződő helyi irodalmat ekkor már áthatja a modern gondolkodás és a formai megújulás igénye, amely termékenyen ötvöződik a népi hagyományokkal. Ennek lenyomata Gonda József nagy vállalkozása, *A Jövendő* című művészeti és kritikai folyóirat, amely 1910-ben indult, ám csupán három évfolyamot élt meg. „A lap világnézeti és esztétikai iránya a *Huszadik Századdal* és a *Nyugattal*, a polgári radikalizmus ideológiaiájával és a modern irodalommal tart rokonságot. Munkatársai közt találjuk Adyt, Bíró Lajost, Hatvanyt, Ormos Edét, Révész Bélát, rajtuk kívül még Kosztolányi, Babits, Kaffka, Gellért és Karinthy verseit, Móricz novelláit is közli.” (Grezsa, 19.) Szigeti idézi Ady Párizsban keletkezett levelét, melyben üdvözlí a folyóirat indulását. Idézzünk egy gondolatot belőle: „Hát addig csúfolták »paraszt Páris«-nak Hódmezővásárhelyt a budapesti skriblerék, hogy a »paraszt Páris« hirtelen beszéltetni kezd magáról, mint a magyar intellektuális forradalom új sánchelye.” (Szigeti, 58.)

Gondához hasonlóan vezető szerepet töltött be a város szellemi életében Galyasi Miklós, akinek alakjában, munkásságában összekapcsolódott a paraszti tradíció és a franciás műveltség. Kinizsi utcai legényszobája, a „Műverem” „a haladó írók, művészek, tudósok egyik hatékony vidéki irodalmi szalonjává avansált”, „az élő magyar művészettörténet egy szelet Montparnasse-a lett, ahol az egyedüli fokmérőnek a tehetség számított.” (Szigeti, 74.) Galyasi egyik alapítója volt az 1934-ben megalakult Tornyai Társaságnak, később, 1946-tól Tárkány Szűcs Ernővel együtt szerkesztik a Társaság folyóiratát, a *Puszták Népet*. A lap „profilja nem szűkült be, nemcsak irodalommal, hanem általában »alföldtudománnyal« foglalkozott. Rovataiban megjelent a jogi néprajz, a zenefolklor, a népryelvutató, a régészet, az etnográfia, a várostervezés, a településföldrajz, a mezőgazdaságtan és a pedagógia is. (...) A kritika a *Puszták Népet* a Sorsunkkal és a Magyarokkal egy sorban emlegette, de színvonala mellett irányának bizonyos konzervativizmusát is bírálta.” (Grezsa, 30.)

A helyben, helyi alkotók által létrehozott műveknél azonban jóval nagyobb jelentőséggel bír a város szellemiségének az a visszfénye, amely az itt megforduló, hosszabb-rövidebb ideig otthonra, menedékre találó klasszikus alkotók műveiben tükröződik vissza. Vásárhely irodalomtörténetének legjelentősebb évtizede Németh László jelenlétével (1945–53) kapcsolódik össze. Érthető módon Grezsa Ferenc erről a termékeny egymásra találásról szól könyvében legrészletesebben, hiszen korábban külön monográfiában dolgozta fel az író vásárhelyi korszakát. „Az 1945 utáni vásárhelyi irodalom, habár folytatása a két világháború közti helyi irodalom hagyományainak, a megkülönböztető jelleg, az elkülönítő sajátosság, a colueur locale megragadása helyett inkább a tipikus megragadására törekszik, tájjellege szűnőben van. Oly átfogó, sokoldalú, a teljességet kifejező képet, mint a korábbi korszakok, a városról nem alkot. E feladatot az egy időre Vásárhelyen megtelepedő nagy magyar író, Németh László végzi el helyette – az *Égető Eszter* megírásával.” (Grezsa, 32.) Grezsa kimutatja, hogyan épült be az író regényvilágába a vásárhelyi élményanyag.

Hangsúlyozza, hogy a vásárhelyi korszak kiemelkedő jelentőséggel bír az életmű alakulása szempontjából. „Ekkor történik meg Németh László gondolkodásában »az elemek végső elrendeződése«. Ha a tanulmányírónak a *Tanú*, a szépírónak az »óraadók királysága a fénykora«. Legjobb drámái és regényei – a *Husz* és a *Széchenyi*, az *Iszony* és az *Égető Eszter* – Vásárhelyen keletkeznek. Az írói korszak nagy vívmánya a történelmi dráma és a társadalom életét élő és alakító regényhős. A kísérletező író-pedagógus műhelyében szembesül az utópiateremtő hajlam a növekedő realitásérzéssel. Ebből a feszültségből születik a tanügy rendezésének terve s az írói pálya természettudományos (»biológiai«) realizmusa.” (Greza, 26.) Greza emellett szépen vázolja fel azt a városképet, amelyet irodalmunk ide látogató vagy a szomszédos Szegedhez kötődő klasszikusai (Juhász Gyula, Móra Ferenc, Nagy Lajos) formálnak meg, valamint számba veszi a népi írók Vásárhellyel kapcsolatos reflexióit.

Szigeti mellőzi könyvében Németh vásárhelyi szerepét, inkább József Attila hódmezővásárhelyi kötődéseit tárgyalja részletesebben. A téma régóta foglalkoztatja, hiszen már 1972-ben a *Csongrád megyei Könyvtáros* közreadta *József Attila és Hódmezővásárhely* című, nyolcvanhárom tételből álló bibliográfiáját, míg 1977-ben napvilágot látott összegző tanulmánya, *József Attila Hódmezővásárhelyen* címmel. Jelen írásában újabb kutatási eredményekkel próbálja gazdagítani a korábbi közléseket. Pontosít néhány tisztázatlan filológiai problémát, miközben rámutat: „Mindeddig nagyobb súlyt fektettek az életrajz vásárhelyi adatainak tisztázására, mint a helyi színezetet is felmutató művek vizsgálatára.” (Szigeti, 96.) Tudjuk, hogy a költő gyakran találta meg a nyugodt munka feltételeit sógora, Makai Ödön házában. „Ha összeadjuk az 1928 és 1935 közt Vásárhelyen töltött heteket, hónapokat, féléveket, az itt töltött idő fölér a makói évek terjedelmével, meghaladja a szegedi tartózkodását.” (Greza, 21.) A városban írja meg Fábíán Dániellel közösen a Bartha Miklós Társaság *Ki a faluba!* című röpiratát, Babitsról szóló tanulmányát, itt keletkezett az *Eszmélet* két strófája, az itteni élmények tükröződnek vissza a *Téli éjszaka* egyes részleteiben. Emellett olyan József Attila-költemények keletkezése kapcsolható Hódmezővásárhelyhez, mint a *Szappanosvíz*, a *Dörmögő*, az *Esik*, a *Nyár* vagy a *Regösének*. A költő többször megjelent a „Műverem” asztaltársaságában, később a Tornyai Társaság is tagjává választotta. Szigeti ezzel kapcsolatban arra emlékeztet, hogy „hiba lenne a Társaság bizonyos értelemben vett provincializmusa, konzervativizmusa és a költő előretekinő, modern életszemlélete közé egyenlőségjelet tenni”, fel kell figyelniük a szemléletbeli különbségekre is. (Szigeti, 95.) Mindezek mellett azt is világosan látnunk kell, hogy ez a város „József Attila számára nem adott új lendületet, viszont nem is vált a versíró számára a vesztglés színhelyévé”. (Szigeti, 86.) „Ha művei keletkezéstörténetét vizsgáljuk, joggal mondhatjuk, hogy bizony csak nagyon áttételesen, közvetetten mutatható ki a couleur locale, a helyi élményanyag.” (Szigeti, 89.)

Mindkét szerző említi Arany János és Mikszáth Kálmán vásárhelyi kapcsolódásait. Greza véletlennek tekinti, hogy Arany *Rásüt az esthajnal...* kezdetű versének színtere éppen Hódmezővásárhely, Szigeti láthatóan nem ért egyet ezzel a megállapítással. Mikszáth néhány anekdotája a szegedi évek alatt Vásárhellyel kapcsolatban született. A *parasztok* című elbeszélésében például a Nagy András János-kút létrejöttének történetét örökítette meg.

Szigeti részletesebben, Grezsa rövidebben szól Bibó Lajosról és Pákozdy Ferencről. Bibó „életműve átmenetet alkot a századvég anekdotikus népiessége, valamint Móricz és a népi írók komor, szociális látásmódja között, s legjobb novelláiban, *Juss* című drámájában a paraszti sors Tornyaiék piktúrájára emlékeztető tragikumát fogalmazza meg”. (Grezsa, 20.) Ugyancsak a népi írók vonzásában indult Kárász József, akinek Szigeti külön tanulmányt szentel.

Szigeti a nagyobb, részletesebb pályaképek híve, és egy-egy író, költő műveinek ismertetésekor nem elégszik meg a szűzsé összefoglalásával, hanem gyakran rövid elemzéseket is ad. Tanulmánykötete viszont Kárász József portréjával véget ér, nem jut el a mai alkotók bemutatásáig. Grezsa rövidebb, a lényegre szorítkozó, vázlatos portrékat közöl, és – még ha felsorolás szintjén is, de – eljut a helyi irodalom legújabb fejleményeinek feltérképezéséig. A vásárhelyi vagy vásárhelyi kötődésű szerzők között megemlíti Ördögh Szilvesztert, Papp Lajost, Fenyvesi Félix Lajost, akit Vas István mutatott be az *Élet és Irodalom*ban, Tamási Istvánt, Gulay Istvánt, valamint Szentí Tíbort. Grezsa 1987-ben zárta le kéziratát, így nyilvánvalóan nem kerülhetett bele az 1990 utáni irodalom ismertetése. A Szigeti-könyv esetében viszont hiányolom a város rendszerváltás utáni irodalmának legalább vázlatos, kronologikus áttekintését. Noha a mögöttünk hagyott másfél évtized vásárhelyi irodalma meglehetősen szegényesnek mondható, mégis igen nagy szükség lenne számba venni maradandó értékeit.

A két könyv kitűnően egészíti ki egymást, a régóta hiányzó, összefoglaló igényű munka született meg Grezsa, majd Szigeti tollából. Mindketten kitűnően ötvözik a közérthető és a tudományos igényű feldolgozásmódot, s így munkáik minél szélesebb olvasóközönséghez juthatnak el. Az *Irodalom Vásárhelyen, Vásárhely az irodalomban*, illetve a *Hódmezővásárhely irodalomtörténeti emlékei* című kiadványokat haszonnal forgathatják a szakemberek, tanárok, tanulók és a helyi irodalom alakulása iránt behatóbban érdeklődő olvasók egyaránt.

KRUZSLICZ ISTVÁN

Képzőművészek a mártélyi Tisza-parton

A holtág és a mártélyi táj szépsége már a századforduló után odavonzotta a felsőművészeket. Legkorábban Tornyai János (1869–1936) és Endre Béla (1870–1928) kerültek kapcsolatba a faluval.

Tornyai gyermekkorában a városszéli gyümölcsös-kerteken és nádasokon túl szívesen járt ki a Hódmezővásárhelytől hat-hét kilométerre kanyargó Tiszára. Az alföldi realista festőiskola megalapítója elsőként fedezte fel Mártélyt a művészet számára.

1911-ben Budapesten a Művészház termeiben megrendezett sikeres kiállítása után végre teljesíthette régi vágyát, és a Tisza-parton a töltéshez közel felépítette mártélyi házat. A falu szélén emelt épülethez a vályogot maga csinálta, a gerendákat, a cserepet barátaitól kapta. Találón nevezte „hóttig nyögöm” háznak. Padlóra már nem telt, a földes szobában rendezte be műtermét.

Ritkán tartózkodott itt, a szabadban szeretett festeni. Lyka Károly írta róla: „...alkalmas időben messze elcsatangolt a Tisza körül, Mártély táján a szántóföldek és legelők voltak a műterme. Ott festett. A hozzávaló szerelvényeket maga cipelte ki a Mári segítségével, aki a művész jobbkeze volt.” Kovács Mária, 1905-től lett a modellje, élettársa, tanítványa és mártélyi tartózkodása idején is vele volt.

Tornyai tájfestészete ezekben az években teljességedt ki igazán. Egész sorozata készült itt el az földi határt, a Tisza-parti tájat megörökítő remekműveknek. A magányos fa, a vízpart, a pusztaság, a búzamezők, a felhők, a borongós ősz, a ködös tél váltogatja egymást képein. Alkotásain a változatos színek számtalan árnyalata megtalálható: a búzamezők aranyárgájával, a tarlók rőt vörössével, a boglyák üde színfoltjaival, a fények vibrálásával varázsolja el a nézőt. Az egyes festményeken drámai feszültség, olykor komor belső nyugtalanság tükröződik.

A mártélyi nagy fát szinte minden évszakban megfestette. Több száz vázlatot készített az alföldi táj részleteiről. Kisméretű képein rendkívül eleven színekkel dolgozott, kevés technikával is érzékeltette a táj harmóniáját. 1915-ben a táj versre is ihlette:

„Belébámulok a nagy pusztába, / A nagy pusztaság meg bámul belém / Lélek se lebben, madár se retten / Ketten vagyunk: a pusztaság és én.”

Mártélyi magányából hiányoztak a régi művészbárátok, a viták, melyeket a serházbeli műteremben folytatott. Rudnay Gyula és Pásztor János már korábban Pestre költöztek, Kiss Lajost a Nyíregyházi Múzeumba nevezték ki 1912-ben, egyedül Endre Béla maradt elérhető közelségben. 1917 januárjában írta Felvinczy Takács Zoltánnak a mártélyi időszakról a következőket: „Azóta itthon Mártélyon, Máriával együtt már négy-öt éve. Érlelődtem (sőt, azt hiszem, már egészen megértem!) csöndes magányomban, mint a bor.”

Az első világháború időszakát is itt töltötte, de folyamatosan levelezett barátaival, kapcsolatban állt a pesti és külföldi tárlatokkal, ahová festményeiből is küldött. Az ötvenedik életéhez közeledve, lassan érlelődött meg benne az a gondolat, hogy elhagyja Mártélyt, házát eladja és véglegesen Pestre költözik. A mártélyi ház értékesítésére unokahúgát, Patócs Istvánné Kutas Máriát kérte fel. A hirdetés 750 négyszögöl nemes gyümölcsfákkal, fenyővel, rózsával beültetett kert közepén lévő egészen új, modern házról szól, amely a vasútállomástól és a Tiszától három perc távolságra van.

Az 1918. évi forradalmat itt élte át, 1919 nyarán a Kecskeméti Művésztelepen dolgozott. Új modelljét, a fiatal pesti Holzinger Katalint már 1918 nyarán magával vitte Mártélyra is. Kapcsolatuk 1920 elejéig tartott. 1919 decemberétől 1920 márciusáig maradt Pesten, majd visszatért Vásárhelyre. Édesanyja március 16-án meghalt, Mária elment tőle, mártélyi házát kifosztva találta. Egy ideig a régi kaszárnyában lakott. Friedrich Jánoshoz írt levelében 1920 karácsonyán keserűen írta le a következő sorokat: „Én egész nyáron át és egész télen mindig hurcolkodtam, először Mártélyról haza a régi műterembe, most pedig a régi kedves műteremből a belvárosba, az úgynevezett Kultúrpalotába. S innen is hurcolkodnom kell nemsokára. Hideg van itt, s már ezért sem tudok dolgozni.” Megromlott a város vezetőivel fenntartott kapcsolata is. Végül 1921. november 16-án végleg Pestre költözött.

Endre Béla 1870-ben született Szegeden, de szülei hamarosan átköltöztek Hódmezővásárhelyre. Édesapja, mint az ármentesítő társulat mérnöke, gyakran járta a Tisza töltéseit, a folyópartot, és többször magával vitte fiát, aki megfigyelte és emlékezetébe véste a göcsörtös fűzfákat, a Tisza menti táj vonzó világát.

A századfordulót megelőző évtizedben külföldön tanult festészetet, éveket töltött Olaszországban, járt Németországban és Párizsban is. 1901-ben véglegesen Hódmezővásárhelyre költözött. Tagja lett a városban kialakult kis művészársaságnak, Tornyai János, Pásztor János, Kiss Lajos, Rubletzky Géza, Smurák József, Plohn József gyakran találkoztak és élénk eszmecsere folytattak a művészet kérdéseiről, gyűjtötték a néprajzi tárgyakat, és igyekeztek felderíteni és megörökíteni a hagyományokat, szokásokat.

Endre Béla az év egy részét mindig Mártélyon, a Tisza partján töltötte el. A zajos és nyüzsgő városi élet után, ha nyugalomra és harmóniára vágyott, felkereste az ártéri erdők és füzesek csendjét. Gyerekkorától fogva ismerős volt számára ez a vidék, belső kötődés kapcsolja a megfestett tájhoz. 1924-ben alakult meg a vásárhelyi Zenei Irodalmi és Képzőművészeti Társaság, mely őt választotta meg elnöknek. A Pestről nyaranta idelátogató képzőművészeti főiskolások legfőbb pártfogója és támogatója lett.

Nemes egyszerűséggel ábrázolta a homokos, ragyogóan zöld partokat, a hatalmas fűzfákat, a vízzel előntött árteret, az őszi hóval borított tájat, az olvadást. (Ártéri táj, Nő a Tisza-parton, Tisza-ág, Füzes napsütésben, Tiszai táj, Holt-Tisza, Tisza-parti részlet, Árvíz). Endre Béla rónái, mezői kistanyái, ártéri tisztásai líraiak, derűsek és napsugarasak. Olykor puhán, lágyan vonul át a felhőkárpit a tájon, máskor vihar előtti komorabb gyülekező állapotban látatja velünk a felhőket (Borús ég, Szeles idő). Sokat foglalkoztatta az élesen megvilágított házfalak megjelenítésének problémája. Nem nagy számban, de festett falusi utcaképeket is. (Parasztudvar, Falu vége, Falusi udvar, Téli utca, Utcarészlet). Mártély „főtere” a helyszíne Piac című alkotásának. Motívumnak nem a szokásos nyüzsgő tömeget

választotta, a sátrak együttesével és a bujkáló apró piros foltokkal érzékeltette az esemény dinamizmusát.

Legszívesebben Rácz Pál gátőrék házában tartózkodott. Itt nézte a színes hajnalokat és az árnyalatokban változó naplementéket. Itt hunyt el tragikus hirtelenséggel 1928. augusztus 12-én hajnali 5 órakor.

A vásárhelyi születésű, de akkor már Budapesten élő, Mártélyra azonban gyakran ellátogató festőtárs, Darvassy István Hazatérés Mártélyról című festményén örökítette meg Endre Béla utolsó útját. A festményen látható a jellegzetes mártélyi rámpa, a falu szélső házai mellett elhaladó szekérre tett koporsó. Darvassy István festményein a holtág és a vízparti táj mellett megjelenik a munkáját végző mártélyi ember (Halászházok).

Rudnay Gyula több éven át rendszeresen ellátogatott növendékeivel Mártélyra. Ez a kapcsolat azonban nem realizálódott konkrét műalkotásokban. Tanítványai között tehetséges fiatalokkal (Barcsay Jenő, Kántor Andor, Pekáry Mihály és Frank Frigyes) ismertette meg a tiszai táj szépségeit. Műveikben azonban inkább eseti tanulmány vagy vázlatrajz formájában jelenik meg a falu.

A két világháború közötti időszakban Pogány Ferenc (Mártélyi ártér) és Barkász Lajos (Pányi, az öreg halász, Tornyai házának verandája) töltöttek hosszabb időt Mártélyon. Frank Frigyes a harmincas években egy évtizedig járt Mártélyra. Medgyessy Ferenc a húszas években készítette ide kötődő alkotásait. Szólni kell a kevésbé közismert Hanna Mela festőművésznőről is, aki a faluban élt és dolgozott. Festményei, grafikái híven tükrözik az őt akkor körülvevő világot. (Őrzse néni udvara, Utcarészlet, Mártélyi disznópásztor, Mártélyi utca, Az óvoda udvara).

Már korábban is bérelt a város szobát Mártélyon az ott alkotni vágyó művészek elhelyezésére, míg végül 1957-ben hivatalosan is megalakult itt a művésztelep. A Hódmezővásárhelyi Városi Tanács közvetlenül a Tisza-partján egy ötszobás alkotóházat építtetett és adott át a Képzőművészeti Alapnak üzemeltetésre. A telep a vásárhelyi és a fővárosi művészek rendszeres találkozóhelyévé vált, és tehetséges fiatalok egész sorának nyújtott lehetőséget a nagy alföldi mesterek hagyományainak folytatására. Hosszabb-rövidebb időt sokan töltöttek Mártélyon, de itt, néhány kivétellel, csak azokról szólunk, akiknek művészetében vagy életművében az átlagosnál nagyobb szerepet játszik a mártélyi kapcsolat.

Évről évre visszatérő művész a fővárosban élő Novotny Emil Róbert, akinek műveiben a mártélyi táj sok-sok részlete megjelenik (Mártélyi Tisza-part, A művésztelep teraszáról, Bözse néni udvara).

Kohán György ritkábban ugyan, de szintén megfordult itt. Széles ecsetvonásokkal festett képe, a Mártélyi udvar kivételes erőt sugároz.

Kajári Gyula szénrajzaiban, grafikáiban fel-feltűnik a mártélyi táj, a fűzfák és a Tisza-part. Ismerte az itt élők életét, akiket tisztelt és közeli kapcsolatba is került velük, ismerte mindennapjaikat, gondjaikat, vágyaikat. A Nagy Sándorról 1961-ben készült rajza mellett a Mártélyi halásztanya című képe és több, Tisza-parti tájat és a mártélyi embereket ábrázoló rajza bizonyítja mély kötődését a faluhoz.

Almási Gyula Béla az ártéri füzeseket, a fényben úszó tisztásokat ábrázolta, míg Németh József képein a hangulati elemek dominálnak egyszerűsített dekorativitással. Említhetnénk még Lipták Pál, Tokácsli Lajos, Holba Tivadar, Tóth Sándor nevét.

Gacs Gábor a mártélyi strandot és a faluvéget jelentette meg grafikáin. Kurucz D. István festményein a széles horizont végtelensége tárul elénk. Füstös Zoltánt is megérintette a mártélyi táj, a vízén ringó csónakok és az őszi füzesek csendes hangulata. A felsorolás nem lehet teljes, hiszen Redő Ferenc, Vörös Rozália és a magyar művészet legjobbjai, Óvári, Acél, Vecsési, Szurcsik, Patay és még sokan mások szintén hozzájárultak a mártélyi művészet gazdagodásához.

Szalay Ferenc, Erdős Péter, Lelkes István Hézső Ferenc alkotásait, Szabó István plakettjeit domborműveit szintén ez a táj ihlette.

Két vásárhelyi festőművész is Mártélyon rendezkedett be. Fodor József felújított parasztháza a Tiszai utcában áll. Szalay Ferenc pedig megvásárolta a híres Késmárki Malmot és szinte állandóan ott tartózkodik.

A Tisza-parti táj szépségeire, egyedülálló varázslatos hangulatára alapozva 1965-ben Füstös Zoltán kezdeményezésére jött létre a fiatalságot bevonó mártélyi Ifjúsági Képzőművészeti Tábor. 1975-ben a korábbi sátrak helyett felépült a 20 négyzetméteres faház, később központi épülettel és étkezővel gyarapodott.

A tábor minden év augusztusában a hódmezővásárhelyi képzőművészek vezetésével és irányításával működik. Füstös Zoltán és Fodor József voltak az első tanárok, majd később csatlakoztak Hézső Ferenc, Lelkes István és Holler László, jelenleg Bányai Béla a tábor vezetője. Kezdetben a fiatalokat kívánták bevonni, de később az ország minden részéből érkező fiatal kezdők mellett megjelentek az idősebb, tapasztaltabb résztvevők is. Ma már országos hírnévre tett szert a Mártélyi Képzőművészeti Szabadiskola. Az itt született alkotásokból minden évben a Hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban rendeznek kiállítást.

TORNYAI ÉS MODELLJE MÁRTÉLYON

FENYVESI FÉLIX LAJOS

Komor tél

KOHÁN GYÖRGY OLAJKÉPE (1960 KÖRÜL)

*Mennyi fekete! Mennyi jaj-fehér!
Örvénylő ég, ahogy tombol a tél.
Sípol a szél öklelve a falnak,
kerengnek vascsőrű éhes varjak.
Tombol a megvadult jég-december.*

*Hajnal van? Alkony? Senki se tudja.
Sűrű hóval az út is befűjva.
Faderék reccsen, a föld hasad át,
kezével fogja Isten a tanyát!
Zeng és zúg a komor téli vihar.*

*Láng világol szív-sötétbe félve,
anya hajol gyermeke fölébe.
Kibírtunk ezer évet! Száz veszélyt.
Túléljük ezt a kóomlásos éjt,
sebzett földön pusztuló magyarok!*

Fekete kiáltás

KAJÁRI GYULA EMLÉKÉNEK

*Fekete fekete fekete
rajzkrétád te örök-árva,
elégett ujjaid közt ahogy
életet írtál a halálra,*

*varjúcsőrök vájták utolsó
képed alá neved,
füvet tép Isten a mezőről,
hogy bekösse szívsebed.*

*Fekete fekete fekete
sötét az ég, virághavas szobád,
májusi lomberdő zöld
csendje már az új hazád.*

*Magyarország csalók, világ-
gyilkosok tanyája lett,
nem szórod haragod köveit,
bevégeztetett, bevégeztetett.*

*Fekete fekete fekete
aludj nagy halott, te árva,*

*ha szólítanak, rajzold az embert
Tejút fehér lapjára!*

TavasZRög

CSIKÓS ANDRÁS SÍRJÁBA

*Vásárhely, New York, Kishomok,
lettél barátom ifjú halott.
Indulsz, megnyílnak fönt az egek,
tavasz szövi rád fény-ingedet.*

*Elárvult ecset és a vászon,
mezítláb kelsz át a halálon,
mint gyerekkorban tarlós földeken
kalász-soványan, éhesen.*

*Elveszett? Nem. Csillagmiriád
ragyog, izzik képeden tovább:
gyűszű, cérna, gomb, sok ködalk,
fehérre meszelt tört házfalak,*

*külvárosi utcák az esőben
áznak rozsdás örökidőben,
göcsörtös, kiszáradt körtefát
a messzi Isten csendben vigyáz.*

*Most nála leszel kedves vendég,
asztalodon Nap s Hold a festék,
s aki „Kis Csikós” voltál s maradsz,
már te vagy a Mester: a nagy!*

Ha ősz, akkor „paraszt Párizs”

ESZMECSERE A VÁSÁRHELYI MŰVÉSZET HELYZETÉRŐL

Kemény, állhatatos, már-már historikus léptékű szellemi bázis. Tán túlél bennünket is, akár egy derék diófa. Mert nincs még egy országos, vegyes műfajú képzőművészeti sereg-szemlének, amely a hódmezővásárhelyi őszi tárlatok vitalitásával vetekedhetne. Nemrég ünnepelte fél évszázados fennállását, most pedig az ötvenharmadik kirukkolásnál tart. Vagyis csak-csak pereg az idő. De sajnos majdhogynem nyomtalanul, változatlanul. A hetvenes esztendőktől óta ugyanis a hazai kulturális sajtó jóformán szóba sem hozza e népszerű, realista gyökérzetű fórumot. Akárha egy riasztó fekete báránnyal lenne dolguk. Pedig az előbbi időszaktól a vásárhelyi felvonulások zöld utat engedtek a legkülönbébb modern, posztmodern törekvéseknek is. Csak látszólag mindhiába. A közelmúltban egyetlen komolyabb fővárosi kiállítási intézmény sem vállalta, hogy az ötvenesztendős jubileum válogatott anyagát bemutassa. Miként ezt a negyedszázados tisztelgésnél a Múcsarnok még természetesen megtette. Úgy néz ki az egész, mintha e hosszúra nyúló, feloldhatatlannak tűnő szemléleti különállásban némileg az egykori urbánus–népi ellentét prolongálódna.

Ám mit gondolnak erről – egyben a vásárhelyi művészet helyzetéről, alakulásrendjéről – az ismertebb, rangosabb elméleti és gyakorlati szakemberek. Akik maguk is érdekeltek az őszi tárlatok megvalósulásában. Nagy Imre művészettörténész mindenestre hét esztendeig a Tornyai János Múzeum igazgatója volt, ma meg a Csongrád megyei múzeumi szervezet osztályvezetője. Nagy Gábor és Pataki Ferenc viszont ugyanúgy festő- és képzőművész, ahogyan Sejben Lajos és Darázs József. S ha már a mértékadó szakmai lapok nagyvonalúan eltekintettek a jubileummal járó átfogóbb értékeléstől, mérlegeléstől, akkor most igyekezzünk pótolni valamit. Hisz nem csupán ideje: rendje is adódhatna a jelentősebb eseményeknek.

– *Mindnyájan érzékeljük: az utóbbi évtizedekben a hazai képzőművészetben amolyan gyűjtő- és ütközőpont lett a vásárhelyi műhely, s vele együtt az őszi tárlatok sora is. Aki ide kötődik, itt állítja ki műveit, az kissé gyanússá, konzervatívvá válik. Szerintetek hogyan, miként alakulhatott ki ez az egészségtelen, lehetetlen helyzet?*

N. G.: Ezt egyikünk sem bírja pontosan, hitelesen levezetni. Nekem azonban érdekes összefüggések jutottak eszembe, ahogy felkértél bennünket e disputára. Ha jól emlékszem: a húszas, harmincas évek környékén Tornyai János fogta magát, aztán elment Szentendrre. Majd ezen a telepen töltötte néhány termékeny nyarát. Mint ahogy a fiatal Barcsay Jenő is tüzetesen szétnézett Vásárhelyen, bár végül Szentendrén telepedett le. Egyben a rangos COBRA csoport egyik alapítója, Corneille is ugyanitt állapodott meg, hogy együtt tudjon munkálkodni az Európai Iskola kiváló képviselőivel. Oda akarok kilyukadni: nálunk azért egy nagy-nagy történelmi lehetőség valahogy paragon maradt. Mert az alföldi és szentendrei iskola több ponton egymásra találhatott volna. Ezzel aztán a magyar művészetben rejlő termékeny energiák óhatatlanul felerősödtek volna, amikkel az

európai kultúra áramkörében is tisztos, karakteres helyet nyerhettünk volna. De sajnos nem így történt. Ehelyett időközben a poros, avított és széthúzó nézetek éledtek újjá.

P. F.: Én ennél is szélesebbre nyitnám ezt a historikus vonzatú kérdéskört. Akár az egész huszadik század relációjában is szemlélődhetünk. Mivel lényegében azon morfondírozunk: honnan is származhatnak ezek a szakmai, világszemléleti ellentétek. Elég az hozzá: már Van Gogh is pontosan ráérezett a modern életformában rejlő csapdákra. Láttam a nyugati ember reménytelen, hitehagyott küszködését és vergődését, látta az elidegenedés sorvasztó árnyait. Ezért a természetközeli keleti világban jelölte meg a fejlődés autentikusabb forrásait. Ahol az éltető fénynek, a hűségnek vagy a nyugodtabb, szisztematikusabb életritmusnak komoly becsülete van.

Itt mindjárt egyik kedvenc írómat, Márait idézhetem, aki a Kassai Őrjáratban a következőket mondja. „Mindenekelőtt le kell számolni mindenfajta hazugsággal, a blöffel. Minden gyanús. Ez a hazugság százada. Lassan mindenről kiderül, hogy valamilyen ősi, eredendő füllentés van mögötte. Ezt a rekordvágynak köszönhetjük. Az ellenőrzés tökéletlenségének, egyfajta szépirodalmi felelőtlenségnek, amely eláradt a nyugati lélekben. Talán ott kellene kezdeni, hogy mindenekelőtt csináljunk rendet az összeomlott katedrálisban, a nyugati ember lelkében. S rakjunk vissza mindent a helyére...”. Szóval kapaszkodókat kell keresnünk. Többek közt ilyen nagyszerű gondolkodókat.

– Így igaz. Mégis célszerű lenne, ha valamivel közelebb lépnénk a hazai, a vásárhelyi művészet problémahalmazához. Mi a helyzet például a sokszor kárhoztatott realista felfogás továbbélésével? Másfelől meg az ebből kiinduló stílár, szemléleti felfrissülésekkel?

D. J.: A vásárhelyi művészet történelmi alakulásrendjét lényegében kivételes, szerves folytonosság járja át. A kortárs alkotók jórészt ott folytatták munkálkodásukat, ahol a meghatározó, rangos elődök abbahagyták. És itt Tornyai vagy Endre Béla mellett Nagy Istvánra is utalnék. Minthogy Németh József vagy Szalay Ferenc műhelyeiben éppúgy igényes, karakteres festészet bontakozott ki, mint a gigászi erejű, monumentális hatású Kohán Györgynél.

Nekem ellenben most Szalay Cantata profanaja tűnik a legfontosabb példának (1964). Ebben a remeklésben úgyszólván minden benne van. A modern, szürrealista nyelvezet autentikus alkalmazása ugyanúgy, akárcsak a paraszti kultúra, a népművészet mélyebb rétegeinek kiaknázása. Nem véletlen, hogy ettől kezdve kimondottan felkapott, divatos téma lett ez a bartóki forrású képzetkincs. Csakhogy a vásárhelyi alkotók nem bírták érdemben kibontani, továbbfejleszteni a paraszti folklórban rejlő nagyszerű lehetőségeket. Inkább a látványfestészet, a zsánerpiktúra irányába mentek el. Szerencsére Földi Péter, Halmy Miklós és Kalmárné Horóczy Margit kiugró tevékenységében létrejött ez a népi, korszerű szimbiózis, nem is szólva Bukta Imre páratlan eredményeiről.

S. L.: A kilencvenes évek óta szerepelek a vásárhelyi tárlatokon. Így többször tanakodtam, meditáltam: valójában milyen is e művészeti fórum szellemisége. Majd arra jöttem rá: itt hosszabb távon voltaképp egy stílus mellé tették le voksukat. Mármost a realizmus mellé. Olyan ez, mintha némiképp távcsövön keresztül figyelnék a sokrétű valóságot. S meglehetősen szűk, visszafogott skálán mozog a művek szemléleti, stílár, tolmácsolása. Ebből pedig egy nehezebb, bigottabb mentalitás is kiolvasható. Hogy mást ne mondjak: míg a többi hazai város egy-egy műfaji terület gondozásában, otthonteremtésé-

ben serénykedik, addig Vásárhelynek a realizmus lett a mindene. Ez a felfogás alkalmanként hol igazodásra, hol meg vetélkedésre és korszerűbb előadásra serkentette a szegedi alkotókat is.

N. I.: Jó lenne e vitát kissé felpezsdíteni, konkrétabbá tenni. 1984-től minden őszi tárlat zsűrizésében részt vettem, ennél fogva közelről – mondhatni belülről – láthattam a kiállítások szervezési, megvalósulási fázisait. De úgy egészében is van rálátásom a vásárhelyi művészet helyzetére, a dolgok alakulására. Ezért az a véleményem, hogy nem szabad összemosnunk a korai és mostani évtizedek társadalmi, művészeti viszonyait. Ne feledjük: a hatvanas, hetvenes esztendőkből még korántsem volt olyan információs, tájékoztató szabadság, mint jelenleg. Akkor a Művészet folyóirat számai hatottak meghatározó módon a képzőművészek szemléletére. Ebben pedig Pap Gábor művészettörténész elmélyült cikkei, sorozatai tekintélyes helyet szenteltek a népművészeti bázisú, közösségi szellemű tárgyformálás alternatíváinak. Ami egyébként összecseng a Darázs József által érintett népi orientációval. Az akkori kultúrpolitika azonban nem tartotta támogathatónak ezt a számára nacionalista jegyeket mutató tendenciát.

Ugyanakkor nem értek egyet Sejben Lajossal, amikor a bigottság jelzőjét használja. Tudomásul kell vennünk: a zsűri bizottságok kényszerűen hozott anyagból dolgoznak – azaz a művészek által beadott művekből válogatnak. Igaz, egy-egy természetelvű mester fenntartásai, negációi néha beleszóltak a tárlatok összetételébe, ám egészében mégsem ezek a perdöntőek egy-egy kiállítás összképének a kialakulásában. Ami annyit tesz: a szemléleti, stílári változás ódiuma igenis jelen van az őszi tárlatok alakulásában. Elég most csak Fehér László képeire gondolnunk, amelyek az utóbbi esztendőkből minduntalan helyet kaptak a falakon. És az analóg példákat jócskán bővíthetném.

– *Csakugyan, a vásárhelyi felvonulások egyik szembetűnő sajátossága és erőforrása, hogy jó néhány egységesen elismert, korszerű alkotónk szinte rendszeresen képviselteti magát e seregszemléken. Váli Dezsőt, Pásztor Gábort vagy Almássy Aladárt ugyanúgy megemlíthetném, mint Földi Pétert, Sulyok Gabriellát, Paizs Lászlót vagy Krajcsovics Évát. Ez pedig azt jelenti: a művészek tetemes hányada édeskeveset törődik a kritikus osztályozásokkal, besorolásokkal és negligálásokkal. Mintha mind máig eldöntetlen, nyitott kérdés lenne: tényleg csak a legfrissebb, legdivatosabb nyugati áramlatok zászlói alatt jöhetnek létre számottevő, jelentős alkotások. Ilyenképp a képzőművészeti értékrend aktuális dilemmáit is beépíthetnénk töprengéseinkbe.*

N. G.: Szerencsés példákat említettél. Az utóbbi időszak őszi tárlatain ugyanis valóban tetten érhető egyféle üde, egészséges stílári színesség. Csak éppenséggel a legjellemzőbb kortársi tendenciákat tükröző vonulatok kissé szegényesek. Itt most a hagyományos műfajok artistikus átértékelődésére gondolok, amelyben a fotós, grafikus vagy installációs sugallatoknak meglehetősen komoly szerepe van. S mindez nem mond ellent az önkifejezés, a valóságtükrözés realisztikus eszméinek. De nem szabadna leragadnunk e fogalom dogmatikus, poros és konzervatív értelmezésénél, hanem újra és újra aktuális tartalmakkal kellene feltölteni. Ahogy ez a kortárs művészet szemléletváltásaiban is gazdagon megfigyelhető. Különben a kultúrpolitikai állásfoglalásokban rendszerint egy plakátírozható, könnyen emészthető felfogás érvényesül.

P. F.: Ne feledkezzünk meg azért Tornyai és Barcsay Jenő pályájáról. Az ilyen nagyszerű, hűséges egyéniségeknek köszönhetjük, hogy a művészet útvonalain lehetnek pél-

damutató, eligazító mérföldköveink. Egyikük alföldi sarjadék, a másik erdélyi lélek. Ez a természeti, lelki meghatározottság azután ténylegesen ott munkál mindkettőjük munkásságában. Van bennük hűség, megtartó erő. Én nagyon jól ismerem a magyar avantgárdot, ám elég sok kétségem van a kialakult értékrenddel kapcsolatban. Kevés benne az igazán kivívott, magas rendű életmű. Viszont annál több blöffös művésszel találkozhatunk. Nekünk a főiskolán azt mondta Bernáth mester: figyeljék meg Lakner Lászlót. Ha Bécsben van valami fontosabb képzőművészeti esemény, ő már másnap tud róla. Egyben adaptálja is a legfontosabb tanulságokat. És tényleg: olyan szinten nem láttam még embert rajzolni, ahogy ezt Lakner tette. Őt mégis amolyan nyugati típusú alkotónak tekintem. Vele szemben a bölcs Barcsay Jenő példáját tudom felhozni. Ő nem kapkod, nem rohangál, hanem türelmesen, szépen, konzekvensen építkezik.

N. I.: Annyi bizonyos: a képzőművészeti értékrend mostani regulái aligha kedveznek a vásárhelyi tárlatok érdemi működésének. Az előkészítő bizottságokban már az is gondot okoz: ki legyen az egyes rendezvények megnyitója, kiket kérjünk fel a katalógus előszó megírására. Nehéz olyan művészettörténészt találni, aki igényesen, hitelesen kiállna az itteni seregszemlék mellett. Ergo: az előbbieken emlegetett népi – urbánus ellentét egészen idáig érezteti hatását. Mindenesetre nem először mondom: Magyarországon a képzőművészeti életben az árokásás jóval hamarabb bekövetkezett, mint a politikai közéletben. Ezúttal akár az indukáló szerepű, Vásárhely ellenes Lelkes István jegyezte cikksorozatra is utalhatunk (Művészet, 1979).

E hibásan és ellenségesen működtetett kánonrendszer azért mostanában mintha némileg oldódna. Kieselbach Tamás a modern magyar festészetet bemutató két kötetes impozáns katalógusának előszavában az alföldi realizmus alakjairól – Tornyairól, Kosztáról, Rudnayról és Nagy Istvánról – mint a modernség egy különleges hangjának megszólaltatóiról beszél. Ne feledjük, ezek a művészek bejárták a világot, tudták, mi történik szűkebb-tágasabb környezetükben. De ők a szülőföldjükön akartak valami éltető világosságot teremteni. Ha ezt a józan, tárgyilagos felfogást szélesebb körben is el lehetne fogadtatni, akkor bizonyára megindulhatna egy egészséges paradigmaváltás. Oldódna a jég.

– *Ez feltétlenül fontos esztétikai korrekció. Egyebek közt azért, mivel a hetvenes évek széles sodrú kritikai inváziója a vásárhelyi iskola atyamestereit is alaposan kikezdte. De máskülönben is: itt sorra-rendre a legkarakteresebb, legtehetségesebb alkotók kerültek a támadások fókuszába. Pont azok, akiknek a kolónia rangja, hitele leginkább köszönhető (pl.: Kohán, Németh József, Szalay, Fejér Csaba). Így hát miként látjátok a meghatározó mesterek szerepkörét a vásárhelyi művészet menetrendjében?*

N. G.: A magam részéről Kohán Györgyöt rendkívül jelentős, kiemelkedő szellemiségnek tartom. Nem elég hányatott, acélos embersége, ám konstruktív erejű, vitális festészetét is valami tiszta archaikus érzékiség járja át. Az ősi plasztikák szikár lényeglátását éppúgy magában hordta, akárcsak az egyiptomi frontalitás tanulságait. Aztán Samu Katalin szenzációs pályakezdéséről se feledkezzünk meg. Ő is igazi, hamisíthatatlan nomád lélek, amit legfőképp páratlan, lakonikus állatplasztikáival bizonyított. Ilyenformán itt is visszakanyarodnék korábbi megjegyzéseimhez, hogy a vásárhelyi művészetben is jelen van bizonyos népi, kollektív és szintetikusabb érvényű mentalitás. Ahogy ez a szentendrei nagymestereknél, Vajdánál és Korniss Dezsőnél is tendenciózan előjön. Már csak azért

is, mivel Bartók Béla népzenei mélyfúrásait és kozmikus összegezéseit tekintették igazi mértékadónak.

N. I.: A tisztánlátás érdekében ismét finomítanám, pontosítanám fogalmainkat. Tudniillik, a hatvanas, de még a hetvenes években is valóban szinkronitásban létezik a vásárhelyi művészet és az őszi tárlatok sora. A nyolcvanas évektől azonban bonyolultabb, eklektikusabb viszonyok alakulnak ki. Innentől már aligha lehet természetes átfedésbe hozni az előbbi jelenségeket. Mert a korábbi periódusban a városnak mégiscsak volt egy népe-sebb, tekintélyesebb rangú alkotói bázisa. Csakhogy az idő múlásával az idősebb generáció jelentős képviselői eltávoztak közülünk. Előbb az alapító atyák, Szabó Iván és Kurucz D. István, majd Németh József, Fejér Csaba s Csikós András helye is sajnálatosan megürese-dett, s ezzel a folyamattal egy újszerű helyzet keletkezett. Szalay Ferenc és Fodor József mellett félig-meddig a középkorú Kéri Lászlót tekinthetjük a Vásárhelyen élő művészek rangidős alakjának. S nála már egy aktuálisabb tartalmú figurális expresszióra esik a hangsúly. Persze mindannyiunknak talány, hogy a Kérrivel egyidős, illetve a nálánál fiatalabb generációk tagjai képesek lesznek-e egy progresszívebb művészetszemléletet fel-vállalni.

P. F.: Talán nem árt megemlítenem: ma már az érzéki, humanisztikus művészi maga-tartás nem csupán az emberi, figurális tematikákban realizálódhat. Egy olyan alkotó is mélységesen megindító, tanulságos bír lenni, aki, mondjuk, csak profán hétköznapi tár-gyakat, meghökkentő csendéleteket varázsol elénk. Azért mondom ezt, mivel Kecskés András dinamikus, monumentális tárgy- és térkonstrukciói minduntalan felfrissítenek, megörvendeztetnek bennünket.

S. L.: Igen, Németh Józsefék generációja szépen, fokozatosan egyre inkább művé-szettörténet lesz. Imre gondolatai viszont némileg azt indukálták: vajon a mostani idők-ben van-e valami erőteljesebb, mértékadóbb alkotói bázisa a vásárhelyi seregszemléknek. Ez szerintem is fontos, alapvető kérdés. De nem tartom perdöntőnek, hogy e minőségi profilú belső mag pusztán csak tősgyökös művészekből kerüljön ki. Dehogy. Ezt igazában a jelentősebb külső, szimpatizáns alkotókból is meg lehetne teremteni.

– *A belső erőviszonyokat, a humanisztikus lehetőségeket és a megtartó kollektív energiákat latolgatjuk, miközben mindinkább egy irgalmatlanul technicizálódó és glo-balizálódó világról kell tudomást vennünk. S velük együtt a gazdasági, pénzügyi ténye-zők kőkemény privilégiumáról. A legújabb nemzetközi és hazai művészeti törekvések programjaiban például már alig akad helye a természeti inspirációknak vagy az egyéni mítoszteremtés érzelmesebb formáinak. Ezzel a szikárabb minimalista és konceptuális tendenciák nyomultak előtérbe. Eldöntendő azonban: a vásárhelyiek hagyományörzőbb, visszafogottabb élet- és művészetfelfogásában találhatók-e olyan elemek, amelyeket a gyorsan pergő idő is egyre-másra visszaigazol?*

N. G.: A kortárs képzőművészet sajátos alakulásrendjét tényleg nem lehet megérteni a környező társadalmi viszonyok érdemi adaptálása nélkül. Magam úgy tapasztalom: a di-namikus technikai és kereskedelmi ágazatok látványos felpörgése szinte szükségszerű el-lenreakciókat vált ki az emberek többségéből. Fokozódik a csend- és nyugalomigény, az üde természeti környékeknek növekszik az ázsiója. S mindez a művészet szféráiban is nyilvánvalóan lecsapódik. Bármerre járok a világban, azt érzékelem: az élmény alapú ma-gatartásnak, a táji motívumoknak ismét csak nagyobb lett a szerepe. Miként ez a vásár-

helyi művészetben minduntalan evidens volt. Ez a vonzalom egyébként a zöld mozgalmak üdvös, intenzív működésével is aktuálisan összevág.

A komoly szakmai, művészi sikereket felmutató Bukta Imre is olyan módon hozta létre izgalmas environmentjeit, tárgykollázsait, hogy egy percig sem hagyta cserben plebejus arcú, élményteli gyerekkorát. Vagy épp a jubiláló Kokas Ignáctól hallottam nemrég, hogy egy örömteli benyomással lett gazdagabb. Észrevette ugyanis: egyik kedves tanítványa, a meglehetősen erélyes konceptualizmust művelő Nemes Csaba mostanában tájmotívumokat kezdett festeni. Szó, ami szó: a konkrétabb, kedvesebb táji és térbeli élményzónák nélkül voltaképp gyökértelenné válik a művészet.

P. F.: Ha azt kérdeznék tőlem, az előttem szóló Nagy Gábort stilárisan hová tudnám behelyezni, akkor azt mondanám: sehova. Ő egyszerre hagyománytisztelő, igazi modern és természetcentrikus művész. Miként Sejben Lajos is olyanféle spontán, zsigeri és egyszerű dolgokig jutott el az önkifejezésben, mint a hajdani ősember. Ez egyáltalán nem szűgyen, hanem kivételes erény és kortársi irányzék. Hogy e gyorsan változó világban a képzőművészet még stabil, állandóbb emberi értékeket tud felmutatni. Olyan személyes, ösztönös gesztusokat, amelyek nélkül csak sivár, mechanikus életet lehet elképzelni. Úgy-hogy ez lenne az első reflexióm a globalizációs jelenségekre.

Majd az egyik Tesco áruház igazgatója jut eszembe. Szerinte az a valódi jó kép, amit el lehet adni. Nos, a mindennapok nyüzsgésében itt tartunk valahol. Amennyiben pénzed van, írnak rólad a sajtóban, netán mutatnak a tévé képernyőjén, akkor ténylegesen vagy, létezel. Különben nincs jelentősége a munkásságodnak. Magam is egy sorozatot szenteltem a szegedi napsugaras házak formatartalmainak, de ezeket a munkáimat nem is akarom eladni. Más kérdés, hogy nálunk az archaikus szellemiség megítélése közel sincs a helyén. Pedig a zseniális Tóth Menyhért művészete is ebből az ősi, alföldi térségből sarjadt ki.

S. L.: Aligha kétséges: a modern technikai eszközöknek megannyi áldása van. Ezt kár lenne tagadnunk. Az elmés digitalizálásokkal jóformán minden fontosabb információhoz hozzájuthatunk. A szebbnél szebb szárazföldi és mélytengeri tájakat pedig a televízióban is megcsodálhatjuk. Mégis vigyáznunk kell ezzel az elektronikus dömpinggel. A másodkézből szerzett ismeretek, a közvetett élmények tudniillik sohasem képesek teljesen pótolni a személyes érvényű átéléseket. Ezek nélkül csakugyan talajtalanná, elidegenedetté és gyökértelenné vedlenek a kortársi embertömegek.

N. I.: Itt újra visszakanyarodnék az őszi tárlatok tapasztalataihoz. Ebben a közegben is tetten érhető egy olyan tendencia, amely az élményalapú, természetközeli szemléletek bizonyos reneszánszát igazolja. Az utóbbi két esztendőben meghívást kaptak az őszi tárlatra a zömmel frissen végzett festőket és grafikusokat tömörítő Sensaria csoport tagjai, akiknek László Dániel festőművész a vezetőjük. Nos, ezeknél a fiataloknál is megfigyelhető, hogy a konkrétabb, ábrázoló jellegű kifejezési formákat respektálják. A tapasztaltabb, korosabb generációknál ez félig-meddig természetes hozomány, de az újak esetében mégiscsak egy szemléleti metamorfózis működéséről kell tudomást vennünk.

Aztán a jubileumi tárlat eseményeiből is kiemelhetek egy idevágó példát. Az eredeti terv ugyanis az volt, hogy az ötvenedik őszi tárlatra elkészül egy komoly elméleti és vizuális áttekintést nyújtó monografikus katalógus. Ez azonban máig nem történt meg. Nem azért, mintha a tanulmányok nem készültek volna el. Vásárhely városának vezetése azt szerette volna elérni, hogy a tárlat öt évtizedes történetének tiszteletére egy válogatott

anyaggal mutatkozhasson be az Őszi Tárlat egy budapesti múzeumban vagy kiállítóhelyen. Ennek a kiállítási anyagnak a bemutatására azonban egyetlen fővárosi kiállítóhely sem vállalkozott, s ez visszavetette a tanulmánykötet munkálatait is. Így nem volt igazi kényszerítő erő, ami e kötet megjelentetését hatásosan támogatta volna. Szó esett már róla: a látszatok mai világában pusztán csak annak a dolognak van súlya, léte és jelentősége, amiről írnak, amit dokumentálnak. Ennek a kiadványnak is az lett volna egyik legfontosabb szerepe, hogy jelezze: Vásárhely azért létezik, működik. Hogy ne lehessen totálisan elhallgatni e jelentős művészeti fórumot.

– Ha többé-kevésbé egyetértünk a természeti alapházisú, organikus felfogások életrevalóságában, akkor ezen a nyomon akár a legvégső dilemmát is megfogalmazhatom. Vagyis van-e szerintetek manapság valami tematikai, eszmei és szervezési lehetőség, amelyekkel a vásárhelyi őszi tárlatoknak egyféle karakteresebb, tartalmasabb és korszerű arculatot lehetne biztosítani. Igaz ugyan: a stílárís eklektikát semmiképp sem bírjuk kiküszöbölni. De nem is kell. Viszont a hazai kortárs művészetben megannyi érdekes, rangos képviselője akad a természeti egzisztenciájú, folklorisztikus és humánökológikus jellegű törekvéseknek. Ezeket talán okosan, tapintatosan össze lehetne fogni az őszi seregszemlék keretében.

D. J.: Egy ilyen átfogóbb, egységesebb eszmei arculat kimunkálása feltétlenül jót tenne a vásárhelyi kiállításokkal. Mert az a legkevesebb, hogy itt lépten-nyomon roppant változatos, eklektikus műállomány verődik össze. Ám ennél is fontosabb, ha tisztesen beismerjük: gyakran észbontó stíluskáosz uralkodik a termekben.

P. F.: Magam is érzékelek bizonyos demokratikus, szintetikus profilú változásokat az őszi tárlatok alakulásában. Emlékszem: a kezdeti időszakokban a bejáratí főterem falai úgyszólván ki voltak bérelve. Itt csupán Kurucz D. István vagy Németh Jóska képei szerepelhettek. Szerencsére Imre igazgatóságával, majd Pogány Gábor közreműködésével feloldódtak e merev, hierarchikus beidegződések. Miként a hiperrealista gyulai művésztelep felkarolásában is egészséges fantáziát látok. Balogh Gyula például már díjat is kapott az egyik rendezvényen. Én pedig négy évig benne voltam a hazai festő szakosztály vezetőségében. Ezt csak azért mondom, mivel ekkoriban csak-csak megtapasztaltam, hogy a tematikai, formai együttállások jótékonyan feldúsítják a csoportos kirukkolások szellemi energiáit. Budán történetesen az organikus művészet gondolatkörében szerveztek egy érdekes, karakteres kiállítást. Máig emlékszem e tanulságos bemutatóra.

N. G.: Beszélgetésünknek mintha lenne valami perspektivikus irányzéka. Engem is egyre-másra a jellegzetes áthallások, összefüggések érdekelnek a művészet szféráiban. Noha minduntalan az a nagy kérdés: miként lehetne az analóg, rokon szellemű törekvéseket valahogy érdemlegesen összefogni. Ez látszólag gigászi, mégsem reménytelen, értelmetlen törekvés. Egy építészttől hallottam, olvastam egy magvas megállapítást, miszerint korszakunkat egyre inkább a megjelölt helyek hiánya járja át. Ami annyit tesz: nyugtalan életünket leginkább a praktikus gyorsaság, a felpörgetett idő motiválja. Ennek pedig az az ára, hogy a térbeli otthonosság, meghittség ugyanúgy kiszökik érzékeinkből, mint az egyedi és közösségi helyszínek mágikus, harmonikus tudata. Már csak ezért is kedvemre való egy olyanféle kiállítási koncepció, amely lényegében a humánökológia kötőszövetére alapozódna.

N. I.: Egy keleti mondás úgy tartja: a világban egyetlen dolog van csak, mi állandó, s ez a változás. A Vásárhelyi Őszi Tárlatok apropóján ezt a többrétegű, izgalmas kérdéskört próbáljuk most stílárís, praktikus és minőségi támpontokkal befogni. Ámde a módosulások, változások láncolatában a lehetséges elhajlásokat és kifutási eredményeket nemigen bírjuk megjósolni. Túl sok a kérdőjel. Nem tudhatjuk többek közt, hogy milyen hatása lesz annak, ha a Tornyai János Múzeum a megyei önkormányzattól átkerül a város fennhatóságába. Holott ez a mozzanat az őszi tárlatok szervezési menetét és fenntartói háttérét éppúgy meghatározza, mint a tárlatok arculatát. Kétségtelen azonban: nincs még egy hazai település, amelyik ilyen bőkezű gavallériával kiállna saját kulturális fóruma mellett. Itt a tárlat fődíjával, a Tornyai-plakettel egymillió forint jár, de a Galyasi Miklós- és az Endre Béla-díj is ötszáz-ötszázezer forintot jelent a díjazott művészeknek. És akkor még nem beszéltünk a számtalan kisebb díjról. Ezek a tények önmagukban is markánsan jelzik: Vásárhelyen igenis megvan az akarat a nagy múltú őszi tárlat tisztas támogatására, igényes megőrzésére.

Szuromi Pál

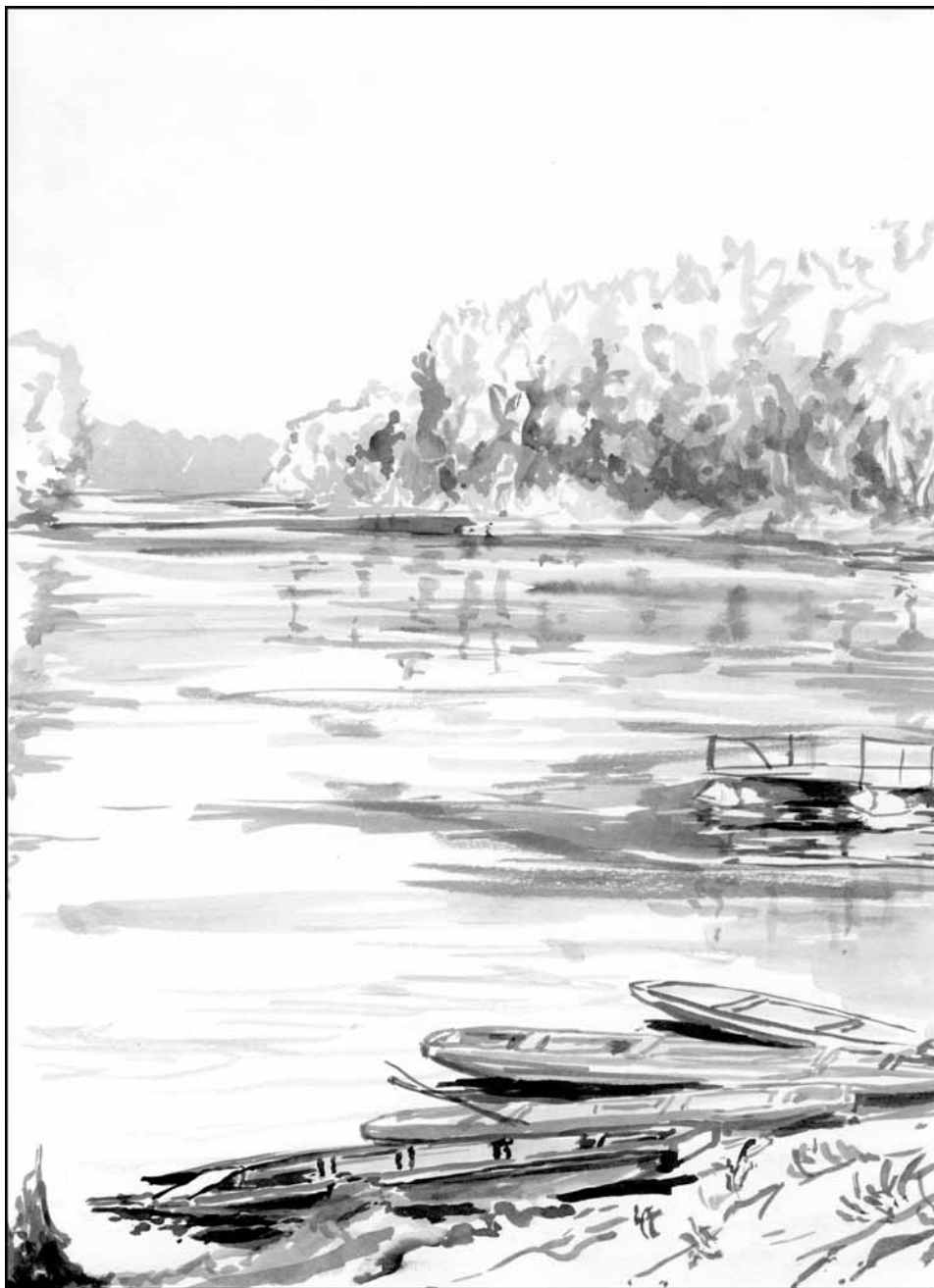

IMRE LAJOS

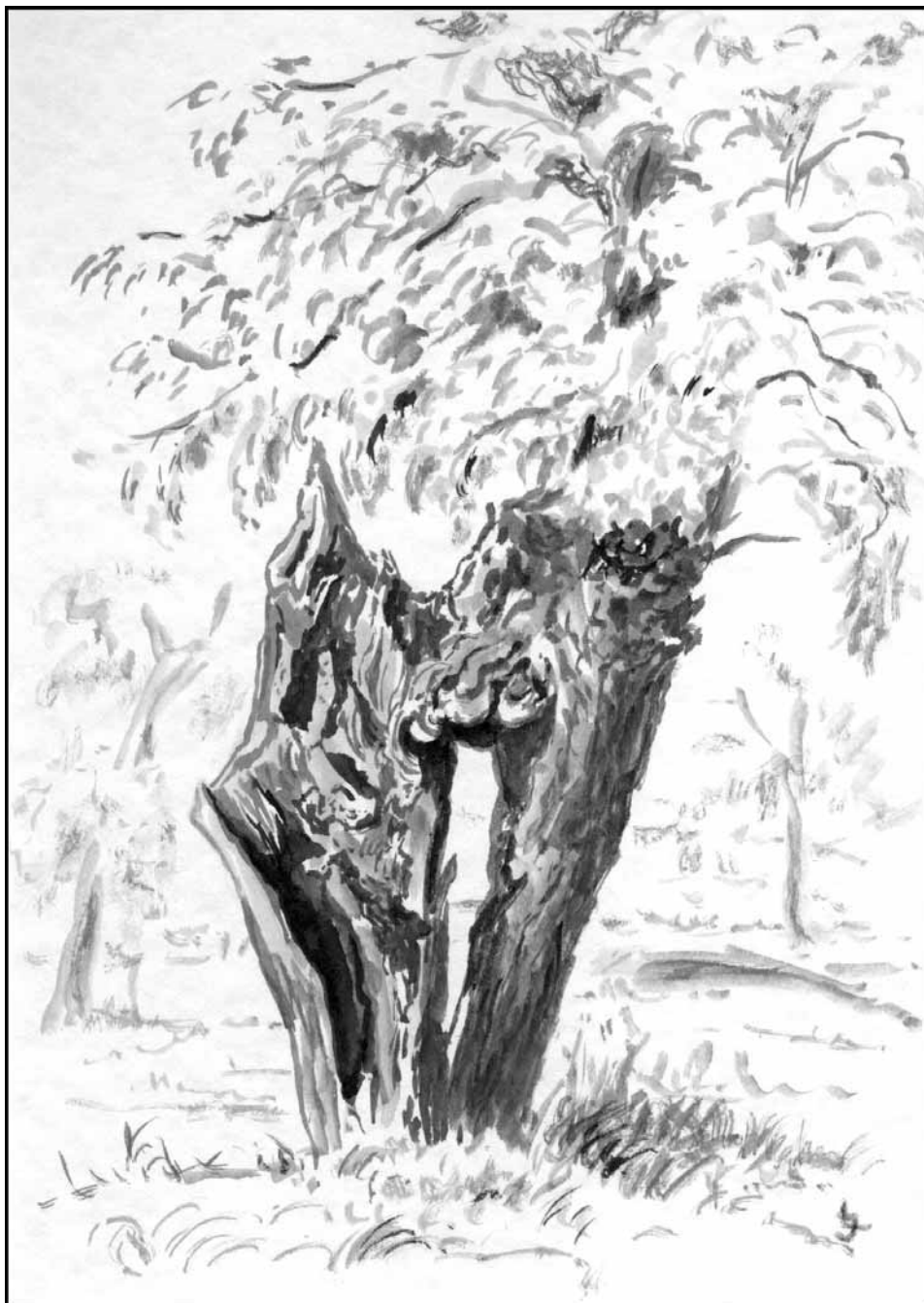
Vásárhelyi ecsetrajzok

PETŐFI UTCA

CSÓNAKOK A MÁRTÉLYI HOLTÁGON

MÁRTÉLYI FATANULMÁNY

A RÉGI TABÁNI VÁMHÁZ

OLDALKOSÁR UTCA

NAGY VERA

A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményének története

A Tornyai János Múzeum 2005-ben ünnepelte fennállásának századik évfordulóját. Ebből az alkalomból a múzeum periodikájának (Múzeumi Műhely) harmadik köteteként jelent meg Dömötör János nyugalmazott múzeumigazgató *A Tornyai János Múzeum 100 éve* című könyve, amelyben a kezdetektől az évfordulóig átfogó képet nyújt az intézmény történetéről.

Ebben természetesen ismerteti a kiemelkedő jelentőségű néprajzi gyűjteményt, de a munka terjedelme és jellege nem tette lehetővé az anyag részletes bemutatását. Az itt közölt vázlatos történet alapul szolgálhat a későbbi múzeumtörténeti kutatásokhoz, amit indokol az a tény is, hogy a múzeum létrejöttét a néprajzi gyűjtemény alapozta meg.

A Hódmezővásárhelyen élő, s a népművészet értékei iránt fogékony művészek a 19. század végén vetették fel a múzeum alapításának gondolatát. Tornyai János – akitől az ötlet származott – már 1892-ben megjegyezte, hogy az Ótemplom festett kazettáit nem vitték volna el Budapestre, ha lett volna a városnak saját múzeuma. 1896-ban, az Agyagipari Tanműhely szervezése során újra fölmerült ennek szükségessége, de megvalósítására ekkor még senki nem tett lépéseket.

A múzeumalapítás eszméjének nagy lökést adott az 1904-es ipari és mezőgazdasági kiállítás, ahol Tornyai javaslatára „csevegőszobát” rendeztek be, mely a kiállítás művészeti és néprajzi részlegévé növekedett. A néprajzi tárgyak gyűjtését Tornyai útmutatása alapján jórészt Kiss Lajos (1881–1965), a későbbi jeles néprajzkutató végezte el. Ekkorra a városban élő művészek is rendelkeztek kisebb-nagyobb gyűjteménnyel, melyeket a kiállításra kölcsön adtak; így Tornyai 92 darab, Endre Béla 37 darab néprajzi tárgyat állított ki. Összesen 159-en adták be régi tárgyaikat. A kiállítás szaktanácsadójának a város Seemayer Vilibáldot, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya igazgatóját hívta meg, a rendezésben pedig Bátky Zsigmond, a múzeum Néprajzi Osztályának őre nyújtott segítséget.

A kiállítás sikere, az összegyűjtött tárgyak sokasága arra ösztönözte a szervezőket, hogy újra szorgalmazzák a múzeum megvalósításának gondolatát, melynek alapjául az itt összegyűjtött anyagot szánták. Ekkor már a városi tanács is támogatta az ötletet. A szervezők szerették volna, ha a kiállításra beadott tárgyak tulajdonosai átengedik „kincseiket” a múzeum gyűjteményének megalapozására, ezt azonban mindössze heten tették meg. Kiss Lajos ezt követően fogott hozzá ahhoz a gyűjtéshez, amely megalapozta a múzeum anyagát és a néprajzi gyűjteménynek ma is kiemelkedő részét képezi.

A múzeum alapításának pontos ideje 1905. február 15. volt. A gyűjteménynek azonban végleges helyet nem biztosított a város. Először a Serház Tornyai által használt helyiségébe, majd a főispáni lakás üresen álló szobáiba került.

Kiss Lajos színészi tehetségét is latba vetve, olvasóköri előadások keretében próbálta megnyerni a közönséget a múzeum ügyének, a gyűjtemény gyarapítására. Ennek eredményeképpen 1906-ban hatszáz tárggyal gazdagodott a néprajzi anyag. Tornyai 252 darabos gyűjteményének felajánlásával járult hozzá az anyag szaporodásához.

1907 nyarán Kiss Lajosnak alkalma nyílt Budapesten néhány hétig a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya gyűjteményét tanulmányozni és Györffy István mellett ennek elrendezésében is segített. Ez a szakmai gyakorlat muzeológiai ismereteit jelentősen bővítette.

1907-ben a város kibérelte a Zrínyi utcai Pokomándy-ház három szobáját múzeum céljaira. Itt rendezte meg Kiss Lajos az első néprajzi kiállítást, amely október 20-án nyílt meg. Nem sokáig örülhetett azonban neki a város közönsége, mert a házat eladták, s így 1908 tavaszától a múzeum sorsa az állandó költözködés lett.

Kiss Lajos 1908-ig ellenszolgáltatás nélkül végezte múzeumszervező tevékenységét, s ebben az évben először évi 400 korona fizetést állapított meg számára a város, ami azonban nem állt arányban a végzett munkával és a megélhetésre sem volt elegendő. Ügyszeretét azonban ez nem befolyásolta, ekkortájt kezdte el gyűjteni a vásárhelyi fazekasságra vonatkozó adatokat, melyeket feldolgozva, az 1910-es években, több részletben publikált, máig példamutató leírását adva az ország legnagyobb fazekasközpontjának. 1908-ban jelent meg első publikációja is, *A kenyérsütés Hódmezővásárhelyen* címmel. Ebben az évben a néprajzi gyűjtemény 1372 darabból állt.

1912-ig a gyűjtemény ötször költözött új helyre. Az érdektelenség és a megbecsülés hiánya a városvezetés részéről, arra készítette Kiss Lajost, hogy 1912-ben elfogadjon a nyíregyházi múzeum által felajánlott múzeumóri állást.

A város 1913-ban vásárolta meg államsegélyből az Imre József-féle házat. (Ma a múzeum Szántó Kovács János u. 16. szám alatti épülete.) Ebben az épületbe azonban a múzeum csak számos bérlő után, 1927-ben kapott végleges helyet.

1928. július 1-jén nyílt meg az új, állandó néprajzi kiállítás, rendszeres nyitvatartással. Ennek előzménye az volt, hogy Madarassy László, a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának akkori igazgatója megtekintette a múzeumot és jelentésének hatására a minisztérium 1400 pengőt utalt ki a kiállítás költségeire. A kiállítást Cs. Sebestyén Károly a szegedi múzeum igazgatóhelyettese rendezte. A kiállított tárgyakat a gazdálkodás, halászat, kismesterségek témái köré csoportosította, kiemelkedő helyet szentelve a Vásárhelyen nagy jelentőségű fazekasság emlékének.

A mindaddig városi néprajzi múzeumként emlegetett intézmény Banner János ásatásai révén ettől az évtől bővült régészeti gyűjteménnyel. A képzőművészeti gyűjteményt pedig Tornyai János 1936-os adománya alapozta meg.

Kiss Lajos távozása után négy évtizeden át nem folyt rendszeres néprajzi gyűjtőmunka a múzeumban, s a gyűjteménynek sem volt szakértő gondozója.

1952-ben az orvos és népdalgyűjtő Péczely Attila (1897–1964) lett az ekkor már Tornyai János nevét viselő múzeum munkatársa. Korábban a szegedi múzeumban dolgozott néprajzkutatóként, s mindkét intézmény gazdag népdalgyűjtést őriz tőle. 1959-ig, nyugdíjazásáig 460 tárggyal gyarapította a vásárhelyi múzeum néprajzi gyűjteményét.

A múzeumi munka egyik fontos feladata a nyilvántartás. A Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményének korszerű nyilvántartása az 1950-ben nyitott leltárkönyvvvel kezdődött el. Ennek tanulsága szerint az 1950 és 1953 között beletárolt tárgyak gyűjtői Kiss Lajos mellett Tornyai János és Péczely Attila voltak, de bekerült a múzeumba Wiener Tibor görögkeleti lelkész kerámiagyűjteményének egy része is.

A néprajzi anyag 1950-es rendezése Galyasi Miklós igazgató kezdeményezésére történt, aki a munka elvégzésére a Kossuth-díjas néprajztudós Kiss Lajost kérte fel, illetve kérte ki a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjából, arra hivatkozva, hogy az anyag nagy részét ő gyűjtötte föl és ő ismeri legjobban. Kiss Lajos szeptemberben kezdte meg ezt a munkát, szegedi és budapesti egyetemi hallgatók – Nyilassy Judit, Sergő Erzsébet és Császtvay István – segítségével. A néprajzi gyűjtemény ekkor körülbelül 3000 darabból állt.

Az '50-es évek második felében Péczely Attila mellett Kresz Mária gyűjtése gazdagította ezt az anyagot. Kresz Mária elsősorban a vásárhelyi fazekasság emlékeit kutatta, nemcsak tárgyakkal gyarapítva a vásárhelyi múzeum és a Néprajzi Múzeum anyagát, de jelentős tanulmányai is születtek e témakörben. (Pl. *Évszázados vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeum gyűjteményében*. Kiss Lajos emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. 295–316.)

1954. december 30-án nyílt meg az új állandó néprajzi kiállítás, amelyet 1974-ben bontottak le.

Az 1960-as, '70-es években módszeres gyűjtés nem folyt, a néprajzi gyűjteményben látványos gyarapodást egyedül a Juhász Antal által beletárolt Kopáncsi Tanyamúzeum berendezése jelentett.

1972-től 1980-ig Tóth Klára néprajzkutató-muzeológus gondozta a gyűjteményt. Ez alatt két kiállítóhellyel bővült a múzeum bemutatóinak sora; 1974 május 25-én megnyílt a Csúcsi Fazekasház, 1975 áprilisában pedig a Kopáncsi Tanyamúzeum, melynek avatásán Tálasi István, az ELTE Néprajz Tanszékének vezetője mondott beszédet.

A Kopáncsi Tanyamúzeum a város nagy kiterjedésű határában a 20. század elején élt középparasztságnak állít emléket, egy tipikus, 19. század végén épült tanyaépülettel, melléképületekkel, többségében eredeti berendezéssel, amely az 1920-as, 30-as évek állapotát tükrözi.

A Csúcsi Fazekasház Vékony Sándor fazekas lakóháza és műhelye volt, melyet első változatban Tóth Klára rendezett be, Vásárhely népművészetét reprezentáló tárgyakkal. Az épület 1983-as felújítása után a berendezés a 20. század elején e városrészben élt fazekasok szerényebb tárgyi kultúrával rendelkező környezetét igyekezett bemutatni.

A Kopáncsi Tanyamúzeum, a Csúcsi Fazekasház valamint az Erzsébeti úti Papi-féle szélmalom 2006 januárjában a múzeum kezeléséből a Hódmezővásárhelyi Önkormányzathoz került.

1980 novemberében Nagy Vera – e sorok írója – vette át a néprajzi gyűjtemény kezelését. Az anyag 1981-es revíziója után a gyűjtemény 5876 darabból állt. Első feladatai közé tartozott az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékpark egyes, Vásárhely határához kapcsolódó objektumainak berendezése és az ezekhez szükséges gyűjtés; így a pusztafeketehalmi olvasókör, a mátyáshalmi kovácsműhely és a halászkunyhó berendezése 1983-ban.

A Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteménye számos vidéki és külföldi kiállításhoz biztosított válogatási lehetőséget, önállóan, vagy a megye más múzeumaiban őrzött anyaggal együtt. Így *Csongrád megye népművészete* címmel jelentős vásárhelyi anyagot láthattott az érdeklődő közönség 1985-ben a lengyelországi Lodzban, a megye népi kerámiáját bemutató kiállítást pedig 1990-ben, Szófiában. A vidéki városok közül az elmúlt évtizedekben Csongrád, Makó, Marcali, Mezőtúr, Túrkeve adott otthont Vásárhely népművészetét bemutató anyagnak.

A múzeum néprajzi anyagából más kiállítóhelyeken is fellelhetők tárgyak, így a szegedi Móra Ferenc Múzeum állandó kiállításán, Vásárhelyen pedig az Árpád utcai tájház szabdkéményes konyhájában és katonaszobájában.

A Tornyai János Múzeumban 1990 óta látható kisebb, a város népművészetét bemutató kiállítás, amelyet azonban egyes években helyhiány miatt az Őszi Tárlat idejére le kellett bontani. A tárlat új helyre költözésével, a következő évek tervei között szerepelhet az új állandó néprajzi kiállítás megvalósítása.

A néprajzi anyag kapcsán meg kell említeni Plohn József fényképész századforduló környékén készült felvételeit, melyek 1635 darab üveglemez formájában kerültek a múzeum tulajdonába, 1952-ben. A néprajzi és várostörténet vonatkozású felvételek mellett kiemelkedő jelentőségű az a 154 darabos együttes, amely a 20. század elején még élő, vásárhelyi '48-as honvédek ábrázolja. Plohn József felvételeit több publikáció illusztrálására felhasználták a kutatók, az ország különböző pontján számos kiállításon láthatta a közönség és eljutottak külföldre is. (Párizs, Bologna, Zenta.) Kiss Lajos születésének századik évfordulójára ezekből a felvételekből rendezett kiállítást a Tornyai János Múzeum *Vásárhelyi népélet* címmel.

A néprajzi gyűjteményen belül az utóbbi évtizedekben a textilgyűjtemény növekedett legnagyobb mértékben Nagy Vera textiliparra, ezen belül is főként a takácsmesterségre vonatkozó kutatásai nyomán. 2005-ben a gyűjtemény 8757 darabra növekedett. Az anyag százalékos megoszlását illetően legnagyobb arányban a cserépedények fordulnak elő, 30%-ot téve ki. A textilgyűjtemény 18%, a gazdasági eszközök 16%, a kismesterségek eszközei 12%, a háztartási eszközök 13%, a bútor 5% és 6% az egyéb tárgyak aránya.

A Tornyai János Múzeum nemcsak megyei viszonylatban őriz gazdag néprajzi anyagot, hanem országosan is kiemelkedő jelentőségű a város népművészetének három ágát – fazekasság, festett bútor, szőrhímzés – képviselő tárgyi emléktárhely. Korszerű tárolásuk és bemutatásuk sajnos mindeddig nem megoldott, de egyre sürgetőbb feladat.

Egyedülálló múzeum Hódmezővásárhelyen

BESZÉLGETÉS MADÁCSY TAMÁSSAL, AZ EMLÉKPONT IGAZGATÓJÁVAL

Hódmezővásárhely 1945 és 1990 közötti történetét kutatja és mutatja be az Andrássy utcában július 7-én megnyitott Emlékpont – Fél Évszázad Vásárhelyen Humán Oktatási Központ. Az egyedülálló múzeum az ország első olyan intézménye, amely a kommunista diktatúra, a szocializmus időszakát egy város történetén keresztül meséli el nemcsak korabeli dokumentumok, használati tárgyak, műalkotások, ipartörténeti jelentőségű berendezések, hanem a legmodernebb multimédiás eszközök felhasználásával, egyéni sorsokat bemutató interjúk segítségével. Az egyes kiállítótermek felelevenítik a tanyarendszer szétzúzását, bemutatják a második világháború vásárhelyi áldozatait, az ötvenes évek ellenállóit, a Fehér Gárda-szervezkedést, a papok, lelkészek tevékenységét az egyházellenes ideológia szorításában, az Államvédelmi Hatóság és a munkásőrség működését. Az 1956-os forradalom

és az azt követő megtorlások időszaka is emberi sorsokon keresztül elevenedik meg. A puha diktatúrát, a Kádár-korszakot idézi fel a mindennapok világát és a helyi ipart felvilágosító összeállítás. A Paraszt Párizs színes képzőművészeti életének reprezentánsai is szerepelnek ellenpontként a szocialista realizmus korszakát bemutató galériában, a retro büfében pedig még bambi is kapható. Az állami támogatás nélkül, 700 millió forintos önkormányzati forrásból létrehozott intézmény igazgatójával, Madácsy Tamás történésszel a múzeum céljáról, fogadtatásáról, jövőjéről beszélgettünk.

– *Hogyan jött létre a múzeum?*

– Hódmezővásárhely polgármesterétől, Lázár Jánostól származott az Emlékpont létrehozásának ötlete. A vásárhelyi áldozatok emlékére 2004-ben nyílt meg az első vidéki holokauszt múzeum, és a polgármester úr fontosnak tartotta, hogy megvalósuljon a másik diktatúrát bemutató intézmény is, így lezárandó a történelmi korszakot, Hódmezővásárhely 1945-től 1990-ig tartó időszakát. 2005. január 15-én döntött a város közgyűlése az oktatási központ létrehozásáról, mely F. Kovács Attila tervei és Schmidt Mária történészi

konceptiója alapján másfél év alatt készült el. A munkában a Terror Háza Múzeumtörténészei, valamint Simon Ferenc vezetésével vásárhelyi helytörténészek és levéltárosok vettek részt. Kollégáimmal mintegy százötven másfél órás videó-interjút készítettünk vásárhelyiekkel, ezek feldolgozott formában láthatók a kiállításon, illetve teljes hosszában megtekinthetők a múzeum kutatógépein. Dokumentumokat, fotókat, újságcikkeket gyűjtöttünk össze. Célunk a korszak minél teljesebb körű feldolgozása. Fontosnak tartottuk, hogy tizenhat évvel a rendszerváltás után párbeszéd kezdődjék el, hiszen itt az ideje, hogy feltárjuk ezeket az évtizedeket. Az utolsó pillanatban vagyunk, hogy felkereshessük a szemtanúkat.

– *Mindig kényes feladat az időben közeli történések feldolgozása, objektív elemzése, értékelése. Hogyan fogadták ezt az érintettek?*

– Nagy érdeklődést tapasztaltunk már a munka kezdetén is. Felhívásunk nyomán nagyon sokan jelentkeztek interjúra, hozták el fényképeiket, és közel ötszáz tárgyat ajánlottak fel a vásárhelyi polgárok. Érdeklődésük és segítségük igazolta: szükség van az Emlékpontra, hogy megoszthassák emlékeiket, hogy azok fennmaradjanak az utókor számára. Olyan koncepció alapján dolgoztunk, mely teljes egészében lefedi Hódmezővásárhely történetét a korszakban, annak minden jó és rossz emlékével együtt. Ellentétben a Terror Háza Múzeummal, melynek kiállítása elsősorban egy épület, az Andrássy út 60. történetén keresztül dolgozza fel a két embertelen diktatúra időszakát, az Emlékpontban a vizsgált időszak nem zárul le 1963-mal, hanem a kiállítás Európában is egyedülálló módon a teljes szocialista korszakot mutatja be a város történetén keresztül.

– *Milyen az érdeklődés az Emlékpont iránt?*

– Minden előzetes elképzelést felülmúlt eddig a látogatottságunk. A július 7-i nyitást követő első hat hétben tizenötezer látogatónk volt, ami nagyon szép eredménynek számít. A vendégek 60 százaléka helybeli volt, és sokan érkeztek az ország minden részéből. Hátarainkon túlról is egyre több az érdeklődő. A visszajelzések 95 százaléka pozitív.

– *Továbbfejleszthető a kiállítás?*

– Igen, és alapvető célunk is, hogy fejlesszük. A megnyitó után tettünk közzé egy újabb felhívást: továbbra is várjuk a korszakból származó tárgyakat, iratokat, fényképeket és a visszaemlékezőket, akik megtisztelnak bennünket azzal, hogy elmondják emlékeiket. Fejlett informatikai rendszerünknek köszönhetően ez a modern múzeum szinte korlátlanul bővíthető, kiegészíthető háttéranyaggal rendelkezik.

– *Mekkora költségvetésből, hány munkatárssal működik a múzeum?*

– Az éves költségvetésünket 40 millió forintban határozta meg Lázár János polgármester. 800 négyzetméteren tíz terem és egy korszerű

eszközökkel felszerelt 84 személyes konferenciaterem várja a látogatókat. Hét kutató-történész dolgozik az Emlékközpontban, további tizennégy munkatársunk van. Az intézmény nemcsak múzeum, hanem oktatási központ is egyben, ezért ősztől aktívan bekapcsolódik az oktatásba. A középiskolás és a felső tagozatos osztályokat várjuk kihelyezett, rendhagyó történelemórákra. A tanteremként is használható kutató termünkben elhelyezett számítógépekről elérhető a kiállítás teljes anyaga.

– *Mi a véleménye arról, hogy az Emlékpontot sokan a vásárhelyi Terror Házaaként emlegetik?*

– Ez az ország első Emlékpontja, mely a szocialista korszak egészét egy város történetén keresztül mutatja be. Az összehasonlítás annyiban igaz, hogy ugyanaz a történész, építész és látványtervező csapat vett részt az Emlékpont létrehozásában, amelyik a Terror Háza Múzeumot is megalkotta. Azonban itt minden Hódmezővásárhelyről szól, az itt élők szavaival, az ő tárgyi emlékeiken keresztül.

– *Melyik az Emlékpont legnépszerűbb terme, mit szeretnek legjobban a látogatók?*

– A város mindennapi életét bemutató terem talán a legkedveltebb. Itt látható a korszak magyar autója, a Puli is, amit a Hódgép gyártott. Ma is fut pár darab a városban belőlük, és pár éve még a város önkormányzatánál is használták. Számomra azonban a művészetekkel foglalkozó Paraszt Párizs terem a legszebb. Itt a szocialista realizmus jegyében készült festmények mellett a Vásárhelyi Iskola alkotóinak képei láthatóak. És itt van „Iván” is. A korszakban a város egyik meghatározó szobra volt Kamotsay István Szovjet katonája, ismertebb nevén „Iván”, melyet 1954 októberében, a város felszabadításának és egyben szovjet megszállásnak tizedik évfordulóján állítottak fel. 1956-ban, a forradalom napjaiban ledöntötték a vásárhelyiek, de 1957-ben újra felállításra került. Nem sokkal ezután magától ledőlt. Helyreállították, és egészen 1990-ig látható volt Hódmezővásárhelyen, majd a városi szoborparkba került. Többen megkérdezték, hogy miért kell újra látniuk. Azért állítottuk ki, mert híven reprezentálja Hódmezővásárhely szocialista korszakát, szimbolizálja a szovjet jelenlétet, ami az élet minden területére, így a művészetre is kihatott. Azzal, hogy az Emlékpont egyik kiállítóterében helyeztük el, került pont a korszak végére.

– *Érték komolyan vehető politikai támadások a múzeumot?*

– Nem, és abban bízom, hogy ezután sem kerül a politika keresztútjába. A megnyitót követően az országos sajtóban is pozitív értékelések jelentek meg. Úgy gondolom, ez annak köszönhető, hogy sokszínű a kiállítás, igyekeztünk a korszak minden árnyalatát bemutatni. Fantasztikusan jó anyag gyűlt össze. Különleges, megtisztelő élmény volt látni, ahogy megnyíltak az emberek az interjúk során. Az élet minden területéről kerestünk visszaemlékezőket; magángazdákat, lelkészeket, papokat, a helyi üzemek vezetőit és munkásait, pedagógusokat, képzőművészeket, a város egykori tanácselnök asszonyát is megkérdeztük, hogy csak néhány területet említsek. Úgy gondolom, az Emlékpont értékét növeli, hogy az oral history egyre fontosabbá válik a történettudomány számára.

Hollósi Zsolt

A szerkesztő jegyzete

Amikor a múlt század végén a Tiszatájban „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” című sorozatunkat elindítottuk, Gauguin hármaskérdését azért tettük föl, mert Magyarország arcára voltunk kíváncsiak. Most szűkítettük a kört: Magyarország, a magyarság képe helyett egy nagy múltú városra irányítottuk a figyelmet. Milyen aranyalapja van a gazdag kultúrájú városnak? Milyen értékekre támaszkodhat az új évezredben? Mit jelent ma a sokat emlegetett vásárhelyiség? Az új helyzet milyen új kérdéseket és válaszokat igényel? Vásárhelyieket, elszármazottakat hívtunk segítségül, vagy olyanokat, akik sohasem éltek itt, de vonzódnak ehhez a városhoz és otthon érzik benne magukat. A megközelítő teljességhez persze még egy emelt terjedelmű lapszám sem elég, fehér folt maradt bőven. A szerkesztő mégis jó érzéssel ajánlja az olvasók figyelmébe ezt a számot: a vásárhelyi sétával, (Máraival szólva) „őrjáráttal” talán sikerült visszaadni valamit annak a városnak, melytől annyi mindent kapott.

O. S.

*Októberi számunk
Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelent meg.*

Segítségüket köszönjük!

Szerkesztői asztal

Faludy György 1910–2006

96 éves korában elhunyt Faludy György. A kilencvenes évek elejétől rendszeresen közöltük verseit, regényrészleteit. Szegedet különösen szerette, hazatelepülése után az első (hatalmas sikerű) estje is itt volt a Bölcsészkar Auditorium Maximumában. Szívesen hallgattuk szüntelenül átalakuló történeteit, melyekről már most biztonsággal állíthatjuk, hogy mindennél jobban megőriznek valamit a mögöttünk álló félelmetes és gyönyörű századból.

Emlékezés az 1956-ra

Október végén megjelenő novemberi számunkat teljes egészében az ötven évvel ezelőtti forradalomnak és szabadságharcnak szenteljük.

A tartalomból:

- NAGY GÁSPÁR verse: Puskás Kelemenék (1956 októbere után)
Szabadsághegy. DARVASI LÁSZLÓ drámája
JÓKAI ANNA prózaverse
HEINRICH BÖLL kiadatlan írása (közli *Bernáth Árpád*)
ROBERT C. CONARD emlékezése
ANDERLE ÁDÁM–MAROSI ÁGNES: A magyar forradalom és a spanyol emigráns
köztársasági kormány
GAZDA JÓZSEF dokumentum-összeállítása
PÉTER LÁSZLÓ: A forradalom a szegedi orvosegyetemen
POMOGÁTS BÉLA: Ötvenhat és a harmadik út
FRIED ISTVÁN: A lázadó ember és Közép-Európa szabadságvágya
PÁL JÓZSEF: A hallgatás tornya. Írók a forradalom után
GÖMÖRI GYÖRGY: Az Irodalmi Újság lengyel tárgyú írásairól
MÓZES HUBA: Erdélyi írók „nyilatkozatai” 1956-ról
SZAKOLCZAY LAJOS: Gérecz Attila költészete
SIMAI MIHÁLY esszéje Fekete Pálról – Fekete Pálné naplója
KAHLER FRIGYES Péter László 1956 előtt alatt után című könyvéről
HOLLÓSI ZSOLT beszélgetése *Csikszentmihályi Róbert* szobrászművésszel,
az új 56-os emlékmű (Műegyetem) alkotójával
KAJÁRI GYULA 56-os grafikai sorozata

Diákmelléklet:

VASY GÉZA: Illyés 1956-ban

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2006. NOVEMBER

115. SZÁM

TVERDOTA GYÖRGY

A Medvetánc kötet születése

A kötet fogantatása

A lírai költők időszaki orgánumban vagy antológiákban szétszórva teszik közzé verseiket. „Igazi” bemutatkozásuk közönségük előtt ezért akkor történik, amikor verseskötetben gyűjtik össze azokat a darabjaikat, amelyeket némi időbeli távolságból visszatekintve még mindig becsben tartanak, s amelyek számításuk szerint együtt kedvező hatást tesznek a kritikára és az olvasókra. Egy-egy vers közzétele nem jelent anyagi terhet alkotójának, a kötetbeli megjelenés ellenben – még ha anyagi haszonnal járna is – előzetes pénzügyi ráfordításokat igényel. Egy olyan költőnek, mint József Attila, akinek olykor a napi betevő falat biztosítása is gondot jelentett, nem kis erőfeszítésbe került, hogy egy verseskötet kiadásához, a nyomtatáshoz, terjesztéshez szükséges pénzügyi forrásokat előteremtse. A vállalkozás megvalósításának mindazonáltal megvoltak a bejáratott útjai. Mecénást, támogatót kellett szerezni, előfizetőket gyűjteni, előleget vagy kölcsönt fölvenni az eladásból várhatóan befolyó összegekre.

Az alkotói önreprezentáció következő fokozata a válogatott versek közzététele. A lírikus ilyenkor termése javát gyűjti egybe, kiostálva azokat a darabokat, amelyeket a válogatás pillanatában kevésbé idős állóknak, vagy gyakorlati okokból kevésbé előnyösnek ítél meg. A kiválogatott anyaghoz gyakran hozzáfűződnek az utolsó kötet megjelenése óta publikált, kötetben még napvilágot nem látott újabb versek is. József Attila *Medvetánc* című kötetének publikálása során ez a leírt folyamat játszódott le.

Utoljára megjelent kötete az 1932 októberében napvilágot látott *Külvárosi éj* füzet, nem váltotta be a költő várakozásait. Az illegális kommunista párt vezetői az erről a gyűjteményről Pákozdy Ferenctől megrendelt kritikának a párt elméleti folyóiratában, a Társadalmi Szem-

JÓZSEF ATTILA
(1905–1937)

A Medvetánc kötet születése tehát egy hosszú folyamat eredménye, amely az előtt vette kezdetét, hogy a költő ideiglenesen Hódmezővásárhelyre költözött, s nem zárult le a vidéki tartózkodás alatt. A vásárhelyi hónapok éppen a kezdeti és a záró időszak közötti periódust képezik, s ezért a verseskötet létrejöttének nélkülözhetetlenül fontos szakaszát jelentik.

lében történt közlésével szinte brutálisan tették nyilvánvalóvá, hogy nem tartanak igényt a jövőben a kötet szerzőjének mozgalmi munkájára. Illyés a Nyugatban lekezelő fölénytel bírálta meg egykori barátja teljesítményét. A mindössze 16 verset tartalmazó, de mai szemmel nézve kiemelkedően jelentős kötetéről értő, megbecsülő bírálat csak egy-kettő született. Érthető tehát, hogy a költő mielőbb ki akarta köszörülni a csorbát, s bebizonyítani ország-világ előtt, hogy költői műve sokkal nagyobb megbecsülést érdemel, mint amilyenben eddig részesült.

Stoll Béla szerint „a költő először 1932 nyarán állított össze egy gyűjteményes kötetet. 1933 tavaszán szeretne volna kiadni, de terve nem valósult meg.”¹ Valóban, egy vele készült, a Magyar Közéletben 1933. január 16-án megjelent riportban arról beszélt, hogy „tavasszal egyébként kiadok egy 15–20 íves gyűjteményes kötetet.”² Stoll szerint tíz korábbi versének egyforma küllemű gépirata már e tervezett kötethez készült. Ha azonban hihetünk sógora, Bányai László, emlékezésének, a kötet kiadásának szándéka 1932 végétől vagy 1933 elejétől kezdve hosszadalmasan, folyamatosan kísérte a költőt: „Hónapokon át évődött, babrált ezután a gondolattal: ki kellene adni megint egy verseskötetet. Igen, de új vers aránylag kevés akadt s nem akart még egyszer olyan vékonyka füzettel kiállni, mint amilyen a »Külvárosi éj« volt. Nem tudom, maga jött-e rá, vagy pedig más adta neki az ötletet, de egyszer csak komolyan kezdtünk beszélgetni a válogatott versek gyűjteményes kiadásáról, amelyben az újak számára is tekintélyesebb külsőt lehetett biztosítani. Elkezdődött hát a »válogatás«, amiről legjobb lenne nem beszélni.

Attila, – hóna alatt eddig megjelent versesköteteinek lapokra szedett példányaival és újabb kézírataival, – heteken és hónapokon keresztül álomjáró módjára közlekedett az utcán, kávéházban, lakásokban. Fűtől, fától, a cseppet is jobb ismerőstől állandóan kérdezősködött: »Mit gondolsz, ezt belevegyem?« Bizonytalankodása, aggodalmaskodása most már teljesen hű tükörképet nyújtott lelkiállapotáról. A versek csak látható, külső eszközök voltak, foggantyúi [sic!] a szerkezetnek, mellyel önmagát emelgette, méricskélte, fölbecsülte, lebecsülte. Egyszer nem volt hajlandó egyet sem kihagyni a megjelent versekből, másszor pedig meg nem felelő értékűnek minősítve valamennyit, csüggedten mondott le a kötet kiadásának tervéről. Végre, – hosszú idő és sok gyötrelmes tépelődés után, – valami anyagot mégis összerakott.

– De most mi legyen a sorrend? – kérdezte tőlem.

– Talán leghelyesebb lenne az időrendet, a megjelenése sorrendjét megtartani, – feleltem én s meggondolatlanul még utána tettem: – Azt hiszem, ez tüntetné fel leghívebben a fejlődésedet is.

– Igaz, – biccentett ő és tüstént hozzálátott a kiválogatott anyag időrendi összerakásának. De mikor ezzel készen volt, akkor meg kiderült, hogy az eddig inkább tárgyi szempontból kiválogatott versek számára ez megint nem megfelelő csoportosítás. Elöl kezdődött tehát az egész válogatási móka.

Keservesebben akart megszületni ez a könyv, mint Luca széke.”³

¹ József Attila összes versei. III. kötet. [közéteszi Stoll Béla]. Balassi, Bp. 2005. 206.

² Három fiatal írónk így látja az életet. In: Kortársak József Attiláról. I. kötet. [Szerkesztette Bokor László, s. a. r. Tverdota György]. Akadémiai, Bp. 1987. 277. (A továbbiakban: Kortársak).

³ Bányai László: Négyszemközt József Attilával, Körmendy, Bp. 1943. 218–219.

József Attila Hódmezővásárhelyen

Olyannyira keservesen, hogy 1934. februárjának második felében, nem sokkal február 13. után, amikor a költő fiatalabb nővére és sógora, Makai Ödön hívására Hódmezővásárhelyre utazott, a tervezetés még nem öltött határozottabb alakot. Ezen nem is csodálkozhattunk, hiszen az 1933-as év a társadalmi érvényesülés és kapcsolatépítés területén egyenesen katasztrofálisnak bizonyult számára. A forradalmi munkásmozgalmat, amelyhez az év elején még tartozott, Hitler Németországban történt hatalomra jutása következtében súlyos csapás érte. Mint láttuk, szinte ezzel teljesen egyidejűleg, az illegális kommunista párton belüli konfliktusai a választott közösséggel való szakításhoz vezettek. Lakásukat az esztendő derekán el kellett hagyniuk, s a Szántó Judittal kialakult élettársi kapcsolata is addigi legmélyebb válságába jutott. Pszichoanalitikusa, Rapaport Samu valószínűleg még tavasszal beszüntette kezelését. Megélhetése, biztos anyagi jövedelme 1934. elejére sem volt. Hódmezővásárhely a végső menedéket jelentette számára, s még az is megfordult a fejében, hogy véglegesen a vidéki városban telepedik le.

Az irodalmi és társadalmi élet peremére szorult költő társadalmi kapcsolatai is szinte a minimumra zsugorodtak, a nyár végén közölt *Eszméleten* kívül a vidéki városban más verset talán nem is írt, ezért levelezésén kívül csak nagyon kevés pontos támpontunk van arra nézve, hogyan gondolkodott a közösség és az irodalom kérdéseiről a *Medvetánc* kötet közreadója. Vásárhelyi beszámolóinak számottevő része, az ún. „Rapaport-levelek”, valamint egy-két emlékezés lehangoló, olykor ijesztő képet festenek a krízise mélypontját szenvedő költőről. Ugyanakkor azonban a vidéki városban kezdett magára találni, s keresni a kiutat a csődhelyzetből. A *Medvetánc* születésének rekonstrukciója érdekében ezzel az újrakezdő erőfeszítéssel kell közelebbről megismerkednünk.

A véletlen úgy hozta, hogy az első ceruzarajzot nem akármilyen rangú írótól, magától Móricz Zsigmondtól kapjuk az Eta és Makai Ödön házában élő költőről. Móricz a kutatások szerint valószínűleg március 7-én tett látogatást Makaiéknál, akik a vidéki város nevezetesebb lakói közé számítottak, s akiknek gazdag paraszti cserépedény-gyűjteményük volt.⁴ Móricz bizonyos idegenkedéssel írja le a vendéglátást, amelynek során legnagyobb meglepetésére József Attilával került egy asztalhoz. A helyzetet, a rokoni kapcsolatot nemigen értette, s a vendéglátók sem világosították föl róla. Az író számára nem volt ismeretlen a fiatalember. József Attila pedig már a harmincas évek elején kemény hangú cikkben szállt vitába idősebb társával, amelyet utóbbi föltehetően nem igen vett a szívére.⁵ Az igazi megismerkedés tehát ekkor történt. Itt tudta meg Móricz, hogy a gyakran népies, magyaros hangvételű versek írója ferencvárosi proligyerek. Legalábbis József Attila ezzel hökkentette meg a ház vendégét. Az emlékezésből talán azt a részletet érdemes felidézni, amely az éles szemű íróban a költőnek a házban betöltött szerepéről feltételezésként megőrződött: „Igazán úgy is tűnt fel, mintha »lengyelje« lett volna a háznak, ahol szabad volt a legvastagabb szivarra gyújtani, de beleszólo dolgokba mintha nem lett volna.”⁶

Ha Móricz nincs (és hézagos ismereteinél fogva nem is lehet) tekintettel finomabb árnyalatokra, annyiban mindenképpen helyesen látja a költő helyzetét, hogy a ház urának és

⁴ Móricz Zsigmond: *Nagyon fáj*, in: *Kortársak* 956–960. A látogatás valószínűsíthető időpontjával kapcsolatos véleményeket összefoglalja Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*, Akadémiai, Bp. 1998. 361.

⁵ József Attila: *Ahogy azt a nagy Móricz elképzei*, in: *József Attila Összes Művei III.* [s. a. r. Szabolcsi Miklós], Akadémiai, Bp. 1958. 105–108.

⁶ Móricz Zsigmond: *Nagyon fáj*, in: *Kortársak* 957.

úrnőjének költségén él, s ez a körülmény a fiatalembert, még ha nem éreztetik is vele, károsan érinti, s egyáltalán, hogy nővére és volt gyámjára szorul felnőtt korában is. Ezért adhatunk hitelt Almási Gyula Béla, a költő Hódmezővásárhelyen letelepedett makói barátja szavainak, aki szerint „keveset tartózkodott Makaiéknál, enni, aludni járt haza”.⁷ Nyilván igyekezett minél kevésbé terhére lenni vendéglátóinak, akik minden bizonnyal tapintatosak és türelmesek lehettek vele szemben, mert különben aligha maradt volna náluk hónapokon át.

Bizonyos értelemben ugyanazt az életmódot folytatta, amelyet a fővárosban. Alapjában társasági lény volt, kereste értelmiségi barátainak közösségét. „Minden idejét vagy a Munkásoththonban, vagy a Műveremben töltötte.”⁸ (A továbbiakban mindkét helyre kitérek.) A vidéki városban József Attila otthonosan mozgott, hiszen 1929 óta rendszeresen töltött itt rövidebb-hosszabb időt, és sok barátot szerzett.

Ha leszámítjuk Jolán nővére harmadik férjét, sógorát, Bányai Lászlót, aki csak rövid időre látogatott le ekkor szülővárosába, alighanem Pákozdy Ferenc hódmezővásárhelyi újságíró, a *Külvárosi éj* kötetről a Társadalmi Szemlébe írt levágó kritika szerzőjének a *név-rokona* állt hozzá a legközelebb. A hódmezővásárhelyi Pákozdy is költő volt, ő is írt kritikát a *Külvárosi éj* kötetről, méghozzá abba a lapba, amelyben 1934 őszén az *Eszmélet* megjelent. Pákozdy olyan költőként üdvözölte a verseskönyv szerzőjét, mint akinek sikerült „a halhatatlanság hétfeji sárkányát földhözvágni”.⁹ Igazságtalansággal és féltékenységgel vádolta Illyés Gyulát a Nyugatban megjelent lekezelő kritikája miatt. Olyanfajta barátság fűzhetne össze József Attilát és Pákozdyt, amelyben utóbbi elismeri társa költői és szellemi felsőbbbségét. 1934 tavaszi együttlétüknek érdekes dokumentuma az az 1934. június 20-án kelt, Beke Manó matematikusnak címzett, el nem küldött levél, amelyben a két barát egy vitatott matematikai kérdésben szeretné döntőbírónak felkérni az ismert szakembert.¹⁰

Az ilyen matematikai, de sokkal gyakrabban irodalmi, művészeti viták az ún. „műveremben”, Galyasi Miklós művészettörténész, muzeológus lakásában zajlottak le, akit szintén a költő baráti körének tagjai közé sorolhatunk: „Galyasi Miklósnál volt ez a Műverem, – ahogy mi neveztük ezt a tanyát –, az akkori Kinizsi és Csáky utca sarkán. A gyorsforralón állandóan főtt a fekete, élesek voltak a viták... Attila tudatosan, széles műveltséggel, nagy alapossággal védte a saját álláspontját.” – ezt Almási Gyula Béla írja, akit József Attila még Makóról, Espersit János köréből ismert.¹¹ Ha vitára került sor, akkor József Attila, aki – mint ismeretes – szeretett vitatkozni, elemében volt. Vizi Albert, aki ezekről a vásárhelyi eszmecserékről szintén megemlékezik, a baráti körbe tartozott. Végül a költő vásárhelyi értelmiségi barátai között meg kell emlékeznünk Székely István ügyvédre, aki már 1933 decemberében csalogatta József Attilát a vidéki városba, s aki 1932 decemberében az izraelita kultúr csoportban méltatta költészetét.¹²

⁷ Szabolcsi Gábor: *József Attila Hódmezővásárhelyen*, in: *József Attila és Csongrád megye* [összeáll. Szabolcsi Gábor], *Csongrád megyei Füzetek 11. sz.*, Szeged, 1955. 64.

⁸ Uo. 64.

⁹ Pákozdy Ferenc: *Külvárosi éj*, in: *Kortársak* 269–273.

¹⁰ *József Attila válogatott levelezése*. [Sajtó alá rendezte Fehér Erzsébet]. Akadémiai, Bp. 1976. 302–303. (A továbbiakban: *József Attila vál. lev.*)

¹¹ Szabolcsi Gábor: *József Attila Hódmezővásárhelyen*, in: *József Attila és Csongrád megye* [összeáll. Szabolcsi Gábor], *Csongrád megyei Füzetek 11. sz.*, Szeged, 1955. 64.

¹² *József Attila vál. lev.* 295.; Erdei István: *Valamit József Attiláról*, in: *Kortársak* 262–265.

Valószínű, hogy vásárhelyi barátai társaságában éppúgy fontolgatta tervezett kötetének tartalomjegyzékét, ahogyan ezt Bányai László tanúsága szerint pesti kávéházi ismerősei körében tette. Annál inkább feltételezhető ez, mert a kötetterv voltaképpen József Attila önértékelésére, költészetének baráti mérlegen történő megmérésére adott ürügyet, s a költő ezzel a lehetőséggel, verseinek recitálásával emlékezések szerint minden adódó alkalommal szívesen élt.

A költő másik kedves tartózkodási helye, a Munkásotthon a költő politikai-világnézeti tájékozódásában végbement változással kapcsolatban bír jelentőséggel. Erdei István, a költővel baráti kapcsolatot ápoló helyi szociáldemokrata vezető, aki korábban eredménytelenül próbálta meg József Attilát eltéríteni kommunista beállítottságától, ekkor már Debrecenben dolgozott.¹³ Egy másik helyi szocialista vezető, Takács Ferenc, akivel a költő később is fenntartotta kapcsolatát, politikai kérdésekben minden bizonnyal 1934 tavaszán is vitapartnere volt.¹⁴ József Attila 1934 őszén már teljes bizonyossággal Mónus Illés szociáldemokrata értelmiségi köréhez állt közel. Nem lehet kizárni, hogy a moszkvai írókongresszusra történő meghívásának elmaradása, ami sokkhatást gyakorolt a Hódmezővásárhelyről éppen Budapestre visszatért költőre, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy rászánja magát a szociáldemokrácia melletti állásfoglalására. A fordulatot azonban megelőzhette egy hosszabb, lassú átforgalmazás, amely részben épp Hódmezővásárhelyen mehetett végbe.

Erre nézve, sajnos, nagyon kevés ismerettel rendelkezünk. A marxista filozófiai irodalom iránti folyamatos érdeklődésének bizonyítéka az a Szántó Juditnak május 1-jei keltezéssel írt levél, amelyben a következő kérést intézte élettársához: „És vidd el neki [az éppen Pesten tartózkodó Etának] légy szíves néhány marx-könyvemet, a Hegellel együtt. Otthon van-e már a Historische Mater? A piroskötésű Luppolt is kérem.”¹⁵ A felsorolásból azonosítható a *Historischer Materialismus*, amely Marx ifjúkori írásait tartalmazza, valamint Luppolt *Lenin und die Philosophie* című könyve. Az természetesen egyáltalán nem mindegy, hogy milyen beállítottsággal kívánta elolvasni vagy inkább újraolvasni ezeket a könyveket József Attila. A marxi gondolatrendszerrel mindvégig rokonszenvezett, Leninről azonban már az 1934 őszén megjelent *A szocializmus bölcsellete* című tanulmányában határozott kritikával nyilatkozott.

Némi támpontot jelenthet József Attila nézetei alakulástörténetéhez az a válaszlevél, amellyel a költő Veres Péter 1934 februári levelére reagált 1934. szeptember 24-én. Itt elhatárolta magát a kommunista írócsoporthoz: „Én semmiesetre sem tartozom sem erkölcsileg, sem művésziileg közéjük – bizonyára olvasta, hogy mit írt a »T.Sz.« Külvárosi éj c. könyvemről. Én álmarxista, szociálfasiszta, burzsuabérenc renegát vagyok. De költő. Ők viszont nem burzsuabérencek és nem költők. De nemcsak ők különböztetik meg magukat tőlem, hanem – amint látja – én is megkülönböztetem magamat tőlük.”¹⁶ Ezeket a keserű kifakadásokat azonban nem lehet egy az egyben visszavetíteni a néhány hónappal korábbi vásárhelyi állapotok jellemzésére, különösen azért nem, mert közben zajlott le a moszkvai írókongresszus.

¹³ Agárdi Péter: *Kortársunk, Mónus Illés*, Gondolat, Bp. 1992. 58–62.

¹⁴ *József Attila vál. lev.* 316., 318–319., 325.

¹⁵ Uo. 300.

¹⁶ Horváth Iván: *József Attila és a párt*. In: „Miért fáj ma is” [Szerk. Horváth Iván és Tverdota György]. Balassi, Bp. 1992. 312–313.

Szemügyre kell vennünk azt a töredékben maradt kéziratot is, amelyről biztosan tudható, hogy 1934-ben keletkezett, de születésének időpontját közelebbről nehéz meghatározni. A Szocializmusban, a szociáldemokrata párt elméleti folyóiratában 1934 novemberében megjelent nyíltan szocdem irányultságú *A szocializmus bölcsellete* című tanulmányánál minden bizonnyal korábbi kéziratról van szó, de a legkevésbé sem biztos, hogy a költő már Hódmezővásárhelyen papírra vetette: „A költő legalábbis így látja. És amikor döntenie kell a két tábor között, nem azért fordít hátat a bolsevistáknak, mert nem hajlandó önként vállalni, és kiállni olyan szörnyű szenvedéseket, amilyeneket tizenhét esztendeje napról napra szült a szovjetorosz tetterő, a mai eléggé örömtelen szovjetorosz életért (egy hasonló arányú, kapitalista iparosítás sem halmozta volna föl a borzalmaknak azt a tömegét, amely kommunizmusnak csak a »hősi« korszakát jellemzi), mondom nem azért vallja magát szociáldemokratának a költő, ha már választania kell, mert visszariad a harcától, ámbár Arkhi-lokhos nem szégyellte eldalolni, hogy pajzsát, dárdáját elhajigálva menekült a csatából, amit különben Horatius is énekbe foglalt, hanem azért, mert a szociáldemokratáknak nincsenek a munkásosztály hősiességébe vetett illúzióik. Tudják, hogy a munkások húst, kávé-t, sört akarnak, motorbiciklit és központi fűtéses lakást szeretnének, s akik szocialisták, azért azok, mert látják, hogy a kapitalizmus gazdasági törvényeinek fonálára akasztott hús-véti sonka az ő fejük fölött elérhetetlen magasságokban függ. A költő általában azért szocialista, mert belátja azt, amit belátnak azok a munkások, akik éppúgy szeretik és óhajtnak az élet apró örömeit, harc árán, ha kell, mint a költő.”¹⁷

A keletkezési dátum meghatározhatatlan, de ha az írás, mint az valószínű, a hódmező-vásárhelyi tavaszi hónapok után született is, az év első felében a költő bizonyára elindult azon az úton, amely ehhez a végeredményhez vezetett, hacsak a szociáldemokratákkal való kapcsolatfelvételt nem tekintjük a szovjetunióbeli meghívás elmaradása miatt fellobbant harag következményének.

Csődhelyzetéből egzisztenciális vonatkozásban is keresni kezdte a kiutat. Április 16-án kelt levelében még arról tájékoztatta Szántó Juditot, hogy „Ödön és Etus azt akarják, maradjak itt végleg és tegyem le a tanári vizsgát.” A véglegesen vidékre költözés mellett ugyanebben a levélben másik esélyként a fővárosba való visszatérés merült föl, de milyen áron? „Május elsejére szívesen fölmennék Pestre, hogy mindent előlről kezdjünk. Pénzem nincs. Nagyon össze kellene huzni magunkat s – az elején legalább – a szó szoros értelmében kenyéren és vizen kellene élnünk. Mint a télen a te madaraid.” Aztán álláslehetőségek után érdeklődött: „Van állásod? Jó volna, ha utánanéznél valaminek, mert ha fölmegegyek, azt hiszem ügynökölésen kívül máshoz nem igen foghatok.” De nemcsak Juditnál érdeklődött, hanem – úgy látszik – álláshelyek vagy legalábbis támogatók után nézett, csak éppen sikertelenül. Erről vall május 1-jén kelt levele: „Nem tudtam fölmenni, mert mindenünnen, ahová írtam, lemondó választ kaptam... Egyelőre megkísérlem, hogy pénzt szerezzek.” A május 4-ei levél szemrehányó hangvételű, s a korábbi lendület megakadásáról árulkodik.¹⁸

Ezután egy újabb terv körvonalazódott, amelynek az a lényege, hogy Makaiék Balaton-szárszón panziót nyitnak, s ebben Etus alkalmazni tudná öccsét is. A költő azt szeretne volna, ha ebbe a vállalkozásba Szántó Juditot is be lehetne kapcsolni. Június 13-án, majd 23-án kelt levelében teljes komolysággal tájékoztatta élettársát erről az eshetőségről. Be-

¹⁷ Uo. 307–308.

¹⁸ József Attila vál. lev. 300., 301.

jelentette pesti utazását, de nem volt biztos benne, hogy ott is marad.¹⁹ Tudjuk, hogy június végén elhagyta Hódmezővásárhelyt és visszaköltözött a Korong utcába.

Íme, a huszadik századi magyar irodalom egyik legnagyobb alkotója, a legteljesebb elszigeteltségben, kívül az irodalmi életen, képtelenül legelemibb megélhetési gondjainak megoldására. És eközben készült a modern magyar irodalom egyik legnagyobb alkotása, az *Eszmélet* versciklus, valamint kezd összeállni a korszak egyik legjelentősebb verseskötönyve, a *Medvetánc* kötet.

A Medvetánc kötet keletkezése

A költő tehát minden elkeseredettsége, lehangoltsága ellenére sem adta fel a küzdelmet. Költői önbizalma nem hagyta el. Másként nem lehetne megmagyarázni, hogy elhatározta válogatott verseinek kiadását. Egy ilyen elhatározás mögött az a (talán elkeseredett, dacos) szándék rejtőzik, hogy összegyűjti eddigi pályája java termését, s ez a teljesítmény együtt meg kell, hogy győzze az olvasót vagy legalább a kritikát: jelentős alkotóval áll szemben. Erre enged következtetni az a más összefüggésben részletesebben idézendő levél is, amelyben a *Medvetánc* kapcsolatos vérmes reményeit árulja el: „Úgy hallottam, hogy jövőre legalább 1000.– P-t kapok a Baumgartenből. Ezzel a könyvvel szeretném megszerezni az évdíjat.”

Stoll Béla egy ItK-ban megjelent tanulmányában azt a feltételezést fogalmazta meg, amely szerint a költő „vásárhelyi tartózkodása alatt... a *Medvetánc* anyagát 1934 márciusa és júniusa között válogatta össze és gépelte le.”²⁰ Ha így történt, akkor ezt vendéglátói tudta nélkül tette, hiszen Etelka nővérének egy Budapestről írt, szeptember 10-én kelt levelében számol be kötettervéről. Ez a levél tekinthető a készülő *Medvetánc* kötet első említésének. Így hát az sem zárható ki, hogy a kötetbe gyűjtött versek leírására vagy legalább is a munka befejezésére csak júliusban és augusztusban, immár a fővárosba történt visszatérése után került sor.

Hozzáfogott a kiadáshoz szükséges pénz összegyűjtéséhez. Természetesen számított a hozzátartozók és a közeli barátok anyagi támogatására, illetve arra, hogy segítségére lesznek előfizetők gyűjtésében. A nővérének és sógorának írt, fentebb említett levél ezt a célt szolgálta: „Drága Etelke, Kedves Ödönke! Október hó folyamán kiadok egy tizenöt íves – 240 oldalas – nagyon finom, tiszta famentes papirosra egy verskötetet. Ebből akarok megélni a télen. Kérlek hát benneteket, hogy segítsetek a könyv kiadásában azzal, hogy átvesztek 25 példányt a 2 P. – A 240 oldalas könyv ára boltban P 2.40 és előfizetésben P 2.– Nem drága, biztosan el lehet majd megjelenés után helyezni belőle egy csomót. Úgy hallottam, hogy jövőre legalább 1000.– P-t kapok a Baumgartenből. Ezzel a könyvvel szeretném megszerezni az évdíjat. A könyv kiadási ára 760.– P. Ebből már megvan 550.”²¹

A rokonok és barátok a költő anyagi helyzetének ismeretében, s talán kitartásában sem bízva, láthatóan kételkedve fogadták egy ilyen vállalkozás megvalósítható voltát. József Attila érzékelte ezt a bizonytalanságot, s miután szeptember közepe táján egy kecskeméti nyomdával kapcsolatba lépett,²² első gondja az volt, hogy ideiglenes próbanyomatokat készíttessen, s ezeket elküldje Hódmezővásárhelyre. Az elmúlt hónapokban számára menedéket biztosító városra erősen számított tervei megvalósításában: „Eddig együtt van P 550.–,

¹⁹ Uo. 302., 303–304.

²⁰ Stoll Béla: *A Medvetánc kötetterve*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1977. 1. sz. 67.

²¹ Idézi Stoll Béla. In: *József Attila összes versei. III. kötet*. 211–212.

²² Uo. 212.

a hiány még 170.–. Nagyon jó volna, ha máris propagandába kezdenének, – mondom, a könyvből szeretnék megélni a télen. Ami Ödönkét illeti, külön az ő számára, ingó hitelének szilárdítására küldök sebtiben készített levonatokat. Persze, nem úgy lesznek tördelve a versek, ahogy ez a szedés mutatja, ez csak Ödön bizalmára készült. A levonatokat megmutathatnád Blanc-nak és Székely Pistának – hátha ők sem hiszik, hogy könyvem ügye komoly.” – olvassuk Etelka nővéréhez írt, szeptember 18-án kelt levelében.²³

Az a tartalomjegyzék-tervezet, amely egy, a megvalósultnál nagyobb terjedelmű, 104 verset tartalmazó könyvhöz készült, a kecskeméti nyomdával folytatott tárgyalásaihoz kapcsolható. A töredékben fennmaradt lista fontosságát az adja, hogy összeállításakor a költő még nem fordult mecénáshoz. Nem kellett tekintettel lennie a segítséget nyújtó polgárok politikai óvatosságára, világnézeti érzékenységére. Csupán a cenzúra éberségét kellett számításba vennie. A kecskeméti nyomdával való tárgyalások azonban félbeszakadtak. „Szept. 25-én már a soproni Rábaközi Nyomda tesz árajánlatot a költőnek” – írja Stoll Béla,²⁴ s ekkor még a költő tartja magát eredeti terjedelmi szándékaihoz.

A kiadás költségeinek kiszámítása és az előállításához szükséges pénz összegyűjtésének nehézsége azonban hamarosan meggyőzte a költőt, hogy támogatót kell szereznie. Ekkor fordult Hatvany Lajoshoz, akivel ugyan épp a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötet megjelentetése kapcsán került konfliktusba, de akivel nem sokkal később rendbe hozta régi jó viszonyát. A báró ettől kezdve többször kisegítette őt pénzügyi nehézségeiből. A kapcsolatfelvétel a kötet ügyében 1934 október elején történhetett. Hatvany – mint Stoll Béla írja – „Herz Henrik papírgyárost beszélte rá, hogy a kötethez ingyen adjon papírost... Herz Henrik nyugtalankodott némely versek politikai tartalma miatt”.²⁵ Az irodalmi értékek iránt érzékeny báró 1934 októberében írott levelével nyugtatta meg barátját:

„Nagyon meghat törődésed. Megéri. A kötetre való anyagot örömmel néztem át. *Azt hiszem, maradandó értékű kötet.* Persze sok az ízlés – mégis bízom a magaméban. Ami József Attila politikáját illeti, nos hát a költő helyzetének megfelelő nótákat ír. *Azért költő.* Már most, ha nem lakik jól és nem fűthet, természetes, hogy helyzetének megfelelő nótái nem fejezik ki azt a megelégedést, amely ...ay Róbert [részben olvashatatlan név] barátunk szemüvegén át sugárzik. Fő, hogy amit ír, költői legyen s hogy *ne ütközzék paragrafusba.* Már pedig ezek a versek ... 99%-ban megjelentek. A korrektúrát átnéztem – s esetleg Vámbéry Rusztemmel is átnézetem, aki hazánk legóvatosabb duhajainak egyike... Ölel Laczi”.²⁶

József Attila a segítségre, illetve ezen túl Hatvany Lajos és Hatvany Bertalan kezességére támaszkodva 1934 novemberében szerződést kötött a Révai Irodalmi Intézet részvénytársasággal: „T. Révai Irodalmi Intézet R. T., Budapest.

Önök elvállalják Medvetánc c. verseskötetemnek megjelentetését (szedés, beigazítás, nyomás, fűzés) 7 ív terjedelemben, 20 cicero széles, 39 cicero magas szedéstükörrel, 1,000 példányban. Papírost az Első Magyar Papíripari R. T., borítékkartont 1,000 példányhoz a 7 ív az Első Magyar Cartonlemezgyár R. T. szállít. A megjelentetést és a könyvek könyvkereskedői forgalomban való terjesztését a következő feltételek mellett vállalják:

A felsorolt nyomdai és könyvkötői munkálatok összköltsége P 300.– (Háromszáz pengő). Ezen összeget a könyv megjelenésétől számított négy hónapon belül egyenlitem ki. Ezen

²³ József Attila vál. lev. 305.

²⁴ Stoll Béla. In: József Attila összes versei. III. kötet. 212

²⁵ Uo.

²⁶ Idézi Stoll Béla: József Attila összes versei. 1. kötet. Akadémiai, Bp. 1984. 520–521.

költségek kiegyenlítésére elsősorban a könyvek könyvkereskedői forgalomban való terjesztése révén befolyt összeg szolgál, az Önöket megállapodás szerint megillető, a bolti ár (2. – P.) 60 %-át kitevő terjesztési jutalékon felül befolyt összegből. Amennyiben az Önök által vállalt költségek ez ideig meg nem térülnének, azoknak kiegyenlítésére jelen megállapodásunkhoz csatolt két, készpénzfizetési kezességet igazoló levél aláíróinak hitelezése szolgál. (Br. Hatvany Lajos kezessége P 100.– ig, Br. Hatvany Bertalan kezessége P 200.– ig).

A könyvből Önök 400 példányt vesznek át bizományba, könyvkereskedői terjesztés céljaira. Terjesztési jutalék fejében Önöket a könyv bolti árának (P 2.–) 60 %-a illeti meg. Az ezen felül befolyt jövedelmet elsősorban a nyomdaszámla kiegyenlítésére fordítják; ami ennek teljes kiegyenlítésén felül befolyik, az javamra befizetésre kerül.

Kötelezem magam arra, hogy felszólításukra a kötet bármelyik versét külön indoklásuk kötelezettsége nélkül kihagyom, illetőleg azt egy másik, Önök által nem kifogásolt verssel felcserélem.

Bp. 1934. november hó

Tisztelettel

József Attila²⁷

A kötet végső címadását egy korábbi címváltozat előzte meg. A Toll 1934. november 15-i híradásában a verseskönyv még a *Tiszta szívvel* nevet viselte. Elegáns formájú, és előkelő írók: Kosztolányi, Márai és Hatvany ajánlását tartalmazó gyűjtőívet nyomtattak. Közülük Kosztolányi ajánlásának szövegét idézzük. Manapság, nem alaptalanul, sok szó esik a két költő barátságáról, amit egyik oldalról Kosztolányi feleségének és fiának emlékeztetése, a másiktól Szántó Judit vagy Németh Andor visszatekintése is tanúsít. Tény ugyanakkor, hogy Kosztolányitól kizárólag az alábbi három mondatnyi méltatás maradt fenn fiatalabb költőtársáról: „József Attila karakán, gyöngéd, izgága, emberi, mérges, ellágyuló, komoly és humoros lélek. Anyagát, a szavakat pedig meg tudja tanítani, hogy minden esetben kezesen simuljanak szeszélyeihez és hangulataihoz. Mindez azt jelenti, hogy költő.”²⁸

Ilyen előzmények után, noha a kiadó keletkezési dátumként 1934 karácsonyát jelölte meg, december legelején készült el a *Medvetánc*. Ezt bizonyítják a legkorábbi ajánlások, amelyek kelte dec. 2. Herz Henrik kapta a rendelkezésre bocsájtott papírrért köszönetül az 1. számú példányt. A verseskönyv az eredetileg tervezett terjedelemtől rövidebb lett, 81 verset foglalt magába, egyes darabok közös cím alá vonása folytán a tartalomjegyzékben 79 verscím olvasható. A Révai Irodalmi Intézet is óvatos volt: ügyelt arra, hogy a kiadványra ne fizessen rá, és hogy ne tegye ki magát egy esetleges sajtópörnek. A kötet előállításáért kevesebbet kért, mint a soproni nyomda. A *Medvetánc* szép kiállításban, „medvebarna” színű kötésben²⁹ látott napvilágot.

A kötet mottójával kapcsolatban, amelynek első két sora már a Külvárosi éj élén is szerepelt, s amelyet a fordítók nemegyszer József Attila verseként tesznek közzé, Stoll Béla a következőket írja: „Kodály 1922-i, Komárom megyei gyűjtése, először 1931-ben jelent meg a Szabolcsi Bence és Tóth Aladár által szerkesztett Zenei lexikon II. kötetében, a magyar népzene példái között. (Magyar vers. Bp. 1985. 368.) Egyetlen betűnyi eltéréssel: a 2. sor-

²⁷ Idézi Stoll Béla. In: *József Attila összes versei. III. kötet.* 213–214.

²⁸ Kosztolányi Dezső [ajánlása] *József Attila válogatott versei[hez]*. In: *Kortársak.* 339.

²⁹ „A verseket legjobb sima fehérbe kötni – mondtad. »De hiszen a Medvetánc barna«, szoltunk közbe. »A medve is az«, felelted gyorsan.” – Boldizsár Iván: *Füledt este József Attilával.* In: *Kortársak.* 572.

ban a népdalé szerint pokolba kell menni. A 30-as években a népdalnak nagy kultusza volt értelmiségi körökben; egymástól tanulták a népdalokat. Déry Tibor így szólítja meg József Attila szellemét: »Arra emlékszel-e, hogy a pokolbeli dudás nótáját tőlem tanultad? Én meg Kornis festő barátomtól«.³⁰

A válogatás szempontjai, a kötet felépítése

A tartalomjegyzék-tervezetek összehasonlítása és körültekintő összevetése a megjelent kötet tartalmával bizonyos következtetések levonását teszi lehetővé a költő válogatási szempontjaira nézve. Elsődleges nyilvánvalóan az addigi teljesítmény művészi érték szerinti megítélése volt, ahogyan azt József Attila 1934-ben pályájára visszatekintve látta. Nem kevésbé fontos volt azonban a megjelenési költségektől függő terjedelmi korlát, amely szigorú szelektálásra készítette a szerzőt. A két tényező akár összhangban is lehetett egymással, vagy legalábbis nem volt köztük súlyos feszültség, ugyanis József Attila nyilvánvalóan azért fogott bele vállalkozásába, hogy költészete legjavát egyetlen kötetben a kritika, illetve az olvasó kezébe adva számottevően javítsa pozícióját az irodalmi életben. Legelőnyösebb oldaláról kívánta bemutatni önmagát. Az életmű ismerői joggal érezhették úgy, hogy a költő önmagával szemben túlzottan magasra emelte a mércét. Jó néhány olyan vers is fennakadt a rostán, amelyet az utókor az életmű java terméséhez sorolt.

A válogatói arányérzék mindazonáltal jól működött. A *Szépség koldusa* kötetből mindkét tartalomjegyzékben két verset ítélt felvételre méltónak a költő, a *Nem én kiáltokból* pedig hat költeménynek kegyelmezett. A *Nincsen apám, se anyám* az a verseskötet József Attilának, amelyet megjelenésekor, mintegy megtagadva a pályakezdő füzeteket, első kötetének nevezett, s amelytől joggal, ám hiába várt átütő sikert. Első pillantásra meglepő tehát, miért ilyen kevés, mindössze 25 vers képviseli a pályának a *Nincsen apámmal* jellemezhető szakaszát. Alig több, mint a harmadik gyűjteményben megjelent versek fele. Igaz, az első tartalomjegyzékben még 41 vers szerepelt, s ezek száma a végső változatban csökkent 16, kihagyásra ítélt darabbal. Ha hihetünk Vágó Márta emlékezésének, ebben az esetben a kislejtezés okai között merőben magánéleti indítékok is fontos szerepet játszhattak: „Sokat kihagyott akkor aztán a *Medvetánc* kötetből, mert nagyon haragudott rám. Vagy háromnegyed évvel halála előtt mondom, hogy most már közölni fogja ezeket az akkor kihagyott, »megbüntetett« verseket.”³¹ Egyes daraboknak a szerelmi csalódás miatti „megbüntetése” csak részleges magyarázatot adhat a *Nincsen apám* kötet anyagának ilymértvű megválogatására.

Az életmű méltatói nem ez, a húszas évek végének verstermésével szembeni, alaposabb töprengésre okot adó szűkmarkúság foglalkoztatja, amely még a *Medáliák*-ciklus darabjainak egy részét is kiostálta, hanem szinte kizárólag a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötet verseinek, s általánosabban a harmincas évek eleji politikai költészetnek a mostoha sorsa. Hogy néhány vers a mecénások óvatosságának, illetve érzékenységének esett áldozatul, az a fentebb idézett Hatvany Lajos-levél fényében nem szorul különösebb bizonyításra. Óvatosságra, persze, a költőnek is volt oka. A versek között, amelyek már a korábbi tartalomjegyzék-tervezet tanúsága szerint is kimaradtak, bizonyos, hogy szerepelt a *Szocialisták*. Ez volt az a költemény, amely miatt a *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* kötetet elkobozták és bezúzták, és amely miatt a szerzőt osztály elleni izgatás címén perbe fogták.

³⁰ Stoll Béla. In: *József Attila összes versei. III. kötet.* 214–215.

³¹ Vágó Márta: *József Attila.* Szépirodalmi, Bp. 1975. 112–113.

Stoll Béla joggal figyelmeztet arra is, hogy 1934-ben, jóval a *Magad emésztő*... megírása után József Attila már nem érezhette időszerűnek a Babits ellen írott, szarkasztikus hangnemű *Egy költőre* újraközlését sem, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a kötet elismeréseként erősen (és tegyük hozzá: teljesen indokoltan) számított arra, hogy megkapja a Baumgarten-díjat.³² Igaz, a kiostálásnak itt nem elsősorban politikai, talán nem is esztétikai, hanem személyes oka volt. A Vörös Segély megrendelésére írott, még a *Dönts a tőkét* kötetből is kimaradt *Lebukott*, amelynek szerzőségét még a költő sem merte nyíltan vállalni, s még így is meggyűlt miatta a baja a rendőrséggel és a bírósággal, természetesen nem szerepelhetett volna a *Medvetánc*-ban sem.

Bizonyos, hogy a mecénások óvatossága túlment a költő praktikus megfontolásain, s a Révai Irodalmi Intézet sem szívesen vállalta az esetleges bírósági beavatkozás kockázatát. Erre enged következtetni a fentebb teljes terjedelemben közölt szerződés záró mondata: „Kötelezem magam arra, hogy felszólításukra a kötet bármelyik versét külön indoklásuk kötelezettsége nélkül kihagyom”. Stoll a kiadó kívánságának tett engedményt lát abban, hogy a *Dudoló* helyett a kötetben a korábbi tervekben sehol sem szereplő *Magyar Alföld* olvasható.³³ Az olyan költemények mellőzését, mint a *Dönts a tőkét* kötetben publikált *Végül*, a *Külvárosi éj*-ben megjelent *Munkások*, a József Attila-irodalomban szokás az ő számlájukra írni. A *Munkások* a költő értékelése szerint sikerült vers lehetett, mert – mint erre Péter László figyelmeztet – kísérletet tett a szöveg olyan átalakítására, amely alkalmassá tette volna a verset az újraközlésre. Az átalakítási kísérlet azonban nem járt sikerrel.³⁴ A *Város peremén* hiánya, amelyet már az egykorú „polgári” kritika is a költő legjelentősebb versei közé sorolt, a *Medvetánc* olvasóinak is szemet szúrt. Bármennyire is kedvezőtlennek ítéljük meg a kötet szellemiségére nézve a mecénási és kiadói sugallatra reagáló öncenzúra hatását, az effajta korlátozás a feltételek módosulásával könnyen korrigálható volt. Ez történt a *Város peremén* esetében, amely a *Nagyon fáj* kötet egyik legsűrűbben emlegetett darabja lett.

Az igazi kérdést nem a megjelenés érdekében tett kényszerű engedmények jelentik, hanem az: miben és milyen mértékben esett egybe vagy állt közel a költő ekkori önértékelése a mecénások vagy a kiadó fenntartásaihoz? Változott-e a válogatott kötet összeállítása idején, az 1933–1934-ben lezajlott, válsággal terhes átalakulás következtében József Attila viszonya a korábbi kötetekben nyújtott művészi teljesítményhez? A praktikus okokon túl magyarázhatók-e a kihagyások az időközben végbement szemléleti, világfelfogásbeli módosulásból? Ilyen eltávolodást konstatálhattunk mind a pályakezdés szépségkultuszos hangjától, mind az avantgárd kísérletezések szertelenségétől. Láttuk, milyen meglepő könnyedséggel mondott le a költő a kétségkívül sokkal magasabb színvonalú harmadik kötet anyagának jelentős részéről.

Minden okunk megvan tehát arra, hogy a *Dönts a tőkét* kötet elhagyásaiban esztétikai önkritikát (is) lássunk. Abban igaza lehet Stoll Bélának, hogy a *Tömeg*, utalásával az 1930. szeptember 1-i nagy budapesti munkástüntetésre veszélyesen közvetlenül politikai üzenetet közvetített. A *Farsangi lakodalom*, amelyet a „Tőke és Fasizmus jegyesek / Minden külön értesítés helyett.” mottó vezetett be, ugyancsak hordozhatott kockázatot. Az egykorú kritika

³² Stoll Béla. In: József Attila összes versei. III. kötet. 211.

³³ Uo.

³⁴ Péter László: „Keserülő e marxi munka”. In: P. L.: József Attila nyomában. Argumentum, Bp. 2000. 308–312.

által joggal elmarasztalt *Aranybojtu* című versről azonban a lázadó indulat lehiggadása után már a költőnek is be kellett látnia, hogy nem tartozik életműve csúcsteljesítményei közé. Az adott keretek között a munkásmozgalmi periódust megelőző, „barthás”, voltaképpen: népies időszakból származó *Ady emlékezete* és *Ákácokhoz* című versek kimaradása ellen sem lehet kifogásunk. A *Külvárosi éjből* kiselejtezett *A cipő* nem politikai tartalma, hanem talán a magvasságot nélkülöző játékossága miatt találtatott könnyűnek. A *Bánat* esetében pedig úgy érezhette a költő, hogy az egyén és közösség benne ábrázolt konfliktusa túlságosan is egy zárt kollektíva belső ügye, nem tarthat számot szélesebb érdeklődésre.

A költő eszmei-esztétikai önkritikájának másik dimenziója: egyes versek részleges átdolgozása a *Medvetáncba* történő felvételükkor. Erre nézve a következő megállapítást teszi a kötet 6. oldalán olvasható szerzői megjegyzésben: „A régi szövegen itt-ott változtattam, kimondott gondolatuk és képzeletük így találóbb forma érzéseimhez.” A legtöbbet emlegetett, már a kortársi kritikát is megosztó változtatást a *Nyár* című versen eszközölte, amelynek a *Dönts d a tőkét...* kötetből ismert záró sorát: „elvtársaim: a kaszaél”, „kék tünde fénnel fönna tél”-re alakította át. A versátírások kérdése még ott is gondos elemzést igényel, ahol – mint a *Margaréta* vagy a *Füst* esetében – mindössze egyetlen szó vagy kifejezés változik meg. E feladat elvégzése szétfeszítené jelen írás kereteit.

A kötet cím kiválasztásának is megvolt a maga jelentősége. Tamás Attilával egyetértünk abban, hogy válogatott verseskötet élére összegezést sugalló cím illik. Fel is sorol néhány ilyen lehetőséget, amelyek a költő rendelkezésére álltak, de amelyekkel ő nem élt: *Eszmélet*, *Számvetés*, *Téli éjszaka*. Tamás Attila külön tanulmányban indokolja meg, miért tekinthető ugyanilyen mérleget vonó költeménynek a *Medvetánc*, miért bizonyult alkalmasnak arra, hogy 1934-ben összefoglalja a költő egész addigi teljesítménye legjavát.³⁵

A versek közzétételével kapcsolatban Stoll Béla a következő megállapítást teszi: „A *Medvetánc* helyesírása rendkívül gondos, de láthatólag nem követi a költő gyakorlatát. Valószínű, hogy a szöveget nem a költő gondozta, hanem a helyesírási szabályzatot mechanikusan alkalmazó szerkesztő vagy korrektor.”³⁶

A *Medvetánc* kötet születése tehát egy hosszú folyamat eredménye, amely az előtt vette kezdetét, hogy a költő ideiglenesen Hódmezővásárhelyre költözött, s nem zárult le a vidéki tartózkodás alatt. A vásárhelyi hónapok éppen a kezdeti és a záró időszak közötti periódust képezik, s ezért a verseskötet létrejöttének nélkülözhetetlenül fontos szakaszát jelentik.

³⁵ Tamás Attila: *Miért épp a „Medvetánc” lett kötet címadóvá?* In: *József Attila útjain*. [Szerk.: Szabolcsi Miklós és Erdődy Edit]. Kossuth, Bp. 1980. 198–211.

³⁶ Stoll Béla. In: *József Attila összes versei. III. kötet*. 215.